

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра державно-правових дисциплін

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Одеса – 2026

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету
Протокол № 10 від 15.04.2026 р.**

Укладачі:

Тицька Я.О., професор кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету;

Згама А.О., доцент кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету;

Качурінер В.Л., доцент кафедри морського та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету.

Рецензенти: Корнута Л.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Цуркану С.І., кандидат юридичних наук, доцент, адвокат.

Тицька Я.О., Згама А.О., Качурінер В. Л. Конституційне право України : навч.-метод. посіб. Одеса, 2026. 186 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/32740>; DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.32740>

У навчально-методичному посібнику викладено основні питання курсу «Конституційне право України», наведено перелік питань до семінарських занять, бібліографія для підготовки до семінарських занять, питання для самостійної перевірки знань.

Навчально-методичний посібник призначено для здобувачів вищої освіти та розроблено відповідно до освітньої програми підготовки бакалавра за спеціальностями 081- Право, 262 – Правоохоронна діяльність.

ISBN -...-...-...-

© Тицька Я О., Атаманова
Н.В., 2026 ©
Оформлення ПП «», 2026

3
ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ПРОГРАМА КУРСУ.....	7
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	12
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	155
ЗРАЗКИ ТЕСТІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ.....	164
ЛІТЕРАТУРА.....	171
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	181

Конституційне право України є провідною галуззю права національної системи права, норми якої покликані охороняти права і свободи людини і громадянина. Норми конституційного права визначають баланс співвідношення влади та свободи і, у зв'язку з цим, регулюють найбільш принципово важливі, суспільні відносини, які пов'язані з організацією основ конституційного ладу, взаємовідносинами між особою та державою, порядком формування і функціонування системи органів державної влади і місцевого самоврядування. Водночас конституційне право є однією з галузевих теоретико-правових наук. Як галузева юридична наука конституційне право вивчає норми і конституційно-правові інститути, суспільні відносини, врегульовані ними, практику реалізації норм і інститутів конституційного права, аналізує закономірності їхнього розвитку тощо. З цією метою наука покликана визначати закономірності розвитку конституційного права, формулювати практичні поради з метою вдосконалення його системності та практики. Названа дисципліна передбачає опанування методології дослідження сутності і змісту конституційно-правових явищ в цілому і, зокрема, основ теорії конституції, конституційно-правового положення людини і громадянина, конституційно-правового регулювання територіальної організації держави, конституційно-правової основи організації і здійснення державної влади та організації і діяльності органів місцевого самоврядування.

Метою навчальної дисципліни «Конституційне право України» є оволодіння знаннями та практичними навичками стосовно сутності та соціального призначення державних і правових явищ у державі; формування уявлень про функціонування та розвиток держави та державних процесів; надання знань про основні поняття, категорії, інститути конституційного права України; аналізувати зміст Конституції України та інших нормативно-правових актів; вміло користуватися джерелами конституційного права; узагальнення досвіду роботи державних органів та органів місцевого самоврядування; оволодіння навичками із консультування громадян з питань захисту та реалізації їх прав та свобод.

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «Конституційне право України» є опанування таких навчальних дисциплін (НД) освітньої програми (ОП) як Історія держави і права, Теорія держави і права; оволодіння навичками опрацювання наукових та нормативно-правових джерел конституційного права, а також національного галузевого законодавства; вміння аналізувати конституційно-правові норми на предмет їх відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

Знання:

1. визначати поняття, предмет, метод конституційного права та його місце в системі права України; сутність конституціоналізму;
2. пояснювати конституційну регламентацію прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; загальні положення конституційного ладу України; організації та функціонування законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні, органів місцевого самоврядування;
3. розуміти основи правового регулювання реалізації окремих форм безпосередньої демократії; зміст правового статусу органів державної влади, Президента України;

Вміння:

4. виділяти особливості застосування конституційно-правової відповідальності;
5. пояснювати узагальнення вищих судових інстанцій з питань застосування законодавства щодо правового регулювання конституційних відносин, а також правові позиції Конституційного Суду України та Верховного Суду з окремих справ щодо застосування норм конституційного законодавства.
6. вільно користуватися нормативним матеріалом з теми курсу та застосовувати його у конкретних ситуаціях;
7. правильно тлумачити юридичні факти конституційного права та застосовувати на практиці отримані знання;
8. розв'язувати теоретичні та практичні завдання з конституційного права;

9. застосовувати зразки конституційних документів у практичній діяльності для вирішення правових питань;

Навички:

10. аналізувати та застосовувати норми конституційного права;

11. аналізувати конкретні випадки з практики застосування конституційного законодавства і змодельованих ситуацій.

12. використовувати знання з конституційного права як підґрунтя для набуття досвіду в сфері державотворення, організації діяльності органів державної влади та управління.

Тема 1. Конституційне право – провідна галузь права України

Роль конституційного права як провідної галузі права. Поняття, предмет і методи конституційного права. Конституційне право як наука та навчальна дисципліна. Поняття та принципи методології конституційної науки і практики. Історичні етапи розвитку науки конституційного права. Сучасний період розвитку науки конституційного права.

Система та основні принципи конституційного права. Поняття конституційно-правової норми. Особливості норм конституційного права. Класифікація конституційно-правових норм.

Поняття конституційно-правових відносин. Ознаки конституційно-правових відносин. Класифікація конституційно-правових відносин. Структура конституційно-правових відносин. Поняття суб'єктів конституційно-правових відносин. Види суб'єктів конституційно-правових відносин. Поняття об'єктів конституційно-правових відносин. Види об'єктів конституційно-правових відносин. Класифікація об'єктів конституційно-правових відносин. Зміст конституційно-правових відносин.

Поняття та особливості конституційно-правової відповідальності. Ознаки конституційно-правової відповідальності. Функції та підстави конституційної відповідальності. Поняття і склад конституційних правопорушень. Відповідальність держави, органів та посадових осіб публічної влади. Конституційно-правові санкції.

Тема 2. Джерела конституційного права

Поняття і система джерел конституційного права. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права. Вплив міжнародного права на систему джерел конституційного права України. Нормативний акт як джерело конституційного права. Нормативний договір як джерело конституційного права. Акти органів судової влади як джерело конституційного права. Інші джерела конституційного права та їхні особливості.

Тема 3. Конституція як основний закон суспільства та держави

Поняття конституції. Сутність конституції. Функції конституції. Основні риси конституції. Основоположний характер конституції. Народність конституції. Реальність конституції. Стабільність конституції. Юридичні властивості конституції. Юридичне верховенство конституції. Види конституцій. Кодифіковані конституції. Некодифіковані конституції. Структура конституції. Порядок прийняття та внесення змін до конституції.

Структура і зміст Конституції України. Порядок введення Конституції в дію. Внесення змін і доповнень у Конституцію України. Правова охорона Конституції України.

Тема 4. Основи конституційного ладу України

Загальна характеристика конституційного ладу України. Основні принципи конституційного ладу України. Порядок визначення та зміни конституційного ладу України. Система засад конституційного ладу України. Принцип верховенства права в системі засад конституційного ладу України. Гарантії конституційного ладу України. Конституційні основи державного ладу України. Форми посягання на конституційний лад. Конституційні основи суспільного ладу України. Державні символи України

Поняття та сутність громадянського суспільства. Взаємодія людини, громадянського суспільства і держави. Структура та принципи самоорганізації громадянського суспільства. Поняття та види громадських об'єднань. Принципи організації та діяльності громадських об'єднань. Конституційний статус політичних партій. Порядок створення політичних партій. Принципи діяльності політичних партій. Заборона політичних партій за конституційним законодавством України.

Тема 5. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні

Поняття, юридична природа, принципи конституційно-правового статусу особи. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина. Особисті (громадянські) права і свободи. Політичні права і свободи. Соціально-економічні та культурні права і свободи. Основні обов'язки людини і громадянина. Конституційні гарантії здійснення прав і свобод людини і громадянина. Конституційні обмеження

у реалізації конституційних прав та свобод людини в Україні. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови та порядок введення та припинення дії. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Конституційні обов'язки людини і громадянина. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове становище людини і громадянина

Тема 6. Громадянські (правові) стани особистості в Україні

Поняття і види громадянських станів особистості. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства України. Набуття і припинення громадянства України. Загальна характеристика конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні. Загальна характеристика конституційно-правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні. Правове положення закордонних українців. Правове положення іммігрантів.

Тема 7. Конституційні форми народовладдя

Поняття і сутність народовладдя. Пряма (безпосередня) та представницька демократія. Поняття, види і конституційно-правова регламентація референдумів. Виборче право і виборча система: поняття, принципи та класифікація. Правове регулювання і порядок формування представницьких органів і заміщення посадових осіб публічної влади в Україні. Відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні.

Тема 8. Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади в Україні

Законодавча влада в системі розподілу державної влади. Конституційно-правовий статус парламенту України - Верховної Ради. Конституційний склад і структура Верховної Ради України. Функції та повноваження Верховної Ради України. Парламентські процедури: законодавча, установча, процедура здійснення парламентського контролю. Основні форми роботи Верховної Ради України. Право законодавчої ініціативи і його суб'єкти. Законодавчий процес, його основні стадії.

Конституційно-правовий статус народних депутатів України. Конституційний статус спеціалізованих органів парламентського контролю – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати.

Тема 9. Конституційний статус Президента України

Роль та місце Президента України в системі органів державної влади. Загальна характеристика конституційно-правового статусу Президента. Порядок вступу на пост Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України. Функції та повноваження Президента України. Акти Президента України. Конституційний статус Ради національної безпеки і оборони України - координаційного органу при Президентові України. Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України.

Тема 10. Органи виконавчої влади України

Поняття виконавчої влади та її місце в механізмі державної влади. Система органів виконавчої влади в Україні. Порядок формування, склад і компетенція Кабінету Міністрів України. Організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України. Конституційний статус і система центральних органів державної виконавчої влади. Конституційний статус і система місцевих органів державної виконавчої влади.

Тема 11. Конституційні засади правосуддя

Судова влада в системі публічної влади. Конституційні засади функціонування судової влади в Україні. Конституційні засади судочинства в Україні. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні. Інші органи судової влади в Україні. Конституційно-правовий статус судді в Україні. Статус і роль адвокатури та прокуратури в системі судового захисту прав людини.

Тема 12. Конституційний суд України

Становлення та розвиток конституційної юстиції та Конституційного Суду України. Поняття та правова природа Конституційного Суду України. Функції і

повноваження Конституційного Суду України. Порядок формування та склад Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України.

Тема 13. Територіальний устрій України

Поняття і значення, основні принципи територіального устрою держави. Ознаки територіального устрою України. Унітарна держава. Ознаки України, як унітарної держави. Система адміністративно-територіального устрою України. Види адміністративно-територіальних одиниць в Україні. Поняття територіальної автономії. Зміст конституційних засад територіального устрою України. Триступенева система адміністративно-територіального устрою. Порядок зміни адміністративно-територіального поділу України.

Тема. 14. Місцеве самоврядування в Україні

Поняття та конституційні засади місцевого самоврядування в Україні. Система місцевого самоврядування в Україні. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування. Способи формування органів місцевого самоврядування та їх взаємодія з органами державної влади. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема1. Конституційне право – провідна галузь права України

1. Поняття, предмет, методи конституційного права, його роль. Конституційне право як наука та навчальна дисципліна.
2. Система та основні принципи конституційного права.
3. Конституційно-правові норми, їх особливості та класифікація.
4. Конституційно-правові відносини.
5. Конституційно-правова відповідальність.

Методичні вказівки

Термін «**конституційне право**» використовується у правознавстві для позначення трьох явищ: по-перше, відповідної галузі національного права держави, по-друге, галузевої юридичної науки і, по-третє, навчальної дисципліни в системі вищої освіти.

Конституційне право України (у його першому значенні) – це провідна галузь національного права України, що являє собою сукупність правових норм, які регулюють основні відносини владарювання у суспільстві (відносини народовладдя), встановлюючи при цьому належність публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування), її організацію та гарантії основних прав і свобод людини і громадянина.

Поява цієї галузі права пов'язана із зародженням у країнах Західної Європи буржуазних відносин, результатом чого стали процеси демократизації публічної влади - на порядку денному постали питання запровадження нових принципів організації та здійснення державної влади (поділ влади, народовладдя, верховенство права тощо), визнання місцевого самоврядування як самостійної форми публічної влади, гарантування прав і свобод людини і громадянина. Ці демократичні процеси обумовили, з одного боку, виникнення або відродження ряду правових інститутів, що закріплюють конституційні принципи організації та функціонування публічної влади (наприклад, інститути громадянства, основних прав і свобод людини і громадянина,

народного волевиявлення та виборчого права, місцевого самоврядування тощо), а з іншого - доцільність комплексної (в рамках окремої галузі) регламентації устрою держави, взаємовідносин держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

У вітчизняній літературі одностайно підтримується думка про доцільність іменування провідної галузі національного права України *конституційним правом*. Такий підхід відображає особливості сучасного етапу розвитку нашої держави і суспільства, який характеризується формуванням демократичної, соціальної і правової держави та інститутів громадянського суспільства.

Предмет галузі конституційного права чітко визначити неможливо. Про це свідчать численні спроби детально окреслити сферу конституційно-правового регулювання, що їх можна спостерігати в новітній вітчизняній і закордонній юридичній літературі.

Втім, у загальному вигляді предмет галузі конституційного права можна окреслити досить чітко - це особливе коло суспільних відносин, які виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства з організацією та здійсненням публічної влади. При цьому традиційно, від моменту виникнення цієї галузі права, в її предметі зазвичай вирізняють дві взаємопов'язані групи відносин:

1. Відносини між людиною і громадянином (громадянської свободи, охорони прав і свобод людини).
2. Відносини, що визначають устрій держави і організацію державної влади.

У новітній юридичній літературі обґрунтовується певне розширення предмета конституційно-правового регулювання через віднесення до нього також і суспільних відносин, що визначають засади конституційного (державного) ладу, основи суспільного ладу (відносини між державою та громадянським суспільством).

Структуру предмета галузі конституційного права України становлять:

- 1) відносини політичного характеру, що характеризують якісні риси держави - державний суверенітет, форму правління, форму державного устрою, державний режим, належність і суб'єкти державної влади, форми та механізм її здійснення, загальні засади організації та функціонування політичної системи;

2) найважливіші економічні відносини, що є основою економічної системи держави (економічною передумовою владарювання) і характеризують наявні в суспільстві форми власності, ступінь гарантованості захисту прав власника, способи господарської діяльності, систему забезпечення соціальних потреб членів суспільства в галузях освіти, культури, охорони здоров'я тощо;

3) відносини, що характеризують принципові взаємозв'язки держави з особою і становлять основи правового статусу (правового становища) людини і громадянина. Зокрема, це відносини, що визначають: а) належність особи до громадянства України; б) характер становища особи в суспільстві та принципи її взаємозв'язків із державою; в) основні права, свободи та обов'язки особи і ступінь їх гарантованості з боку держави тощо;

4) відносини з приводу організації та діяльності органів державної влади України, взаємозв'язок найголовніших ланок державного апарату;

5) відносини, що складаються в процесі реалізації права народу України на самовизначення і пов'язані з територіальним та адміністративно-територіальним устроєм України;

6) відносини, що визначають основи місцевого самоврядування в Україні, систему місцевого самоврядування, принципи організації та діяльності органів місцевого самоврядування, їхніх взаємовідносин з органами державної влади тощо.

Конституційне право впливає на суспільні відносини за допомоги притаманних йому способів і засобів, які називаються методами конституційного права (конституційно-правового регулювання).

До кола проблемних належить питання не тільки про зміст предмета конституційного права, а й про **назву** даної галузі права.

Метод конституційно-правового регулювання.

Для виявлення специфіки конституційного права як галузі права велике значення має з'ясування **методів** правового регулювання суспільних відносин, тобто сукупності прийомів та способів впливу на суспільні відносини, що застосовуються державними органами при регулюванні цих відносин. **Метод конституційно-правового регулювання** - це сукупність способів і засобів, за допомоги яких

упорядковуюються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права.

Характерними *особливостями* методу конституційного права є такі:

1. за допомогою конституційного регулювання закріплюються не всі, а найголовніші принципи і положення, які визначають зміст та основні напрямки розвитку суспільства;
2. максимально високий юридичний рівень;
3. безпосереднє конституційне нормозакріплення;
4. переваження імперативного, централізованого регулювання, при якому відносини між суб'єктами ґрунтуються на засадах субординації;
5. установчий характер, який означає, що певні відносини в конституційному праві отримують первинне правове регулювання, тобто регулюються вперше;
6. універсальний характер методу, оскільки його дія поширюється на всі сфери життєдіяльності;
7. поєднання прямого регулювання суспільних відносин з непрямым через наявність у Конституції України норм-принципів, які визначають засади функціонування всіх галузей права;
8. поєднання стабільності і динамізму, оскільки з одного боку Конституція — стійкий політико-правовий документ, а з іншого боку вона не може не враховувати розвиток суспільних відносин.

У конституційному праві традиційно застосовується кілька основних методів правового регулювання.

По-перше, *метод припису (позитивного зобов'язання)* полягає у встановленні обов'язку вчиняти певні юридично значущі дії. За таких правовідносин одна сторона зобов'язана діяти, а інша має право вимагати виконання цього обов'язку, у тому числі із залученням механізмів державного примусу. Зазначений метод широко використовується для закріплення організації та діяльності органів державної влади і посадових осіб, коли на них покладається обов'язок діяти для досягнення визначених цілей. Припис може мати як загальний характер (визначення завдань і повнова-

жень органів), так і форму конкретних доручень, наприклад щодо ухвалення рішень або здійснення кадрових дій.

По-друге, *метод заборони* передбачає встановлення обов'язку утримуватися від певних дій у визначених законом умовах. Заборони нерідко супроводжуються юридичною відповідальністю за їх порушення та спрямовані на захист конституційних цінностей, прав і свобод людини, а також основ державного ладу.

По-третє, *метод дозволу* полягає у наданні суб'єктам права на вчинення певних дій або можливості утриматися від них на власний розсуд у межах, визначених нормою права. Цей метод є базовим у регулюванні прав і свобод людини і громадянина та в окремих випадках застосовується для визначення компетенції органів державної влади.

Система галузі конституційного права України - це її внутрішня побудова, що характеризується єдністю і взаємодією елементів цієї системи, до яких належать принципи, конституційно-правові норми та конституційно-правові інститути.

Принципи конституційного права – це керівні засади, ідеї, ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання.

У науковій доктрині найбільш усталеним є підхід, відповідно до якого принципи конституційного права поділяються на дві базові групи - загальні та спеціальні. Загальні принципи конституційного права відображають найбільш узагальнені керівні ідеї й концептуальні засади конституційно-правового впливу на суспільні відносини, які безпосередньо закріплені в Конституції України та актах законодавства. До цієї групи, зокрема, відносять принцип верховенства Конституції України та конституційних законів у системі нормативно-правових актів, принцип публічності, універсальності та системності, принципи демократизму і гуманізму, законності, загальнообов'язковості норм конституційного права, а також принцип наступності.

Спеціальні принципи конституційного права становлять сукупність керівних ідей, які мають більш вузьке спрямування та визначають зміст і функціонування окремих конституційно-правових інститутів. Йдеться, зокрема, про принципи орга-

нізації і діяльності органів державної влади, принципи виборності органів місцевого самоврядування тощо.

Конституційно-правова норма - це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване Українським народом, державою чи органами місцевого самоврядування з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які становлять предмет галузі конституційного права.

До загальних ознак норм конституційного права доцільно віднести низку характерних рис:

1) їм притаманна загальнообов'язковість, що означає поширення дії таких норм на всіх без винятку суб'єктів конституційно-правових відносин.

2) норми конституційного права мають регулятивний характер, оскільки вони встановлюють або санкціонують правила поведінки, спрямовані на впорядкування суспільних відносин у сфері публічної влади та основ правового статусу особи;

3) зазначені норми характеризуються формальною визначеністю, тобто вони закріплюються у письмовій, документальній формі як результат волевиявлення народу, держави чи органів місцевого самоврядування;

4) норми конституційного права мають загальний, абстрактний характер, оскільки регулюють не окрему життєву ситуацію чи конкретну особу, а певний тип дій, відносин або коло суб'єктів;

5) на відміну від інших соціальних регуляторів, норми конституційного права перебувають під особливою охороною держави, а тому у разі їх порушення саме держава наділена виключними повноваженнями щодо застосування передбачених законодавством заходів заохочення або примусу.

Попри наявність спільних ознак, норми конституційного права є різноманітними за своїм змістом і функціональним призначенням, що зумовлює можливість їх класифікації за різними підставами. У процесі вивчення дисципліни здобувачі освіти повинні проаналізувати наступні критерії класифікації конституційно-правових норм, як залежно від предмета та методу правового регулювання, ролі у механізмі правового впливу, юридичної сили, рівня конкретизації правового припису, особливостей диспозиції та санкції, суб'єктів нормотворення, джерела походження, дії за колом осіб, територією та часом, а також ступеня гарантованості їх реалізації.

Інститут конституційного права слід розуміти як базовий структурний компонент системи конституційного права України, що охоплює сформовану в процесі правового розвитку, відносно самостійну та внутрішньо узгоджену сукупність норм конституційного права, які є функціонально взаємопов'язаними та структурно скоординованими й спрямовані на врегулювання однорідних, тісно пов'язаних між собою суспільних відносин, що належать до предмета конституційно-правового регулювання.

Інститути конституційного права відзначаються значною різноманітністю за своїми юридичними характеристиками, обсягом правового регулювання та роллю у механізмі конституційного впливу. Вони можуть відрізнятися за ступенем комплексності, рівнем деталізації норм, характером правових приписів і місцем у системі галузі. Саме через інститути конституційного права забезпечується цілісність і системність конституційно-правового регулювання, а також реалізація основоположних принципів конституційного ладу, прав і свобод людини та організації публічної влади.

Конституційно-правові відносини - це суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами і обов'язками згідно з приписами конституційно-правових норм. За змістом це найважливіші для забезпечення життєдіяльності суспільства відносини, спрямовані на здійснення народовладдя, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які після врегулювання їх нормами конституційного права набувають характеру конституційно-правових. Саме в рамках конституційно-правових відносин приписи конституційно-правових норм втілюються у поведінку суб'єктів конституційного права.

Так, конституційно-правові відносини мають єдину для всіх правовідносин *структуру* - об'єкт, суб'єкт і зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки).

Як уже зазначалося вище, переважна більшість конституційно-правових норм не містить санкції, тож у разі їх порушення для відповідних суб'єктів настає юридична відповідальність, передбачена іншими галузями права (кримінальним, адміністративним, трудовим тощо).

Окремі конституційно-правові норми містять санкції, що їх можна поділити на дві групи:

а) бланкетні санкції, в яких не встановлюються конкретні форми відповідальності, і які для вирішення питання про притягнення до юридичної відповідальності відсилають до кримінального, адміністративного, цивільного чи іншого галузевого законодавства, як-от: «За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (ст. 60 Конституції України), «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» (ст. 66 Конституції України);

б) санкції, що передбачають конкретні форми відповідальності.

Йдеться про специфічний різновид юридичної відповідальності - **конституційно-правову відповідальність**. Варто наголосити, що її проблематика належить до найбільш складних і дискусійних у сучасній науці конституційного права. Це зумовлено, по-перше, тим, що на рівні чинного законодавства такий вид відповідальності ще не виокремлено як самостійний. По-друге, вітчизняна правова доктрина лише формує підходи до осмислення цього явища, унаслідок чого досі відсутнє усталене загальновизнане визначення конституційно-правової відповідальності, а також тривають наукові дискусії щодо її співвідношення з політичною та моральною відповідальністю і щодо визначення кола її суб'єктів.

Нормативною підставою конституційно-правової відповідальності слід вважати порушення норм Конституції України та інших джерел конституційного права. Водночас особливістю конституційно-правових норм є те, що вони нерідко не містять чітко визначених юридичних умов притягнення суб'єкта до відповідальності. Так, відповідно до статті 106 Конституції України Президент України наділений повноваженнями щодо припинення повноважень Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, голів місцевих державних адміністрацій, а також щодо скасування актів Кабінету Міністрів України. Однак реалізація цих повноважень не супроводжується прямо встановленими конституційно-правовими умовами чи обмеженнями. У подібних випадках можна говорити або про наявність прогалин у конституційно-правовому регулюванні, або про прояви політичної відповідальності.

Фактичною підставою конституційно-правової відповідальності виступає конкретний конституційно-правовий делікт, структура якого охоплює об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону.

Тема 2. Джерела конституційного права

1. Поняття та ознаки джерел конституційного права.
2. Види джерел конституційного права.
3. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права.

Методичні вказівки

Норми конституційного права знаходять відображення в різних зовнішніх формах, які звичайно іменуються джерелами конституційного права. У сучасній науці конституційного права вирізняють дві основні сфери джерел конституційного права: *природне право* і *позитивне право*.

Природне право відображає загальнолюдські уявлення про свободу, справедливість, невідчуженість прав людини. Воно має особливо суттєве значення для конституційного права України, що повинне забезпечити охорону свободи людини, виступає критерієм демократизму всієї правової системи України.

Після Другої світової війни приписи природного права знайшли відображення в багатьох міжнародно-правових документах, які закріплюють міжнародні стандарти в галузі прав людини і мають обов'язкову силу для держав - членів світового співтовариства. У Конституції України також закріплено всі найважливіші природні права (право на життя, на недоторканність особи, право територіальної громади на місцеве самоврядування тощо).

Це свідчить про те, що приписи природного права набувають чіткої правової оболонки, і позитивне право значною мірою зливається з природним правом. Одночасно зростає роль природного права як гарантії незворотності процесу формування демократичної, соціальної та правової держави. Усвідомлення природного права як джерела конституційного права, його розуміння як вищого імперативу для

всіх гілок влади унеможлиблює внесення до Конституції та законів України таких змін, які призвели б до ліквідації конституційного ладу, реставрації тоталітаризму в Україні.

Джерела позитивного конституційного права України систематизуються за їхньою юридичною силою. До них належать:

1. *Конституція України*, яка є головним джерелом конституційного права. Вона встановлює найбільш важливі норми і принципи, на основі яких здійснюється детальна правова регламентація в різних формах. Деякі норми Конституції України, згідно з її ст. 8 (ч. 3), мають пряму дію і не передбачають додаткової регламентації для застосування.

2. *Закони України*, що мають найвищу після Конституції України юридичну силу, приймаються Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом і є найбільш поширеним джерелом конституційного права України. Звичайно, мова йде лише про ті закони, що містять конституційно-правові норми, наприклад, закони України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про об'єднання громадян» тощо.

Своєю чергою, в літературі закони за юридичною силою поділяють на конституційні, органічні (додаткові) - закони, що мають проміжну між Конституцією та звичайними законами юридичну силу, та звичайні закони. Так, до конституційних відносять закони про внесення змін до Конституції, а критеріїв визначення закону як органічного в Конституції України не встановлено. Водночас окремі закони України можна характеризувати як органічні, наприклад, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 24 якого передбачає, що правовий статус місцевого самоврядування в Україні визначається Конституцією України, цим та іншими законами, які не повинні суперечити положенням цього Закону. Цим установлюється вища юридична сила Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо інших законів України.

3. Інші акти нормативного характеру, що містять конституційно-правові норми і приймаються Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом, наприклад, Декларація про державний суверенітет України (16 липня

1990 р.), яка встановила загальні принципи конституційно-правового розвитку України.

4. Нормативні укази Президента України, що містять конституційно-правові норми, наприклад, Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. № 503/97.

5. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, що містять конституційно-правові норми, наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян» від 26 лютого 1993 р. № 140.

6. Окремої уваги заслуговує питання щодо можливості віднесення до кола джерел конституційного права судового прецеденту, зокрема, рішень Європейського суду з прав людини та рішень Конституційного Суду України, які, з одного боку, мають ненормативний характер, а з іншого - є обов'язковими до виконання на території України.

До джерел галузі конституційного права можемо віднести рішення Конституційного Суду України, в яких установлюється конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, подається офіційне тлумачення Конституції та законів України, наприклад, рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення положень частин одинадцятої та тринадцятої статті 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України») (25.03.98), рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) (07.07.98) тощо. Подібні рішення Конституційного Суду України доцільно розглядати як допоміжні джерела галузі конституційного права - вони передбачають

припинення дії законів, інших правових актів або їх окремих положень, що визнані неконституційними.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. визначає, що суди України застосовують Конвенцію про захист прав людини та практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ст. 17).

7. Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Такі договори, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України.

8. Нормативно-правові акти колишніх СРСР та УРСР, які є джерелами конституційного права України на підставі принципу правонаступництва або на період, поки буде прийнято відповідні акти України (згідно із Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.).

9. Акти органів місцевого самоврядування та акти місцевих референдумів. Конституція України закріплює право органів місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, постановляти рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (ст. 144). Якщо ці рішення регулюють відносини у сфері конституційного права, то їх слід визнавати його джерелами. До них, зокрема, можна віднести статuti територіальних громад сіл, селищ і міст, а також рішення, якими затверджуються положення про органи самоорганізації населення.

Конституційно-правові звичаї формуються на основі тривалої та стабільної практики конституціоналізму й усталених політико-правових традицій. В Україні через відносно нетривалий період розвитку національної конституційної системи такі джерела конституційного права трапляються нечасто. Як приклад можна навести усталену практику розміщення Першого заступника Голови Верховної Ради України праворуч, а заступника - ліворуч від Голови під час пленарних засідань парламенту.

Специфікою правового звичаю є те, що відповідні правила виникають у процесі суспільної практики та спочатку існують як соціальні норми, не наділені юридичною силою. Самі по собі такі звичаї не є джерелами конституційного права. Лише у разі їх офіційного визнання або застосування з дозволу суб'єкта правотворчості

вони набувають статусу правової норми й можуть розглядатися як джерело конституційного права, зберігаючи зв'язок зі своїм звичаєвим походженням.

Окремі елементи звичаєвості відображені й у конституційних положеннях, зокрема у нормах, що враховують історичні, культурні та інші особливості регіонів під час визначення засад територіального устрою України.

Особливе місце в системі джерел конституційного права України посідав Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 р. Згідно зі ст. 61 Договору положення Конституції України 1978 року діяли лише в частині, що узгоджувалася з цим Договором.

Здобувачам освіти слід звернути увагу, що міжнародне право є частиною національного законодавства України. Якщо міжнародний договір встановлює інші правила, ніж ті, що передбачені в акті законодавства, застосовуються правила міжнародного договору.

Принцип дружнього ставлення до міжнародного права передбачає застосування міжнародного та європейського права при тлумаченні конституційних положень, зокрема, щодо прав людини.

Тема 3. Конституція як Основний закон суспільства та держави

1. Поняття Конституції, її функції та властивості.
2. Форма і структура Конституцій. Класифікація конституцій.
3. Прийняття та зміна Конституцій.
4. Правова охорона Конституції України.

Методичні вказівки

Конституція (від лат. *constitutio* - устрій, встановлення) посідає центральне місце у правовій системі демократичної держави, виконуючи роль її нормативного та ціннісного ядра. Історично поява перших конституцій була зумовлена глибокими суспільно-політичними трансформаціями, насамперед буржуазними революціями та

занепадом феодального ладу. У цих умовах конституції стали правовим інструментом закріплення нових засад суспільного устрою, відображаючи зміну соціально-економічних відносин і формуючи нову модель організації публічної влади.

Від моменту прийняття перших конституцій і до сьогодення конституційний розвиток у різних державах демонструє тенденцію до розширення сфери конституційного регулювання та поглиблення демократичного змісту конституційних положень. Сучасні конституції дедалі частіше включають не лише норми про організацію державної влади, а й широкий спектр положень, що стосуються прав і свобод людини, принципів соціальної держави, гарантій місцевого самоврядування та інших засад суспільного життя.

У світі діють конституції, ухвалені в різні історичні періоди, що відображають специфіку політичного розвитку відповідних країн. Серед них - Конституція США 1787 року, Конституція Французької Республіки 1958 року, Конституція Республіки Куба 1976 року, Конституція Китайської Народної Республіки 1982 року, Конституція Республіки Болгарія 1991 року та інші. Кожна з них є продуктом свого часу і відображає баланс суспільних інтересів та політичних сил, характерний для відповідного історичного етапу.

Особливістю конституції як основного закону є встановлення ускладненої процедури внесення до неї змін. На відміну від звичайних законів, порядок перегляду або доповнення конституції передбачає спеціальні гарантії стабільності її положень. Така складність процедури зумовлена тим, що конституція фіксує фундаментальні принципи організації держави і суспільства, визначає засади правового статусу людини та громадянина і формує правову основу функціонування всієї системи публічної влади.

На момент свого ухвалення конституція є не лише результатом правового оформлення суспільного компромісу, а й відображенням реального співвідношення політичних сил у державі. У цьому аспекті проявляється її соціально-політична природа, оскільки конституція фіксує досягнутий рівень узгодження інтересів різних соціальних груп і водночас закріплює певну модель владних відносин.

Під **формою конституції** розуміють спосіб зовнішньої організації та викладення її нормативного змісту. Якщо основні положення конституційного характеру зосереджені в одному писаному нормативному акті, така конституція вважається кодифікованою. До цієї групи належать, зокрема, конституції США, Німеччини, Іспанії, Японії, Болгарії, Китаю, Куби та інших держав. У випадках, коли конституційно значущі норми містяться у кількох нормативних актах, говорять про некодифіковану конституцію.

Питання **структури конституції** зазвичай розглядається щодо кодифікованих конституцій. Умовно в їх складі виокремлюють преамбулу, основну частину, а також заключні, перехідні та додаткові положення.

Преамбула (від лат. *praeambulus* - той, що передує) є вступною частиною конституції, у якій зазвичай формулюються цілі прийняття основного закону, відображаються історичні обставини його ухвалення, проголошуються базові принципи, що лежать в основі конституційного регулювання, а інколи декларуються права і свободи людини. За обсягом преамбула може бути лаконічною (як, наприклад, у Конституції Республіки Вірменія 1995 року), розгорнутою (Конституція Японії 1947 року) або взагалі відсутньою (Конституція Греції 1975 року). Переважно преамбула має ідеологічний та програмний характер. У науковій доктрині усталеною є позиція, що її положення здебільшого не мають нормативного характеру, за винятком тих випадків, коли в них безпосередньо проголошуються права і свободи людини.

Основна частина конституції визначає базові права і свободи людини і громадянина, засади суспільного устрою, систему органів державної влади, судочинства та територіальну організацію держави відповідно до принципу поділу влади.

У *заключних, перехідних і додаткових положеннях* зазвичай встановлюється порядок набрання конституцією чинності, строки прийняття законів, передбачених її нормами, правила тлумачення та можливі винятки із загальних приписів.

Конституції притаманний комплекс *юридичних властивостей*, які визначають її особливе місце у правовій системі. Насамперед це найвища юридична сила: її положення мають пріоритет над усіма іншими нормативними актами, а закони й

підзаконні акти повинні ухвалюватися уповноваженими органами та в порядку, визначеному конституцією.

Крім того, конституція є фундаментом усього законодавства. Усі нормативні акти мають відповідати її змісту і розроблятися на її основі; у разі суперечності вони підлягають скасуванню.

На базі конституції формується ієрархія правових норм. Безпосередньо до конституційних положень наближені рішення органів конституційної юрисдикції як офіційне тлумачення конституції. Далі розташовуються норми ратифікованих міжнародних договорів, імплементованих у національне законодавство. Нижчі рівні утворюють органічні та звичайні закони, регламенти парламенту, процесуальні акти вищих судів, а також нормативні акти центральних і місцевих органів влади.

Важливою рисою конституції є її підвищена стабільність, що забезпечує сталість правової системи та безперервність функціонування державних інститутів.

Окрему особливість становить наявність у конституційному тексті норм-принципів і декларативних положень, які відображають стратегічні орієнтири розвитку держави й суспільства та закріплюють їхні ціннісні ідеали.

Світова державно-правова практика виробила кілька базових моделей ухвалення конституцій. Реалізація так званої установчої влади - тобто права на прийняття первинної або нової писаної конституції - може здійснюватися представницькими органами, виборчим корпусом або виконавчою владою. Ці способи застосовуються як окремо, так і в різних комбінаціях.

Історично перші писані конституції - США 1787 року та Франції 1791 року - були прийняті представницькими зібраннями: відповідно конвентом та Генеральними штатами. У цих випадках йшлося про реалізацію первісної установчої влади. Коли ж ухвалюється не перша, а наступна конституція, говорять про похідну установчу владу.

У сучасних державах досить поширеною є практика прийняття конституцій представницькими інституціями. Це можуть бути як спеціально обрані установчі збори, так і парламенти, сформовані відповідно до чинної на той час конституції. Іноді такі збори лише готують текст основного закону, а остаточне рішення при-

ймається шляхом референдуму. Саме так, зокрема, була ухвалена Конституція Франції 1946 року: її проєкт розробили установчі збори, а затвердив народ.

Модель прийняття конституції виборчим корпусом передбачає два етапи: підготовку проєкту та його остаточне схвалення на всенародному голосуванні, після чого конституція набирає чинності.

Інший варіант полягає в ухваленні конституції одностороннім актом виконавчої влади. У такому разі проєкт готується урядовими структурами без реальної участі суспільства.

Історично відомим способом було також так зване «октроювання» - дарування конституції монархом народу (від фр. *octroyer* - дарувати). Підготовлений текст затверджувався та проголошувався главою держави. Така практика застосовувалася, зокрема, у Франції 1814 року, Бельгії 1831 року, Канаді 1867 року.

Спосіб ухвалення конституції має принципове значення, оскільки істотно впливає на зміст основного закону та ступінь його демократичної легітимності. Найбільш демократичною формою вважається затвердження конституції на референдумі, адже остаточне рішення ухвалюється безпосередньо народом.

Дія конституції та порядок її зміни. Конституція набуває юридичної сили з моменту, визначеного в її прикінцевих положеннях або, рідше, у спеціальному законі, що супроводжує її прийняття. Перехідні положення можуть встановлювати відкладений початок застосування окремих норм — зазвичай після настання певних юридичних фактів, наприклад проведення виборів чи формування нових органів влади.

Зазвичай дія конституції поширюється на всю територію держави. У разі приєднання нових територій її положення починають діяти й там - з моменту, визначеного відповідним актом про приєднання або іншим спеціальним рішенням.

За порядком внесення змін і доповнень конституції поділяють на **жорсткі** та **гнучкі**.

Жорсткі конституції передбачають ускладнену процедуру внесення змін порівняно зі звичайним законодавчим процесом. Якщо закони ухвалюються простою більшістю, то для конституційних поправок, як правило, встановлюються спеціальні вимоги: кваліфікована більшість, повторне голосування, участь інших органів або рефе-

рендум. Здебільшого зміни до такої конституції здійснюються в порядку, близькому до процедури її первинного прийняття.

Гнучкі конституції, навпаки, можуть змінюватися у звичайному законодавчому порядку, без спеціальних ускладнених процедур. Така модель характерна для держав, де відсутній єдиний кодифікований текст основного закону, зокрема для Великої Британії та Нової Зеландії.

У науці конституційного (державного) права вироблено кілька підходів до класифікації конституцій іноземних держав, що ґрунтуються на різних критеріях. Найбільш усталеною та такою, що зберігає актуальність із XIX століття, є класифікація за **способом об'єктивування (вираження) основного закону**. Відповідно до цього критерію розрізняють **писані** та **неписані** конституції.

Писані конституції існують у формі письмового нормативного оформлення та, як правило, мають внутрішню впорядковану структуру. Зазвичай вони включають преамбулу, основну частину та прикінцеві (перехідні) положення. У межах писаних конституцій виокремлюють **кодифіковані** та **некодифіковані**. Кодифіковані конституції являють собою єдиний систематизований нормативно-правовий акт, який має всі ознаки основного закону та комплексно регулює ключові питання конституційного характеру. До цього типу належать, зокрема, конституції України (1996 р.), Греції (1975 р.), Індії. Некодифіковані писані конституції складаються з кількох окремих актів, які в сукупності виконують функцію основного закону, хоча й не об'єднані в один системний документ. Прикладами є конституційні системи Ізраїлю, Швеції та Фінляндії, де конституційне регулювання здійснюється через кілька фундаментальних законів, ухвалених у різний час.

Неписані конституції є винятковим явищем у сучасному світі та характерні переважно для Великої Британії та Нової Зеландії. Вони не мають єдиного кодифікованого тексту, однак за обсягом правового регулювання не поступаються писаним конституціям. Такі конституції визначають форму правління, систему органів влади, територіальний устрій, правовий статус особи, але їхні норми закріплені у різнорідних джерелах права.

Британська конституційна система є класичним прикладом неписаної конституції. Вона формується з кількох елементів:

- статутного права, що охоплює акти конституційного значення (Велика хартія вільностей 1215 р., Петиція про право 1628 р., Білль про права 1689 р.);
- загального (прецедентного) права, сформованого судовою практикою;
- конституційних угод, тобто правил політичної поведінки, які не мають юридичної сили, але є обов'язковими у практиці;
- доктринальних джерел, представлених працями авторитетних учених-юристів.

Окрім поділу за формою об'єктивування, у доктрині застосовуються й інші класифікації конституцій: за формою державного устрою (унітарні та федеративні), за характером політичного режиму (демократичні та недемократичні), за тривалістю дії (постійні й тимчасові), а також за способом внесення змін (жорсткі та гнучкі).

Під час аналізу конституцій та ознак конституційності держави доцільно розмежовувати поняття конституції у **матеріальному** та **формальному** значеннях.

У **матеріальному розумінні** конституція охоплює сукупність норм - незалежно від форми їх закріплення, - які визначають базові засади організації держави і суспільства. Йдеться передусім про норми, що проголошують і гарантують права та свободи людини і громадянина, закріплюють форму правління, територіальний устрій, принципи організації та компетенцію органів державної влади й місцевого самоврядування, а також визначають державну символіку і столицю. Таке розуміння акцентує увагу не на формі, а на змісті правового регулювання.

Водночас у науковому та практичному дискурсі значно частіше використовується поняття конституції у **формальному значенні**. У цьому випадку під конституцією розуміють закон або сукупність законів, що мають найвищу юридичну силу порівняно з іншими нормативно-правовими актами. Конституція у формальному сенсі виступає «законом законів»: вона не може бути змінена у звичайному законодавчому порядку, а внесення змін до неї зумовлює необхідність перегляду всіх актів, прийнятих на її основі.

Усі держави мають конституцію в матеріальному розумінні, адже в кожній із них існує система норм, що регулюють основи державного ладу. Проте не кожна

держава має конституцію у формальному значенні. Класичним прикладом є Велика Британія, де конституційні норми можуть змінюватися в порядку звичайної законодавчої процедури. Водночас навіть у цій державі існують акти конституційного значення, зокрема Білль про права 1689 року, що фіксує ключові гарантії прав особи.

До конституції у матеріальному сенсі належать лише ті норми, які регулюють основоположні суспільні відносини. Натомість формальна конституція може містити положення, які за своїм змістом не мають виразного конституційного характеру, але набувають такого статусу завдяки закріпленню в тексті основного закону.

Окремо в теорії конституційного права розрізняють **юридичну** та **фактичну** конституції. Юридична конституція - це система правових норм, зафіксованих у нормативних актах, що визначають модель організації державної влади, суспільного ладу та правового статусу особи. Вона відображає належний, нормативно закріплений порядок функціонування держави.

Фактична ж конституція відображає реальний стан здійснення влади та практику реалізації конституційних приписів. Розбіжність між юридичною та фактичною конституціями зазвичай зумовлена змінами у політичному балансі сил або трансформаціями суспільних відносин, що відбулися після прийняття основного закону. У результаті реальний механізм функціонування влади може істотно відрізнитися від тієї моделі, яка закріплена у тексті конституції.

Властивості Конституції України - це її специфічні риси, що відрізняють її від інших нормативно-правових актів і розкривають сутність та значення Основного Закону в правовій системі держави. У науці традиційно виокремлюють юридичні, політичні та ідеологічні властивості конституції. Водночас саме **юридичні властивості** найповніше відображають правову природу Конституції України, визначають її місце в ієрархії джерел права та роль у національному законодавстві.

По-перше, Конституція України є *головним джерелом національного права*, ядром усієї правової системи та юридичною базою чинного законодавства. Вона визначає коло суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, встановлює ієрархію нормативно-правових актів і окреслює перелік питань, які мо-

жуть визначатися виключно законами України (ст. 92 Конституції України). Ці питання охоплюють права і свободи людини і громадянина, організацію та діяльність органів державної влади, засади місцевого самоврядування тощо.

По-друге, Конституція характеризується *юридичним верховенством* і має *найвищу юридичну силу*. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі й повинні відповідати їй. Верховенство Конституції поширюється також на сферу міжнародних договорів: укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення до неї відповідних змін (ч. 2 ст. 9).

По-третє, Конституції притаманна *стабільність*, що забезпечується ускладненим порядком внесення змін. Розділ XIII Конституції встановлює особливу процедуру конституційних змін: заборонено змінювати положення, якщо це передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини, ліквідацію незалежності або порушення територіальної цілісності України (ст. 157). Конституція не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану. Положення розділів I, III і XIII можуть бути змінені лише всеукраїнським референдумом, а зміни до інших розділів ухвалюються Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу. Здобувачам освіти варто уважно опрацювати розділ XIII Конституції та з'ясувати особливості внесення змін до окремих розділів Конституції України.

По-четверте, важливою юридичною властивістю є *пряма дія норм Конституції*. Згідно з ч. 3 ст. 8, кожен має право звертатися до суду для захисту своїх прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України, навіть за відсутності спеціального закону.

По-п'яте, Конституція України характеризується *особливим правовим захистом*, спрямованим на забезпечення дотримання її положень та охорону від порушень як з боку приватних осіб, так і з боку органів державної влади. Такий захист здійснюється виключно правовими засобами в межах компетенції відповідних суб'єктів.

Систему правового захисту Конституції України утворюють: вищі органи державної влади - Президент України як гарант додержання Конституції (ст. 102),

Верховна Рада України, яка, зокрема, може усунути Президента з поста в порядку імпичменту та здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (ст. 85), а також Кабінет Міністрів України, який забезпечує виконання Конституції і законів України (ст. 116); правоохоронні органи та органи виконавчої влади; Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції, покликаний гарантувати верховенство Конституції на всій території держави; Збройні Сили України, на які покладено оборону держави, захист її суверенітету і територіальної цілісності (ст. 17); а також громадяни України, які мають право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів влади в суді, звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та після вичерпання національних засобів захисту - до міжнародних судових установ (ст. 55).

Конституційний контроль охоплює різні форми перевірки актів і рішень суб'єктів публічної влади на їх відповідність конституції. Йдеться не лише про нормативні акти державних органів, а й про дії посадових осіб, а також про діяльність об'єднань, яким держава делегувала окремі владні повноваження або які беруть участь у здійсненні публічних функцій.

Здійснення такого контролю можливе за умови існування писаної конституції, наділеної найвищою юридичною силою. Саме ієрархічне верховенство конституційних норм створює підстави для перевірки інших правових актів на предмет їх узгодженості з Основним Законом.

Предметом конституційного контролю зазвичай є:

- звичайні закони, у тому числі ухвалені на референдумі;
- внутрішньодержавні договори;
- акти органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- відповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням держави;
- акти та діяльність об'єднань, яким надано владні повноваження (наприклад, професійні чи галузеві палати, що здійснюють сертифікацію або допуск до професії);
- порядок створення і функціонування політичних партій та інших політичних об'єднань.

Важливою складовою є перевірка конституційності дій посадових осіб - глави держави, членів уряду, суддів вищих судових інстанцій - у частині дотримання ними вимог Основного Закону.

Сучасні моделі конституційного контролю передбачають також можливість *індивідуальної або колективної конституційної скарги*. Такий механізм надає фізичним та юридичним особам право звертатися до органу конституційної юрисдикції у разі порушення їхніх прав і свобод законами, підзаконними актами чи судовими рішеннями. Конституційна скарга виступає важливим інструментом захисту особи від можливого зловживання владою.

Організаційні форми здійснення конституційного контролю залежать від конституційної моделі конкретної держави. Ці функції можуть покладатися:

- на загальнодержавні органи - президента, парламент, уряд, суди загальної чи адміністративної юрисдикції (так званий політичний або змішаний контроль);
- на спеціалізовані органи конституційної юстиції - конституційні суди або квазісудові інституції (наприклад, конституційні ради).

У багатьох країнах органи конституційної юстиції поєднують контрольні повноваження з іншими функціями: офіційним тлумаченням конституції, розглядом питань конституційної відповідальності вищих посадових осіб, вирішенням виборчих спорів.

У деяких державах із релігійно-правовою традицією (зокрема в окремих мусульманських країнах) перевірка законодавства здійснюється з огляду не лише на відповідність конституції, а й на узгодженість із нормами релігійного права, що також визначає специфіку національної моделі конституційного контролю.

Види конституційного контролю класифікуються за різними критеріями залежно від часу здійснення, суб'єкта, форми, обсягу та характеру перевірки конституційності нормативно-правових актів.

За **часом здійснення** розрізняють *попередній* та *наступний* контроль. Попередній контроль проводиться до набрання актом чинності (наприклад, щодо закону після його прийняття парламентом, але до підписання та оприлюднення). Наступний контроль поширюється на чинні, офіційно опубліковані нормативні акти.

За **суб'єктом здійснення** виділяють *внутрішній* і *зовнішній* контроль. Внутрішній здійснюється органом, який видав акт. Зовнішній проводиться іншим органом і зазвичай має консультативний характер; найчастіше він є наступним.

За **юридичною силою рішень** контроль буває *консультативним* та *постановним*. Консультативний контроль передбачає ухвалення рішень, що мають лише моральне значення і не є юридично обов'язковими. Постановний контроль має загальнообов'язковий характер: у разі визнання акта неконституційним він втрачає юридичну силу.

За **обов'язковістю проведення** розрізняють *обов'язковий* і *факультативний* контроль. Обов'язковий передбачає обов'язкову перевірку акта (зазвичай у формі попереднього контролю). Факультативний здійснюється лише за ініціативою уповноваженого суб'єкта.

За **зв'язком із конкретною справою** контроль поділяється на *абстрактний* і *конкретний (інцидентний)*. Абстрактний контроль здійснюється поза межами конкретних правовідносин і спрямований на перевірку конституційності нормативного акта незалежно від його застосування. Його метою є забезпечення дотримання конституції законодавцем, особливо у сфері прав і свобод людини. Такий контроль характерний для країн із централізованою системою конституційного контролю (Австрія, ФРН, Італія, Іспанія, Португалія), де його здійснює спеціалізований конституційний суд. Попередній контроль може бути лише абстрактним.

Конкретний (інцидентний) контроль пов'язаний із розглядом конкретної судової справи: питання конституційності норми постає у процесі її застосування. Він найбільш поширений у країнах із децентралізованою системою конституційного контролю, де всі суди мають право оцінювати конституційність норми. Водночас у ряді країн із централізованою моделлю загальні суди не вирішують це питання самостійно, а звертаються із запитом до конституційного суду (Італія, Австрія, ФРН).

За **обсягом** контроль може бути *повним* (охоплює всю сферу суспільних відносин, врегульованих конституцією) і *частковим* (стосується лише окремих сфер, наприклад, прав людини чи федеративних відносин).

За предметом перевірки розрізняють *формальний* і *матеріальний* контроль. Формальний контроль полягає у перевірці дотримання встановленої процедури прийняття акта. Матеріальний контроль спрямований на аналіз змісту акта та його відповідності положенням конституції.

Залежно від **моделі організації конституційного контролю** у світі виділяють *американську* та *європейську* системи. Американська система передбачає здійснення контролю судами загальної юрисдикції під час розгляду конкретних справ (конкретний наступний контроль). Рішення верховного суду щодо неконституційності закону є обов'язковим для всіх судів, а такий закон фактично втрачає юридичну силу (США, Аргентина, Японія). У деяких державах контроль зосереджений лише у верховному суді.

Європейська система ґрунтується на створенні спеціалізованих органів конституційного контролю - конституційних судів або квазісудових органів (Конституційний суд Італії, Федеральний конституційний суд Німеччини, Конституційний трибунал Польщі, Конституційна рада Франції), які здійснюють централізований контроль за конституційністю нормативно-правових актів.

Тема 4. Основи конституційного ладу України

1. Поняття, структура та ознаки конституціоналізму.
2. Загальна характеристика конституційного ладу України. Порядок визначення та зміни конституційного ладу України.
3. Конституційні основи державного ладу України. Механізм та функції держави.
4. Принцип верховенства права в системі засад конституційного ладу України.
5. Конституційні основи розвитку громадянського суспільства в Україні
6. Поняття та види громадських об'єднань. Принципи організації та діяльності громадських об'єднань.
7. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні.

У межах цієї теми здобувачі повинні дослідити **поняття конституціоналізму**, враховуючи його складний і багатовимірний характер та відсутність єдиного підходу до його визначення у науковій літературі. Конституціоналізм розглядають як політико-правову ідеологію, що пов'язана з виникненням і розвитком інституту конституції та закріплює принципи організації влади й її обмеження. Одночасно його трактують як узагальнений результат історичного розвитку політичних і правових ідей у межах конкретної держави або правової традиції. Крім того, конституціоналізм може розглядатися як сукупність теоретичних концепцій, сформульованих окремими визнаними мислителями, які пояснюють механізми реалізації його принципів. Нарешті, його сприймають як суспільно-політичний рух, що спрямований на практичне впровадження обмежень влади та забезпечення прав і свобод людини. Таким чином, конституціоналізм поєднує в собі як теоретичні засади, так і практичні інструменти, слугуючи системою цінностей, механізмом контролю влади та гарантом захисту прав і свобод громадян, що зумовлює різноманіття підходів до його дослідження у сучасній науці.

Конституціоналізм можна охарактеризувати як цілісну публічно-правову модель організації суспільства і держави, у межах якої влада здійснюється відповідно до права, демократичних цінностей та визнання свободи особи як найвищої соціальної цінності. Його зміст охоплює не лише текст Конституції та систему конституційного законодавства, а й сукупність конституційно-правових відносин, рівень конституційної правосвідомості, стан конституційного правопорядку та практику реалізації конституційних норм. Головним призначенням конституціоналізму є встановлення правових меж здійснення публічної влади, її підпорядкування інтересам суспільства та забезпечення реального захисту прав і свобод людини.

Сучасний український конституціоналізм формується як система, що спирається на низку базових засад, серед яких ключове значення мають верховенство права та домінування Конституції і законів у правовій системі держави. Визначальним є також визнання прав і свобод людини пріоритетними порівняно з іншими суспільними інтересами, дотримання вимог конституційної законності та утверджен-

ння демократичних форм здійснення влади. Сукупність цих принципів забезпечує стабільність конституційного ладу, легітимність публічної влади та розвиток громадянського суспільства в Україні.

Конституційний лад України – це система суспільних відносин, які регламентуються та гарантуються Конституцією України та законами, прийнятими на її основі. По суті, він являє собою певний тип конституційно-правових відносин, що визначається рівнем розвитку держави, суспільства та права, і має перехідний, змішаний характер.

Зміст конституційного ладу охоплює державний та суспільний лад, конституційний статус людини та громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші важливі сфери. За формою він проявляється через організаційно-правові форми існування та функціонування суспільства (наприклад, форми власності) та держави (наприклад, форми державного устрою).

Конституційний лад України ґрунтується на ряді принципів: суверенності, демократизму, гуманізму, реалістичності, системності, історизму, послідовності, гарантованості та обґрунтованості. Державний лад є його складовою, що охоплює організацію і функціонування держави та її інституцій. Легітимність державного ладу забезпечується конституційним закріпленням, а сам лад визначає політичні, економічні, соціальні та культурні функції держави.

Сучасний державний лад України відзначається такими рисами: він має перехідний і змішаний характер, національне забарвлення та поступово наближається до загальноєвропейських стандартів. Важливою складовою є **механізм держави**, до якого входять державні органи та установи, державний апарат, громадянство, територія, бюджет, грошова і банківська системи, державні символи тощо.

Система органів державної влади України, відповідно до Конституції, включає: главу держави; органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; органи судової влади; інші державні органи.

Суспільний лад України відображає суспільні відносини, що виникають у процесі організації та функціонування громадянського суспільства й регулюються Кон-

ституцією та законами України. Основними елементами суспільного ладу є політична, економічна, соціальна та культурна системи суспільства

Засади конституційного ладу України – це сукупність принципових положень, що визначають організацію державної влади, взаємодію держави з людиною та інститутами громадянського суспільства. Вони встановлюють основи правового статусу учасників конституційно-правових відносин та закріплюють фундаментальні принципи функціонування конституційної держави.

До основоположних засад конституційного ладу України належать:

1. народовладдя та суверенітет народу;
2. державний суверенітет і незалежність України;
3. республіканська форма правління з дотриманням принципів демократії та поділу влад;
4. унітарний державний устрій;
5. визнання людини найвищою соціальною цінністю та забезпечення її прав і свобод;
6. соціальний захист людини;
7. статус української мови як державної;
8. поділ влад;
9. гарантованість місцевого самоврядування;
10. політична, економічна та ідеологічна багатоманітність;
11. верховенство Конституції та пряме застосування її норм;
12. рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

Під терміном «засади конституційного ладу України» також розуміють загально-правовий інститут, що закріплює фундаментальні принципи державного устрою, характер держави як конституційної, а також регламентує ключові взаємовідносини держави з громадянином та інститутами громадянського суспільства. Норми цього інституту містяться у розділі I Конституції України «Загальні засади» і мають особливе значення в національному праві.

Основні специфічні риси цих норм:

1. *Особливий предмет регулювання* – вони визначають найважливіші питання організації державного та суспільного життя;

2. *Загальний характер* – закріплюють принципи державного устрою в найбільш узагальненій формі, а конкретизація здійснюється в інших розділах Конституції та нормативно-правових актах;

3. *Верховенство та найвища юридична сила* – усі інші конституційні та підзаконні акти мають базуватися на цих нормах і не можуть їм суперечити;

4. *Підвищена стабільність* – згідно з ч. 3 ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад належить лише народу, а зміни до розділу I Конституції можуть бути внесені лише за результатами всеукраїнського референдуму (ч. 1 ст. 156).

Суверенітет народу України є фундаментальною складовою конституційного ладу. Термін «суверенітет» походить від французького слова *Souverainete* – «верховна влада» – і визначає верховенство та незалежність влади, тобто здатність держави самостійно приймати рішення щодо внутрішніх і зовнішніх справ без втручання інших державних чи наддержавних структур. У конституційно-правовій науці виокремлюють кілька форм суверенітету: державний, національний та народний.

Державний суверенітет означає, що держава має здатність самостійно виконувати свої функції всередині країни та у відносинах з іншими державами. Він включає повноту законодавчої, виконавчої та судової влади на всій території України та гарантує незалежність держави у міжнародних відносинах.

Національний суверенітет визначає повновладдя нації, її політичну свободу і можливість самостійно визначати форму організації національного життя, включаючи право на самовизначення та створення незалежної держави. Принцип народовладдя закріплений у ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ».

Народний суверенітет полягає в повновладді народу як джерела державної влади, здатності громадян брати участь у здійсненні державної влади та місцевого самоврядування, а також у керуванні суспільними справами. У співвідношенні «суверенітет народу – державний суверенітет» пріоритет належить народові, який визначає конституційний лад держави та форму влади, а його воля обов'язкова для всіх органів влади та місцевого самоврядування.

Конституція України визначає державу як **суверенну, незалежну, демократичну, соціальну і правову** (ст. 1). Суверенітет держави є передумовою конституційного ладу, оскільки тільки суверенна держава може гарантувати права і свободи громадян у повному обсязі.

Основні ознаки суверенітету України:

1. *Верховенство влади* – відсутність інших конкуруючих джерел влади, підпорядкування державній владі всіх органів та громадян, а також обмеження лише народним суверенітетом, Конституцією та законами.

2. *Єдність влади* – існування єдиної системи органів законодавчої, виконавчої та судової влади з координацією цілей і завдань для керованості суспільством.

3. *Незалежність і самостійність органів влади* – спроможність приймати та виконувати нормативні акти без зовнішнього впливу, відсутність політичної, фінансової чи організаційної залежності.

Конституційно-правові ознаки України як суверенної держави включають:

➤ *Установчий характер влади* – прийняття Конституції, внесення змін, визначення форми правління та державного устрою, структури і компетенцій органів влади, взаємовідносин із громадянами та інститутами суспільства.

➤ *Територіальна цілісність* – держава здійснює верховенство на всій своїй території, що включає сушу, води, надра, повітряний простір, континентальний шельф та економічну зону. Недоторканність і цілісність території гарантуються міжнародним правом і Конституцією.

➤ *Єдиний конституційний простір* – Конституція забезпечує правові рамки діяльності всіх органів державної влади та місцевого самоврядування.

➤ *Громадянство* – єдине громадянство забезпечує єдиний правовий статус усіх громадян.

➤ *Національна грошова система* – наявність власної валюти (гривні).

➤ *Національна оборона* – Збройні Сили України забезпечують внутрішню і зовнішню безпеку та захист суверенітету.

➤ *Міжнародна правосуб'єктність* – право укладати міжнародні договори, вступати до міжнародних організацій і вести зовнішньополітичну діяльність.

- *Державна мова* – українська мова є державною, держава гарантує її розвиток та використання, одночасно забезпечуючи права національних меншин.
- *Державні символи* – Прапор, Герб, Гімн і столиця (Київ) відображають суверенітет держави.

Україна є демократичною, соціальною та правовою державою.

Демократична держава – це така форма державного устрою, у якій організація влади та її діяльність ґрунтуються на волі народу, загальновизнаних правах і свободах людини. *Ознаками України як демократичної держави* є представницька демократія, що реалізується через обрання Верховної Ради, Президента та органів місцевого самоврядування на основі демократичних принципів виборчого права. Організація державної влади в Україні здійснюється на засадах поділу її на законодавчу, виконавчу та судову гілки (ст. 6 Конституції України). Теорія поділу влад, запропонована Дж. Локком і Ш. Монтеск'є, передбачає автономне здійснення різних функцій державної влади та взаємне врівноваження органів, щоб забезпечити свободу громадян. Вперше цей принцип було закріплено в Конституції Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року, а в новітній історії України він був проголошений у Декларації «Про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року. Конституційне закріплення ідеологічного та політичного плюралізму (ст. 15) виключає існування обов'язкової державної чи іншої ідеології та зобов'язує державу сприяти діяльності всіх політичних партій і громадських організацій у межах Конституції та законодавства. Правовий статус таких об'єднань визначено Законом України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року. Визнання та гарантованість місцевого самоврядування (ст. 7) дозволяє громадянам брати участь у вирішенні локальних питань і реалізовувати свої права на рівні територіальних громад.

Україна також є соціальною державою. У науці конституційного права існують три підходи до тлумачення поняття «соціальна держава». Перший підхід трактує соціальне як тотожне суспільному, тобто держава несе відповідальність за суспільство загалом. Другий пов'язує соціальне з визначенням соціального статусу людини та її зв'язку із суспільством. Третій, який підтримує більшість учених, визначає соціальну державу як таку, що надає підтримку незахищеним верствам

населення та прагне забезпечити справедливий розподіл матеріальних благ, забезпечуючи кожній людині гідний рівень життя.

Правова держава передбачає, що демократія реалізується через верховенство закону, дотримання принципу поділу влад і гарантування прав та свобод людини. Конституція України визначає ключові ознаки правової держави: верховенство права (ч. 1 ст. 8), що передбачає відповідність законів природному праву, панування Конституції та підпорядкування закону всіх громадян і органів влади; поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки (ч. 1 ст. 6), що функціонують автономно та незалежно для запобігання концентрації повноти влади в одних руках; вищий пріоритет прав і свобод людини та громадянина (ч. 1 ст. 19), що гарантує захист прав, закріплених Конституцією та міжнародним правом; незалежність судової влади (ч. 1 ст. 126), яка забезпечує ефективний захист від свавілля органів виконавчої влади; законність управління (ч. 2 ст. 19), що зобов'язує органи влади діяти виключно на підставі та в межах Конституції і законів; та правовий захист громадян від порушення їх прав державними органами (ст. 55, 56), що здійснюється судом, Уповноваженим Верховної Ради з прав людини, міжнародними установами або безпосередньо самими громадянами законними способами.

Конституція України закріплює **обов'язки та функції держави**. Головним обов'язком є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3). Держава несе відповідальність за екологічну безпеку, підтримання екологічної рівноваги, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду українського народу (ст. 16). Завдання держави включають забезпечення всебічного розвитку та функціонування української мови, підтримку вивчення мов міжнародного спілкування, сприяння консолідації української нації, розвитку її історичної свідомості, традицій, культури, а також захист етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин (ст. 10–12). Держава забезпечує соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей (ст. 17) і виконує найважливіші функції – захист суверенітету, територіальної цілісності, економічної та інформаційної безпеки (ст. 17). Зовнішня політика спрямована на захист національних інтересів і підтримку мирного та взаємовигідного співробітництва з іншими державами на основі міжнародного права (ст. 18).

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання», *громадське об'єднання* — це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як *громадська організація або громадська спілка*:

- *громадська організація* - це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи;
- *громадська спілка* - це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Базові засади конституційно-правового статусу політичних партій визначені Конституцією України 1996 року та отримали подальший розвиток у Законі України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року. Відповідно до даного Закону, *політична партія* - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Здобувачі освіти мають проаналізувати процедуру створення та припинення діяльності політичних партій в Україні на підставі чинного законодавства.

Тема 5. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні

1. Поняття, юридична природа, принципи конституційно-правового статусу особи. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.
2. Конституційні гарантії здійснення прав і свобод людини і громадянина.
3. Конституційні обмеження у реалізації конституційних прав та свобод людини в Україні.
4. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови та порядок введення та припинення дії.
5. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб.
6. Конституційні обов'язки людини і громадянина.

7. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове становище людини і громадянина.

Методичні вказівки

Характер взаємовідносин між державою та індивідом виступає одним із ключових індикаторів суспільного розвитку, відображаючи як поточний стан суспільства, так і його стратегічні цілі та перспективи еволюції. Дослідження цих взаємозв'язків передбачає глибокий аналіз сутності, ознак і взаємодії таких базових категорій, як «людина», «особа» та «громадянин». Саме вони визначають приналежність індивіда, який розглядається як біологічний суб'єкт, до суспільства та держави, а також формують специфіку його правового, соціального та культурного статусу.

Сучасна національна правова наука трактує категорію «**людина**» як біологічну сутність, яка відрізняється належністю до людського роду та наявністю характерних анатомо-фізіологічних ознак. Важливо зазначити, що людина, як біологічний суб'єкт, володіє низкою фундаментальних рис, що забезпечують її активну участь у соціальному середовищі. До таких рис належать:

- розвиненість інстинктів, що забезпечує здатність реалізовувати різноманітні потреби та інтереси;
- володіння мовою як системою знаків і символів, що є основним засобом комунікації та координації спільної діяльності;
- потреба у взаємодії з іншими представниками людського роду для досягнення компромісу інтересів і вирішення соціальних конфліктів;
- чітка організація праці та соціальних функцій, що забезпечує високий рівень впорядкованості суспільних відносин і дозволяє ефективно координувати колективну діяльність.

Категорія «**особа**» розглядається як соціально зумовлена форма людини, яка досягла певного історичного рівня розвитку, користується правами, наданими суспільством, та виконує обов'язки, що впливають із її соціального статусу. Основні ознаки особи підкреслюють її соціальний характер і включають:

✓ розумність, тобто здатність мислити критично та приймати обґрунтовані, осмислені рішення, що відрізняються від інстинктивних реакцій. Ця здатність дозволяє ефективно впорядковувати комунікацію та взаємодію між суб'єктами соціальних відносин;

✓ свободу, яка проявляється у можливості свідомого вибору поведінки серед альтернатив, визначених суспільством, з урахуванням власних інтересів та поваги до прав інших осіб. Завдяки свободі особа здатна формувати власну позицію та усвідомлено відповідати за свої дії;

✓ індивідуальність, що характеризується наявністю специфічних психологічних, соціальних та культурних рис, які виділяють особу серед інших членів суспільства. Ця ознака дозволяє визначати соціальний статус, професійну діяльність, вік та місце особи у системі соціальних відносин;

✓ відповідальність, що передбачає здатність передбачати наслідки власних дій, керувати ними та усвідомлено нести правову й моральну відповідальність у разі порушення прав інших осіб або невиконання покладених на неї обов'язків. Відповідальність забезпечує гармонійне співвідношення інтересів індивіда з інтересами суспільства та дозволяє оцінювати власну поведінку відповідно до соціальних норм і стандартів.

Громадянин - це особа, яка постійно проживає на території певної держави, володіє нормативно закріпленим правовим статусом і користується захистом держави як усередині її кордонів, так і поза ними. Ця категорія відображає політичний рівень належності індивіда до держави та передбачає комплекс прав, обов'язків і юридичних гарантій.

До основних рис громадянина, що підкреслюють його політичну сутність, належать:

а) *громадянство*, яке є юридично визначеним фактом політико-правової належності особи до постійного населення конкретної держави;

б) *правосуб'єктність*, тобто наявність у особи повного спектру прав, свобод і обов'язків, передбачених законодавством, якими вона може користуватися та які зобов'язана виконувати;

в) *реальна можливість захисту своїх прав і законних інтересів* з боку держави як на національному, так і на міжнародному рівні. Форми такого захисту включають громадські, адміністративні та судові механізми;

г) *юридично закріплена відповідальність*, що настає у випадку вчинення дій, які визнані протиправними згідно з чинним законодавством і порушують права чи законні інтереси інших осіб або держави.

Взаємовідносини між державою та індивідом є важливим показником соціального та політичного стану суспільства, а також його цілей і перспектив розвитку. Дослідження цих взаємозв'язків потребує комплексного аналізу змісту та ознак категорій «людина», «особа» і «громадянин», а також їхньої взаємодії. Ці категорії визначають належність індивіда до суспільства та держави і формують його біологічний, соціальний та політичний статус, що є основою для реалізації прав, обов'язків та свобод у межах правового поля.

Конституційні права і свободи відзначаються різноманітністю змісту та призначення, що зумовлює можливість їх систематизації за низкою критеріїв.

По-перше, *за часом їх правового закріплення* виокремлюють права кількох «поколінь»: *права першого покоління* (особисті та політичні, пов'язані з утвердженням громадянських свобод), *права другого покоління* (соціально-економічні, що виникли внаслідок розвитку ідеї соціальної держави), *права третього покоління* (колективні (солідарні) права, сформовані після Другої світової війни), а також *права четвертого покоління* - новітні права, які перебувають у стадії становлення та пов'язані з біоетикою й інформаційними технологіями.

По-друге, *залежно від способу закріплення* розрізняють *позитивні права*, реалізація яких потребує активних дій з боку держави, та *негативні*, що передбачають обов'язок держави утримуватися від втручання у сферу особистої свободи.

По-третє, *за суб'єктом носійства* виділяють *права людини*, які належать кожному незалежно від громадянства, і *права громадянина*, що реалізуються виключно громадянами України.

По-четверте, *за формою реалізації* права поділяються на *індивідуальні*, які здійснюються особою самотійно, та *колективні*, що можуть бути реалізовані лише спільно з іншими.

По-п'яте, *за можливістю обмеження* розрізняють *абсолютні права*, які не підлягають обмеженню, та такі, що можуть бути звужені в установлених Конституцією України випадках - *відносні*.

По-шосте, *за змістом* конституційні права і свободи традиційно поділяють на *особисті, політичні, соціальні, економічні, екологічні та культурні*, кожна з яких відображає відповідну сферу життєдіяльності людини.

Крім того, права і свободи можуть класифікуватися залежно від форми їх нормативного закріплення (конституційні, законодавчі, міжнародні), соціальної значущості (основні та похідні) та правового статусу особи (права громадян України, іноземців і осіб без громадянства).

Конституційні гарантії прав і свобод особи становлять собою комплексну, взаємопов'язану систему соціальних, економічних, політичних, правових та інших механізмів, за допомогою яких забезпечується реальне здійснення та захист прав і свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України. Їхнє головне функціональне призначення полягає не лише у формальному закріпленні відповідних прав на папері, а насамперед у створенні реальних умов для їх практичного виконання, охорони від будь-яких порушень та відновлення у випадках незаконного обмеження або порушення.

Гарантії прав і свобод виконують ключову роль у підтриманні стабільності конституційного ладу держави та утвердженні принципу верховенства права, оскільки саме через їхнє ефективне функціонування держава бере на себе відповідальність поважати, захищати і забезпечувати реалізацію основоположних прав і свобод людини та громадянина. Вони охоплюють широкий спектр дій, зокрема діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, функціонування судової системи та правоохоронних органів, а також інститутів громадянського суспільства, що виступають додатковими механізмами контролю за дотриманням правової системи.

За сферою дії конституційні гарантії прав і свобод поділяються на дві основні категорії. *Внутрішньодержавні гарантії* включають механізми, що реалізуються у межах національної правової системи та забезпечуються Конституцією, законами України, іншими нормативно-правовими актами, а також діяльністю від-

повідних державних органів і інституцій. Вони створюють основу для ефективного правового регулювання та захисту прав особи на території держави. *Міжнародно-правові гарантії*, у свою чергу, ґрунтуються на нормах міжнародного права, ратифікованих міжнародних договорах, участі України в міжнародних організаціях та механізмах захисту прав людини. Ця система спрямована на доповнення і посилення внутрішньодержавних гарантій, забезпечуючи особі додаткові способи реалізації та захисту її прав, у тому числі за межами національної території.

Основні правила щодо можливого **обмеження прав і свобод людини та громадянина** закріплені безпосередньо в Конституції України. Зокрема, окремі конституційні права можуть підлягати обмеженню з метою захисту суспільних інтересів, прав і свобод інших осіб, охорони громадського порядку, моральності та безпеки держави. При цьому такі обмеження допускаються виключно на законодавчій основі, тобто на підставі закону, ухваленого у порядку, передбаченому Конституцією. Крім того, вони можуть бути деталізовані спеціальними нормативно-правовими актами, які конкретизують порядок та умови реалізації цих обмежень.

Конституція України встановлює чіткі межі допустимого втручання у конституційні права. Зокрема, забороняється будь-яка дискримінація за ознаками статі, раси, національності, мови, релігії, політичних переконань або інших критеріїв. Крім того, окремі права вважаються абсолютно непорушними і не підлягають обмеженню навіть в умовах воєнного стану, надзвичайного стану або в зоні надзвичайної екологічної ситуації.

Проблематика обмеження прав людини нерозривно пов'язана з поняттям свободи та приватної автономії особи. Свобода розглядається як передумова ефективної реалізації прав і свобод, оскільки вона передбачає можливість самостійного, усвідомленого та відповідального вибору індивідом способу своєї поведінки без зовнішнього примусу, водночас із повагою до прав та гідності інших членів суспільства. Розмежування свободи волі та свавілля набуває принципового значення для визначення допустимих меж втручання держави у конституційні права, забезпечуючи баланс між інтересами особи та суспільства.

Правовий режим воєнного стану, надзвичайного стану та режим зон надзвичайної екологічної ситуації встановлюється виключно законами України, що

прямо передбачено пунктом 19 частини першої статті 92 Конституції. Нормативну основу їх запровадження складають, зокрема, Закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». Ці законодавчі акти визначають підстави, порядок, умови та правові наслідки введення відповідних режимів, а також механізми захисту прав і свобод особи навіть у надзвичайних ситуаціях

Воєнний стан може бути запроваджений на всій території України або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, загрози нападу чи виникнення небезпеки для державної незалежності та територіальної цілісності України. Його введення передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування необхідних повноважень для відвернення загроз, відсічі збройній агресії, забезпечення національної безпеки, а також допускає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із визначенням строків таких обмежень.

Ініціатива щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її регіонах вноситься на розгляд Президентові України Радою національної безпеки і оборони України. У разі ухвалення відповідного рішення Президент України видає указ про введення воєнного стану та невідкладно звертається до Верховної Ради України з метою його затвердження, одночасно подаючи відповідний законопроект. Затверджений парламентом указ Президента підлягає негайному оприлюдненню через засоби масової інформації або іншим визначеним способом. Верховна Рада України в такому випадку збирається на пленарне засідання не пізніше двох днів без додаткового скликання.

Указ Президента України про введення воєнного стану, затверджений Верховною Радою України, офіційно оприлюднюється разом із законом про його затвердження та набирає чинності одночасно з набранням чинності цим законом.

В указі про введення воєнного стану обов'язково визначаються підстави його запровадження, територіальні межі, момент початку та строк дії, завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади і місцевого самоврядування, а також заходи щодо забезпечення цивільного захисту.

Крім того, в ньому наводиться вичерпний перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово обмежуються, із зазначенням строку дії таких обмежень, а також інші питання, що впливають із законодавства про правовий режим воєнного стану.

Воєнний стан припиняється після завершення строку, на який його було запроваджено. У разі дострокового усунення загрози нападу чи небезпеки для державної незалежності та територіальної цілісності України Президент України має право видати указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, що підлягає негайному оприлюдненню.

Здобувачам освіти варто на підставі чинного законодавства дослідити також такі особливі юридичні стани, як правовий режим надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації.

Крім того, слід звернути увагу, що Конституція України та національне конституційне законодавство у сфері прав і свобод людини сформовані з урахуванням *міжнародно-правових стандартів*, закріплених насамперед у універсальних і регіональних міжнародних актах.

Базовим міжнародним документом у цій сфері є Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Вона проголосила основні особисті, а також економічні, соціальні й культурні права, визнавши їх такими, що належать кожній людині незалежно від громадянства.

Подальший розвиток міжнародних стандартів прав людини пов'язаний із прийняттям 16 грудня 1966 року Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Ці акти утворили універсальну систему міжнародного захисту прав людини та поклали на держави-учасниці обов'язок забезпечувати їх реалізацію на національному рівні.

Визначальний вплив на конституційно-правовий розвиток України справила Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Конвенція та протоколи до неї закріплюють основні права і свободи, а контроль за їх дотриманням здійснює Європейський суд з прав людини.

Тема 6. Громадянські (правові) стани особистості в Україні

1. Поняття і види громадянських станів особистості.

2. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства України.

3. Набуття і припинення громадянства України.

4. Загальна характеристика конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні.

5. Загальна характеристика конституційно-правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні. Правове положення закордонних українців, іммігрантів.

Методичні вказівки

Громадянство є однією з ключових категорій сучасного конституційного права і характеризує політико-правову належність особи до певної держави. Визначення статусу громадянина не лише фіксує його юридичний зв'язок із державою, а й визначає обсяг прав і свобод, що надаються державою, а також обов'язки, які особа повинна виконувати в межах правового поля. Таким чином, громадянин виступає центральною ланкою взаємовідносин між індивідом та державою, забезпечуючи баланс між особистою автономією, соціальними правами та колективними інтересами суспільства.

Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення конкретної держави, має нормативно закріплений юридичний статус та користується захистом держави як на її території, так і за її межами. Його статус визначається правовими нормами та гарантує реалізацію прав, свобод і обов'язків, встановлених законодавством.

Основними ознаками громадянина, що відображають політичний характер цієї категорії, є:

1. *Громадянство*, тобто факт належності особи до постійного населення держави на основі політико-правових норм, який підтверджується відповідними документами.

2. *Правосуб'єктність*, що передбачає наявність у особи чітко визначених законодавством прав, свобод та обов'язків, які вона може реалізовувати та які зобов'язана виконувати.

3. *Реальна можливість захисту своїх прав і законних інтересів*, як на території держави, так і за її межами. Цей захист може здійснюватися у різних формах – громадській, адміністративній, судовій.

4. *Юридично закріплена відповідальність*, що настає у разі вчинення особою дій, які відповідно до чинного законодавства вважаються протиправними та порушують права інших осіб або інтереси держави.

Слід звернути увагу на той факт, що громадянство визначає не лише формально-юридичну належність особи до держави, а й є фундаментальною категорією для реалізації її політичних, соціальних та правових прав, а також для забезпечення захисту особи на національному та міжнародному рівнях.

Підстави набуття та припинення громадянства України регламентуються як національним законодавством, так і міжнародними договорами, до яких приєдналася Україна. Зокрема, регулювання громадянства здійснюється Конституцією України, Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року, а також міжнародними документами, такими як Європейська конвенція «Про громадянство» від 6 листопада 1997 року. Додатково питання посвідчення громадянства та підтвердження статусу особи врегульовано Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року, а також Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року.

Громадянство України є правовим зв'язком між фізичною особою та державою Україна, який проявляється у взаємних правах і обов'язках сторін. Воно визначає політико-правову належність особи до держави, забезпечує юридичну захищеність громадянина всередині країни та за її межами, а також створює правові передумови для реалізації державою своїх обов'язків щодо громадян.

Принципи громадянства України – це фундаментальні положення, що визначають основні характеристики та правові засади відносин, пов'язаних з громадян-

нством. Вони закріплені Конституцією України та законодавством і регулюють права, обов'язки та гарантії громадян, забезпечуючи сталість і послідовність правового статусу. Основні принципи громадянства України включають:

1. *Принцип єдиного громадянства* (ст. 4 Конституції України) – передбачає, що в межах України не може існувати громадянство окремих адміністративно-територіальних одиниць. Якщо громадянин України набуває громадянство іншої держави або кількох держав, у відносинах з Україною він визнається виключно громадянином України. Аналогічно, іноземець, який набуває громадянство України, у правових відносинах з Україною визнається виключно громадянином України.

2. *Принцип запобігання виникненню безгромадянства*, що забезпечує правову певність і гарантує кожній особі належність до держави.

3. *Принцип неможливості позбавлення громадянина України громадянства* (ч. 1 ст. 25 Конституції України), який гарантує стабільність правового статусу та захищає особу від свавілля державних органів.

4. *Принцип права громадянина на зміну громадянства* (ч. 1 ст. 25 Конституції України), що визнає свободу вибору та можливість добровільного набуття або відмови від іншого громадянства.

5. *Принцип неможливості екстрадиції або депортації громадян України* (ч. 2 ст. 25 Конституції України), який забезпечує недоторканність особи від примусового видворення за межі держави.

6. *Принцип захисту громадян України за кордоном* (ч. 3 ст. 25 Конституції України), який закріплює обов'язок держави оберігати права та законні інтереси своїх громадян у міжнародному середовищі.

7. *Принцип неможливості автоматичного набуття громадянства України через шлюб або автоматичного припинення громадянства одного з подружжя у разі розірвання шлюбу чи зміни громадянства іншого* (ч. 1 ст. 25 Конституції України).

8. *Принцип рівності громадян перед законом* (ч. 1 ст. 24 Конституції України), який гарантує однаковий правовий статус усім громадянам незалежно від підстав, порядку та часу набуття громадянства.

9. *Принцип збереження громадянства незалежно від місця проживання*, що підкреслює нерозривний зв'язок особи з державою, навіть якщо вона постійно проживає за кордоном.

10. *Принцип визначення правового режиму подвійного або множинного громадянства*, що передбачає дотримання національної безпеки та національних інтересів України, а також недопущення будь-яких привілеїв чи обмежень через наявність у громадянина громадянства іншої держави.

Громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. постійно проживали на території України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 р. проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Здобувачам освіти слід звернути увагу на випадки визнання випадків *множинного громадянства (підданства)*, визначені ст. 5-1 Закону України «Про громадянство України».

Громадянство України набувається: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або переда-

чі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Набуття громадянства за народженням (філіація). Філіація є основним способом набуття громадянства України. При цьому громадянство за народженням набувається на основі принципів *«права крові»* або *«права ґрунту»*. У першому випадку дитина набуває громадянства батьків (одного з батьків) незалежно від місця народження, у другому випадку дитина стає громадянином тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків.

В Українському законодавстві закріплено обидва принципи. Наприклад: *принцип «права крові»* – особа, батьки або один із батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України; *принцип «права ґрунту»* – особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України тощо.

Набуття громадянства за територіальним походженням, у відповідності з чинним Українським законодавством, за загальним правилом здійснюється, якщо особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 р. на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., або яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра народилися або постійно проживали на інших територіях, що входили на момент їх народження або під час їх постійного проживання до складу Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, який подав зобов'язання припинити іноземне громадян-

нство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її неповнолітні діти реєструються громадянами України тощо.

Набуття громадянства внаслідок прийняття до громадянства (натуралізація). У правовій науці натуралізація розглядається як один із способів набуття громадянства і поділяється на два основні види: натуралізацію за законом та натуралізацію за заявою.

Натуралізація за законом передбачає набуття громадянства у встановлених законом випадках, таких як усиновлення дитини громадянином України або встановлення опіки над особою, що не має громадянства. Цей спосіб має безпосередній юридичний характер і не потребує ініціативи з боку особи.

Натуралізація за заявою здійснюється за ініціативою іноземця або особи без громадянства. Українське законодавство передбачає, що такі особи можуть бути прийняті до громадянства України за їхнім клопотанням. Для цього необхідно подати письмову заяву на ім'я Президента України, яка має містити підпис заявника та дату складання. Процедура натуралізації за заявою відображає принцип добровільності та активної участі особи у набутті громадянства, що відповідає сучасним міжнародним стандартам у сфері громадянства та прав людини.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- 1) визнання і дотримання Конституції України та законів України;
- 2) знання основ Конституції України, історії України, володіння державною мовою відповідно до рівня;
- 3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років. Ця умова не поширюється на іноземців чи осіб без громадянства, які перебувають або перебували у шлюбі з громадянином України понад два роки, що припинився внаслідок його смерті.

Для осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, термін безперервного проживання в Україні встановлюється на три роки з моменту надання їм відповідного статусу чи притулку, а для осіб, які в'їхали в Україну особами без громадянства, – на три роки з моменту в'їзду в Україну;

- 4) отримання дозволу на імміграцію. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, та на іноземців і осіб без

громадянства, які прибули в Україну на постійне проживання до набрання чинності Законом України «Про імміграцію» від 7 серпня 2001 р. і мають у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року відмітку про прописку або отримали посвідку на постійне проживання в Україні;

5) наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні.

Для оформлення прийняття до громадянства України в установленому порядку разом із заявою про прийняття до громадянства України подається один із таких документів:

- декларація про визнання себе громадянином України;
- зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- декларація про відмову від іноземного громадянства та визнання себе лише громадянином України (крім осіб, зазначених в абзаці сорок восьмому частини першої статті 1 цього Закону);
- декларація про відсутність іноземного громадянства.

Обставини, які сприяють спрощенню процедури прийняття особи до громадянства України, передбачають певні юридичні та фактичні умови. До них належать:

1. наявність законодавчо врегульованого механізму автоматичного припинення громадянства (підданства) іншої держави з одночасним набуттям громадянства України;
2. перебування у законному шлюбі з громадянином України, що створює підґрунтя для полегшеної процедури натуралізації;
3. отримання статусу біженця або притулку на території України, а також наявність статусу особи без громадянства;
4. наявність певних фізичних обмежень, таких як сліпота, глухота або німота, які можуть братися до уваги при розгляді заяви;
5. значні заслуги особи перед Україною або її дії, що мають державний інтерес та сприяють розвитку національної безпеки і добробуту держави.

Водночас існує низка *обставин, які унеможливають набуття громадянства України.* До таких заборонених умов належать:

✓ наявність чинної судимості на території України за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, доки судимість не погашена та не знята, з урахуванням потенційної загрози національній безпеці;

✓ вчинення особою тяжких або особливо тяжких злочинів на території іншої держави, які визнаються такими згідно з Кримінальним кодексом України;

✓ участь у діях, що своєю протиправною природою створюють або створювали загрозу національній безпеці України, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України».

Українським законодавством визначено наступні **підстави припинення громадянства України**:

- 1) *внаслідок виходу* з громадянства України;
- 2) *внаслідок втрати* громадянства України;
- 3) *за підставами*, передбаченими міжнародними договорами України.

Розглянемо кожен з підстав більш детально.

Припинення громадянства внаслідок виходу з громадянства України здійснюється за ініціативою особи, яка виїхала на постійне проживання за кордон і подала відповідне клопотання на ім'я Президента України.

З метою скорочення випадків безгромадянства Українське законодавство передбачає умову, за якої *допускається вихід із громадянства України*, – якщо особа набула громадянство іншої держави або отримала документ, виданий уповноваженими органами іншої держави, про те, що громадянин України набуде її громадянство, якщо вийде з громадянства України.

Крім того, передбачено випадки, коли *вихід із громадянства України не допускається* – якщо особу, яка клопоче про вихід із громадянства України, в Україні притягнуто як обвинувачену у кримінальній справі або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав чинності й підлягає виконанню.

Припинення громадянства внаслідок втрати громадянства України настає автоматично у випадках передбачених Українським законодавством. Так, **громадянство України втрачається внаслідок**:

- 1) добровільне набуття громадянином України громадянства держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом,

або громадянства (підданства) держави, громадяни (піддані) якої не можуть набути громадянство України у спрощеному порядку, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

2) набуття особою громадянства України на підставі статті 9 Закону про громадянство у випадках подання неправдивих відомостей, підроблених документів, приховування особою будь-якого суттєвого факту, за наявності якого стосовно особи не могло бути прийнято рішення про прийняття до громадянства України, обману або невиконання зобов'язання, взятого особою в зобов'язанні припинити іноземне громадянство, у декларації про відмову від іноземного громадянства та визнання себе лише громадянином України або в декларації про визнання себе громадянином України, або невиконання зобов'язання про складання іспитів з основ Конституції України, історії України та на визначення рівня володіння державною мовою;

3) встановлення факту проходження особою військової служби за контрактом у державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом;

4) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно осіб, засуджених в Україні за вчинення злочину проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, за вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, за фінансування тероризму, створення злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами, створення злочинної спільноти, встановлення або поширення злочинного впливу, сприяння учасникам злочинних організацій та приховування їх злочинної діяльності;

5) встановлення факту участі у збройній агресії проти України з боку держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, або яка перебуває у збройному конфлікті з Україною чи сприяла (сприяє) вчиненню збройної агресії проти України та/або участі в окупаційній адміністрації Російської Федерації на тимчасово окупованій території України.

Крім того, з метою скорочення випадків безгромадянства Українське законодавство передбачає, що умови передбачені пунктами 1, 3-5 не будуть застосовані, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства.

Датою припинення громадянства України у всіх цих випадках є дата видання відповідного указу Президента України.

Припинення громадянства за підставами, передбаченими міжнародними договорами України відбувається шляхом *оптації* або *трансферту*.

Відповідно до норм міжнародного права, **оптація** – це добровільний вибір одного громадянства з двох можливих у випадку переходу території за договором від однієї до іншої держави (збереження свого колишнього громадянства чи перехід у громадянство іншої держави шляхом подачі індивідуальних заяв), а **трансферт** – це автоматичний перехід населення певної території з одного громадянства в інше у зв'язку з передачею цієї території, на якій воно проживає, від однієї держави до іншої (автоматичний перехід у громадянство іншої держави за міжнародним договором).

В Україні питання пов'язані з громадянством України належать до повноважень Президента України, Комісії при Президентові України з питань громадянства, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства закордонних справ України.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні визначається Конституцією України, Законами України «Про громадянство України» від 18.01.2001, «Про імміграцію» від 07.06 2001, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 та міжнародними договорами України.

Іноземець – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Особа без громадянства – особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону.

Іноземці та особи без громадянства можуть на законних підставах прибути в Україну 1) для постійного проживання або 2) для працевлаштування на визначений термін, а також 3) для іншого тимчасового перебування на її території.

Принципи правового статусу іноземців та осіб без громадянства є базовими положеннями, які визначають ключові характеристики їхніх відносин із державою перебування, регламентують права та обов'язки, а також визначають межі можливостей і відповідальності таких осіб у правовому полі України. Законодавство України встановлює низку фундаментальних принципів, що формують правову основу перебування іноземців та осіб без громадянства:

1. *Рівність прав та обов'язків з громадянами України* – іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються такими ж правами і свободами, а також несуть відповідні обов'язки, як і громадяни України, за винятками, передбаченими Конституцією України, законами чи міжнародними договорами, учасницею яких є Україна.

2. *Визнання правосуб'єктності та основних прав і свобод* – усі іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їхнього перебування, мають право на визнання своєї правосуб'єктності, а також на реалізацію основних прав і свобод людини, що гарантуються національним та міжнародним правом.

3. *Обов'язок дотримання законодавства та повага до суспільства* – іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно дотримуватися Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, не порушувати права і свободи інших осіб, а також поважати честь, гідність, інтереси суспільства та держави.

Правовий статус різних категорій іноземців в Україні має певні особливості залежно від мети та умов їх перебування. До основних категорій належать:

- іноземці, які прибули до України для постійного проживання;
- іноземці, які тимчасово іммігрували для трудової діяльності;
- іноземці, які перебувають в Україні на тимчасовій основі з іншою метою (навчання, наукова діяльність, відпочинок, стажування тощо);

- біженці, які отримали захист відповідно до законодавства та міжнародних норм;
- особи, які потребують тимчасового або додаткового захисту;
- політемігранти, тобто іноземці, яким надано притулок в Україні;
- особи, що перебувають на території країни поза встановленим законом режимом (нелегальні мігранти);
- іноземці, які перебувають в Україні згідно з міжнародними договорами (експерти, військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів інших держав);
- особи, які користуються дипломатичними та консульськими привілеями та імунітетами.

Іноземці та особи без громадянства мають право на в'їзд до України та виїзд з її території за умови наявності відповідного паспортного документа, визначеного чинним законодавством України або міжнародними договорами, учасницею яких є Україна. Для законного перетину державного кордону ці особи повинні отримати в'їзну та виїзну візу або дозвіл на імміграцію, якщо інше не передбачено нормами права. Водночас законодавство та міжнародні угоди можуть встановлювати безвізовий режим, що звільняє від обов'язкового оформлення візових документів. Проте навіть за умов безвізового режиму зберігається обов'язок дотримання реєстраційного порядку перетину кордону, що передбачає наявність паспорта та його пред'явлення при проходженні контролю. Крім того, під час перетину кордону іноземці та особи без громадянства зобов'язані надавати свої біометричні дані для їх фіксації органами прикордонного контролю.

Разом з тим, відповідно до українського законодавства, певні категорії іноземців та осіб без громадянства *звільняються від обов'язку реєстрації при перетині кордону*. До таких категорій належать:

1. глави іноземних держав та урядів, члени парламентських і урядових делегацій, а також технічний персонал, що їх супроводжує, разом із членами їхніх сімей, якщо вони прибули за офіційним запрошенням Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим чи центральних органів виконавчої влади; аналогічні правила поширюю-

ться на осіб та членів сімей, що прибули за посвідченнями Організації Об'єднаних Націй та інших структур системи ООН;

2. неповнолітні особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку;
3. туристи, що перебувають в Україні тимчасово у рамках круїзних поїздок;
4. члени екіпажів іноземних військових кораблів або літаків, які прибули в Україну у встановленому порядку;
5. члени екіпажів іноземних цивільних суден;
6. члени екіпажів цивільних повітряних суден міжнародних авіаліній, а також бригад міжнародних залізничних поїздів, що перебувають у міжнародних аеропортах, на вокзалах або станціях відповідно до розкладу руху.

Законодавство України встановлює підстави, за яких *в'їзд в Україну іноземців та осіб без громадянства не дозволяється*:

1) в інтересах забезпечення національної безпеки України та запобігання іншим протиправним діям, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України, або боротьби з організованою злочинністю;

2) якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

3) якщо при клопотанні про в'їзд в Україну така особа подала про себе свідомо неправдиві відомості або підроблені документи;

4) якщо паспортний документ такої особи, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають установленому зразку або належать іншій особі;

5) якщо така особа порушила у пункті пропуску через державний кордон України правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконала законних вимог посадових та службових осіб органів охорони державного кордону, митних та інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;

6) якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші не виконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, вклю-

чаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну;

7) якщо така особа з порушенням встановленого законодавством України порядку здійснила в'їзд на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзд з них або вчинила спробу потрапити на ці території поза контрольними пунктами в'їзду-виїзду.

У свою чергу виїзд з України іноземцю або особі без громадянства не дозволяється, якщо:

1) йому повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення кримінального провадження;

2) його засуджено за вчинення кримінального правопорушення – до відбування покарання або звільнення від покарання;

3) його виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду.

Окрім загальних правил в'їзду та виїзду, законодавство України передбачає можливість тимчасового відкладення виїзду іноземця або особи без громадянства за рішенням суду. Таке відкладення може застосовуватися до виконання ними майнових зобов'язань перед фізичними або юридичними особами на території України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, учасницею яких є Україна.

На території України іноземці та особи без громадянства підпадають під цивільно-правову, кримінальну та адміністративну відповідальність на загальних підставах, що встановлені чинним законодавством. Окрім цього, законодавство передбачає застосування спеціальних заходів впливу щодо осіб, які порушують правила перебування, визначені законодавством.

Зокрема, відповідно до статті 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року, іноземець або особа без громадянства може бути примусово повернена до країни свого походження або до третьої держави у таких випадках:

1. порушення ними законодавства України щодо прикордонного контролю або правил правового статусу іноземців та осіб без громадянства;
2. вчинення дій, що суперечать інтересам національної безпеки України або загрозливі для громадського порядку;
3. необхідність охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України, яка встановлюється рішенням органів Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України або органів охорони державного кордону.

У рішенні про примусове повернення зазначається строк, протягом якого особа повинна залишити територію України. Цей строк не може перевищувати тридцяти днів від дати прийняття рішення. Крім того, рішення може супроводжуватися заборonoю подальшого в'їзду до України на строк до трьох років. Відлік цього строку починається з моменту винесення відповідного рішення про примусове повернення.

Біженець – це особа, яка не має громадянства України та перебуває за межами країни своєї громадянської належності через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігійних переконань, національності, громадянства (підданства), приналежності до певної соціальної групи або політичних поглядів. Такі особи не можуть або не бажають звертатися за захистом до своєї держави походження через зазначені побоювання. Аналогічно, особи без громадянства, які перебувають за межами країни свого попереднього постійного місця проживання, також можуть бути визнані біженцями, якщо вони не можуть або не бажають повернутися на цю територію через реальні загрози їхньому життю або свободі.

Особи, які прагнуть отримати статус біженця в Україні або потребують додаткового захисту, зобов'язані звернутися до Державної міграційної служби України. Якщо перетин державного кордону здійснено законним шляхом, заява подається протягом п'яти робочих днів з моменту в'їзду. У випадку незаконного перетину кордону особа повинна без зволікань звернутися до відповідного органу для реєстрації заяви.

Водночас законодавство України визначає категорії осіб, які не можуть бути визнані біженцями або особами, які потребують додаткового захисту. До них належать особи:

1. Які вчинили злочини проти миру, воєнні злочини або злочини проти людяності, як це визначено нормами міжнародного права;
2. Які вчинили неполітичні злочини за межами України до моменту прибуття в країну з метою отримання статусу біженця або додаткового захисту, якщо такі діяння кваліфікуються за Кримінальним кодексом України як тяжкі або особливо тяжкі злочини;
3. Які вчинили дії, що суперечать цілям та принципам Організації Об'єднаних Націй;
4. Стосовно яких встановлено відсутність умов для надання статусу біженця;
5. Які до прибуття в Україну вже були визнані біженцями або особами, які потребують додаткового захисту в іншій державі;
6. Які до прибуття в Україну перебували в третій безпечній країні, де могли отримати захист і не зазнавали переслідувань.

Статус біженця та додатковий захист втрачаються у разі, якщо особа:

- 1) добровільно знову скористалася захистом країни громадянської належності (підданства);
- 2) набула громадянства України або добровільно набула громадянства, яке мала раніше, або набула громадянства іншої держави і користується її захистом;
- 3) добровільно повернулася до країни, яку вона залишила чи за межами якої перебувала внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань;
- 4) будучи особою без громадянства, може повернутися в країну свого попереднього постійного проживання, оскільки обставин, за яких її було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує;
- 5) отримала притулок чи дозвіл на постійне проживання в іншій країні;
- 6) не може відмовлятися від користування захистом країни своєї громадянської належності, оскільки обставин, на підставі яких особу було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, *користуються тими самими правами і свободами*, а також мають *такі самі обов'язки, як і громадяни України*, крім випадків, установлених Конституцією та

законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, зобов'язана:

повідомляти протягом десяти робочих днів Державну міграційну службу, про зміну прізвища, складу сім'ї, сімейного стану, місця проживання, набуття громадянства України або іншої держави, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій державі;

знятися з обліку і стати на облік Державної міграційної служби, за новим місцем проживання у разі зміни місця проживання і переїзду до адміністративно-територіальної одиниці України, на яку поширюється повноваження іншого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;

проходити щорічну перереєстрацію у строки, встановлені Державною міграційною службою за місцем проживання.

Тема 7. Конституційні форми народовладдя

1. Поняття і сутність народовладдя. Пряма (безпосередня) та представницька демократія.
2. Поняття, види і конституційно-правова регламентація референдумів.
3. Виборче право і виборча система: поняття, принципи та класифікація
4. Правове регулювання і порядок формування представницьких органів і заміщення посадових осіб публічної влади в Україні.
5. Відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні.

Методичні вказівки

Демократія як соціально-політичне явище сформувалася внаслідок тривалого історичного розвитку та еволюції уявлень про участь народу в управлінні державою і суспільством. У різні історичні періоди вона набувала специфічних рис і проявлялася в різноманітних формах, зокрема у вигляді громадської, племінної, античної,

буржуазної, постіндустріальної та інших моделей організації влади. Така різноманітність зумовлена особливостями суспільного устрою, рівнем політичної культури, економічного розвитку та правової традиції відповідних історичних епох.

Термін «**демократія**» походить від грецьких слів *demos* (народ) і *kratos* (влада) та буквально означає народовладдя. У сучасному розумінні **демократія** постає як форма організації держави і суспільства, що базується на визнанні народу єдиним джерелом влади, забезпеченні рівності та свободи людини, а також створенні реальних механізмів участі громадян в управлінні публічними справами. Її сутність полягає в тому, що владні повноваження мають походити від народу та здійснюватися в його інтересах.

Залежно від способу реалізації народовладдя розрізняють **представницьку** та **безпосередню (пряму)** демократію. **Представницька демократія** передбачає здійснення владних функцій через обраних народом осіб, які діють у складі колегіальних органів або як окремі посадові особи. Такі суб'єкти наділяються представницьким мандатом, що виникає, як правило, внаслідок прямих виборів, і покликаний відображати волю виборців у процесі прийняття рішень.

Безпосередня демократія, своєю чергою, полягає у прямому волевиявленні населення або його частини, інколи в межах певної територіальної громади, щодо питань суспільного значення. Таке волевиявлення має обов'язковий та легітимний характер і здійснюється без посередництва представницьких органів.

До основних *форм безпосередньої демократії* належать вибори, референдуми, народні ініціативи, загальні збори, мирні зібрання, демонстрації, звернення громадян, петиції, консультативні опитування, громадські обговорення та інші форми вираження громадської думки.

Вибори є однією з ключових форм реалізації народовладдя та становлять передбачену Конституцією і законами України процедуру волевиявлення громадян шляхом голосування з метою формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Виборчий процес забезпечує легітимність влади, зв'язок між суспільством і державними інституціями та реалізацію принципу народного суверенітету.

Класифікація виборів може здійснюватися за різними критеріями.

За територіальним масштабом розрізняють загальнодержавні, регіональні та місцеві вибори.

Залежно від того, який орган або посадова особа обирається, виділяють парламентські, президентські, муніципальні вибори, а також вибори суддів, прокурорів, шерифів та інших посадових осіб у відповідних правових системах.

За способом волевиявлення вибори поділяються на прямі та непрямі. Прямі вибори передбачають безпосереднє голосування виборців за кандидатів або партії. Такий спосіб є характерним для обрання нижніх або єдиних палат парламентів, президентів у президентських та змішаних республіках тощо. Непрямі вибори здійснюються через посередників - спеціально обраних осіб (виборців, депутатів), які ухвалюють рішення про обрання відповідного органу чи посадової особи. Подібна модель часто використовується при формуванні верхніх палат парламентів, інколи при обранні президентів, урядів або суддів і може мати кілька ступенів.

Крім того, за підставами проведення вибори поділяють на чергові, позачергові, повторні, проміжні та перші, що відображає юридичні причини їх призначення та особливості організації виборчого процесу.

Міжнародне право приділяє суттєву увагу питанням організації та проведення виборів, формуючи універсальні стандарти демократичного волевиявлення під час формування органів публічної влади. Ці стандарти поступово інтегруються у національні конституційно-правові системи різних держав, у тому числі й України, та слугують орієнтиром для вдосконалення виборчого законодавства і практики його застосування.

Визначальне значення у формуванні міжнародних виборчих стандартів мають базові міжнародно-правові акти у сфері прав людини.

Так, у статті 21 (п. 3) Загальної декларації прав людини ООН 1948 року закріплено, що воля народу повинна становити основу влади уряду, а її вияв має здійснюватися шляхом періодичних і нефальсифікованих виборів, які проводяться на засадах загального і рівного виборчого права, таємного голосування або інших рівноцінних процедур, що гарантують свободу волевиявлення.

Положення Декларації отримали подальший розвиток у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року. Зокрема, стаття 25 цього документа

передбачає, що кожен громадянин без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень має право і можливість брати участь в управлінні державними справами як безпосередньо, так і через вільно обраних представників, а також голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які відбуваються на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпечують свободу волевиявлення виборців.

Важливе місце серед міжнародних джерел займає і Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до статті 3 Протоколу № 1 до Конвенції 1952 року, держави-учасниці зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування за умов, які гарантують вільне вираження думки народу при формуванні законодавчої влади. Ці положення стали підґрунтям для формування сталої практики Європейського суду з прав людини щодо оцінки демократичності виборчих процедур у державах-учасниках.

Положення міжнародних стандартів у сфері виборчого права знайшли своє системне закріплення в Конституції України, прийняття якої створило нормативне підґрунтя для подальшого розвитку національного інституту виборчого права відповідно до загальновизнаних демократичних вимог. Зокрема, у статті 5 Основного Закону проголошено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Формами безпосереднього здійснення народом влади визначено вибори та референдум, що прямо закріплено у статті 69 Конституції України. Принцип рівності громадян у реалізації конституційних прав і свобод відображений у статті 24, яка забороняє будь-які прояви дискримінації. Водночас стаття 38 гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, а також вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що становить зміст активного і пасивного виборчого права.

У конституційно-правовій доктрині поняття «**виборче право**» тлумачиться у двох значеннях - об'єктивному і суб'єктивному.

Об'єктивне виборче право розглядається як один із базових інститутів конституційного права, що охоплює сукупність норм, спрямованих на регулювання

суспільних відносин у сфері формування представницьких та інших виборних органів публічної влади - як державної, так і місцевого самоврядування. Цей інститут має низку характерних рис. По-перше, він відчутно зазнає впливу міжнародно-правових стандартів, які визначають загальні вимоги до організації та проведення виборів. По-друге, значна частина його норм має міжгалузевий характер, оскільки одночасно належить до сфери конституційного, адміністративного, процесуального та інших галузей права. По-третє, переважна більшість приписів об'єктивного виборчого права має процесуальну природу, адже регламентує порядок і процедури здійснення виборчого процесу.

Норми цього інституту визначають фундаментальні принципи виборчого права, встановлюють вимоги до виборців і кандидатів, регулюють порядок утворення та функціонування виборчих органів, процедури висування і реєстрації кандидатів, правовий статус суб'єктів виборчого процесу, правила ведення передвиборної агітації, порядок голосування та механізми встановлення результатів виборів.

Суб'єктивне виборче право, у свою чергу, є гарантованою Конституцією України можливістю громадянина брати участь у формуванні органів публічної влади шляхом реалізації права обирати та бути обраним. Воно поділяється на *активне виборче право* - право голосу, та *пасивне* - право балотуватися на виборні посади. Особи, які наділені активним виборчим правом, визнаються виборцями, а їх сукупність у межах держави, адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади чи виборчого округу становить виборчий корпус (електорат).

Реалізація виборчого права традиційно пов'язується з наявністю певних **цензів**. Найпоширенішим є *віковий ценз*, що передбачає надання активного виборчого права з досягненням визначеного віку (як правило, 18 років). Для пасивного виборчого права вікові вимоги зазвичай є вищими, що обумовлено підвищеними вимогами до кандидатів на окремі виборні посади. *Ценз громадянства* передбачає, що участь у виборах беруть особи, які перебувають у правовому зв'язку з державою протягом встановленого законом строку, незалежно від тривалості фактичного проживання на її території.

Історично застосовувалися також *майновий та гендерний цензи*, які обмежували участь у виборах за ознаками наявності майна або статі, однак у XX столітті

вони були практично повсюдно скасовані як такі, що суперечать принципу рівності. У сучасних правових системах майже не застосовуються *освітні обмеження*, хоча в окремих державах може зберігатися вимога щодо грамотності, переважно стосовно пасивного виборчого права. Вкрай рідко трапляються *релігійні або моральні цензи*, а також *обмеження виборчих прав осіб, які відбувають покарання*.

Термін «**виборча система**» в науці конституційного права також використовується у двох значеннях - широкому і вузькому.

У широкому розумінні виборча система охоплює сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням органів публічної влади шляхом виборів і визначають порядок їх створення. Такі відносини врегульовані нормами конституційного права, які разом утворюють інститут виборчого права.

У вузькому значенні виборча система розглядається як спосіб розподілу мандатів між кандидатами або політичними силами залежно від результатів волевиявлення виборців чи інших уповноважених суб'єктів. За критерієм встановлення підсумків голосування традиційно виокремлюють *три базові типи виборчих систем*: мажоритарну, пропорційну та змішану.

Мажоритарна виборча система ґрунтується на правилі більшості: обраним вважається кандидат, який здобув визначену законом кількість голосів у відповідному окрузі або в межах держави загалом (як під час президентських виборів). Такий підхід може застосовуватися як в одномандатних, так і в багатомандатних округах. У багатомандатному окрузі виборці можуть голосувати або за окремих кандидатів, або за партійний список, який у разі отримання більшості голосів здобуває всі мандати цього округу.

Розрізняють кілька різновидів мажоритарної системи: відносної, абсолютної та кваліфікованої більшості. За системи абсолютної більшості (так звана французька модель) перемогу отримує кандидат, який набрав понад половину голосів виборців. На практиці це нерідко потребує проведення другого туру, в якому беруть участь кандидати з найвищими результатами першого голосування. Натомість система відносної більшості (англійська модель) передбачає перемогу того кандидата, який отримав більше голосів, ніж будь-хто з його суперників. Кваліфікована більшість вимагає для обрання ще вищого порогу підтримки виборців.

Пропорційна виборча система передбачає розподіл представницьких мандатів між політичними партіями відповідно до рівня їх електоральної підтримки. Для цього створюються великі багатомандатні округи, що дозволяє відобразити реальне співвідношення політичних сил у представницькому органі. Розподіл мандатів здійснюється на підставі виборчої квоти, яка визначається шляхом ділення загальної кількості поданих голосів на кількість мандатів у відповідному окрузі. Теоретичні засади пропорційної системи були сформульовані ще наприкінці XVIII століття, однак її практичне застосування розпочалося лише наприкінці XIX століття в низці європейських держав.

У міжнародних і національних нормативно-правових актах, що регулюють організацію та проведення виборів, закріплено систему базових *принципів виборчого права*. До загальних належать принципи вільних виборів, загального, рівного і прямого виборчого права за умови таємного голосування. Поряд із ними виокремлюють і *спеціальні принципи*: вільного та рівноправного висування кандидатів, гласності й відкритості виборчого процесу, рівності можливостей кандидатів під час виборчої кампанії, неупередженого ставлення до них з боку органів публічної влади, а також свободи передвиборної агітації.

Принцип вільних виборів означає, що участь у виборчому процесі є добровільною: виборець самостійно вирішує, чи брати участь у голосуванні і в якій формі реалізовувати своє право. Невикористання права голосу отримало назву абсентеїзму. Він може мати аполітичний характер, коли особа не бере участі у виборах через байдужість або зовнішні обставини, або ж політичний - як форма протесту проти запропонованих кандидатур чи недовіри до чесності виборчої процедури.

Принцип загальності виборчого права передбачає, що всі громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років, наділяються активним виборчим правом. Будь-які привілеї чи обмеження за ознаками походження, майнового стану, раси, національності, статі, освіти, релігійних чи політичних переконань, роду занять або іншими критеріями, не передбаченими законом, є неприпустимими.

Рівність виборчого права забезпечує однакові можливості кожного виборця впливати на результати голосування. Це досягається наданням усім виборцям

однакової кількості голосів і забезпеченням однакової «ваги» кожного голосу. З цією метою формується система виборчих округів із дотриманням єдиної норми представництва, коли на одного депутата припадає приблизно однакова кількість виборців.

Пряме виборче право означає, що громадяни безпосередньо обирають кандидатів на виборні посади без участі посередників. Такий підхід характерний передусім для виборів до представницьких органів. Водночас принцип таємного голосування гарантує свободу волевиявлення, унеможливаючи будь-який контроль за вибором особи. Таємність забезпечується організаційними засобами, зокрема заповненням бюлетенів у спеціально обладнаних кабінках.

Принцип вільного і рівноправного висування кандидатів означає, що громадяни можуть реалізовувати це право як особисто, так і через політичні партії та інші передбачені законом суб'єкти. Рівність можливостей кандидатів у виборчому процесі забезпечується заборонаю дискримінації за будь-якими ознаками, недопущенням втручання органів влади у виборчий процес поза межами, визначеними законом, однаковим ставленням посадових осіб до всіх суб'єктів виборчого процесу, встановленням чітких правил фінансування агітації виключно за рахунок виборчих фондів, а також рівним доступом до засобів масової інформації.

Гласність і відкритість виборчого процесу означають, що підготовка та проведення виборів відбуваються публічно, з можливістю суспільного контролю. Важливою гарантією є принцип неупередженості органів державної влади та місцевого самоврядування щодо кандидатів. Зокрема, на час виборчої кампанії кандидати користуються додатковими гарантіями трудових прав, не можуть бути без їх згоди звільнені чи переведені на іншу посаду, а притягнення їх до юридичної відповідальності має відбуватися у спеціальному порядку.

Законодавство також передбачає відповідальність за перешкоджання реалізації виборчих прав, фальсифікацію виборчої документації, порушення таємниці голосування, поширення свідомо неправдивої інформації про кандидатів та інші порушення виборчого процесу.

Окреме значення має *принцип свободи агітації*, який гарантує громадянам, їх об'єднанням і довіреним особам кандидатів право вільно обговорювати перед-

виборні програми, підтримувати або критикувати кандидатів у дозволених законом формах, зокрема через засоби масової інформації. Кандидати, у свою чергу, мають право на безперешкодні зустрічі з виборцями та здійснення агітації у різних формах і способами, передбаченими законодавством.

Крім Конституції України, виборче законодавство України представлене Виборчим кодексом України від 19.12.2019 р.

Виборчий процес – це врегульована законом специфічна діяльність уповноважених органів і громадян, спрямована на формування якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Суб'єктами виборчого процесу визнаються особи, органи та організації, наділені Конституцією та виборчим законодавством України правами та обов'язками стосовно організації та проведення виборів, зокрема:

- 1) виборець, який має право голосу на відповідних виборах;
- 2) виборча комісія, уповноважена здійснювати підготовку і проведення відповідних виборів;
- 3) партія (організація партії), яка висунула кандидатів на відповідних виборах;
- 4) кандидат, зареєстрований для участі у відповідних виборах у порядку, встановленому цим Кодексом;
- 5) офіційний спостерігач від кандидата чи партії (організації партії) - суб'єкта відповідного виборчого процесу або від громадської організації, зареєстрований у порядку, встановленому цим Кодексом.

Стадії:

- 1) Проголошення та призначення виборів.
- 2) Утворення виборчих одиниць.
- 3) Утворення виборчих органів.
- 4) Складання списків виборців.
- 5) Висування і реєстрація кандидатів.
- 6) Проведення передвиборчої агітації.
- 7) Голосування.
- 8) Підрахунок голосів, визначення результатів та їх офіційне оголошення.

Першою стадією виборчого процесу є **призначення виборів**, що полягає у визначенні уповноваженим органом дати голосування.

Наступною стадією є **утворення виборчих органів**. Функції таких органів виконують **виборчі комісії** - спеціальні колегіальні органи, створені для підготовки та проведення виборів до органів публічної влади, що формуються шляхом волевиявлення виборців.

Систему виборчих комісій становлять:

➤ *Центральна виборча комісія (ЦВК)* - головний виборчий орган, який очолює систему виборчих комісій з підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнських референдумів. ЦВК складається із 17 членів, які призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України строком на 7 років. Комісія діє на постійній основі. Із числа членів обираються Голова, два заступники та секретар. Основною формою діяльності є засідання, за результатами яких приймаються рішення у формі постанов. Рішення ЦВК, ухвалені в межах її повноважень, є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами виборчого процесу, органами влади, підприємствами, установами, організаціями та громадянами України. Органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані сприяти Комісії у здійсненні її повноважень.

До загальних повноважень ЦВК належать: забезпечення реалізації та захисту виборчих прав громадян; контроль за дотриманням виборчого законодавства; консультативно-методичне забезпечення діяльності виборчих комісій.

➤ *Територіальні виборчі комісії* - утворюються для організації місцевих виборів, виборів Верховної Ради АРК та інших виборів, передбачених законом.

➤ *Окружні виборчі комісії* - утворюються для проведення виборів народних депутатів України.

Окружні та територіальні виборчі комісії є юридичними особами і є комісіями вищого рівня щодо дільничних виборчих комісій.

➤ *Дільничні виборчі комісії* діють у межах виборчих дільниць і: уточнюють списки виборців; організовують голосування; здійснюють підрахунок голосів і встановлюють результати голосування.

Важливою стадією є **утворення виборчих округів та виборчих дільниць**.

Виборчий округ - територіальна виборча одиниця, в межах якої об'єднуються виборці для обрання депутатів, Президента України чи відповідних голів. Округи формуються за територіальним принципом і поділяються на:

- одномандатні (обирається один депутат - характерно для мажоритарної системи);
- багатомандатні (обирається два і більше депутатів - застосовуються при пропорційній системі).

Виборчі дільниці - територіальні одиниці, що об'єднують виборців спільним місцем голосування. Вони бувають звичайними, спеціальними та закордонними. Дільниці утворюються з чисельністю від 20 до 2500 виборців і поділяються на малі, середні та великі.

Окремою стадією є **складання списків виборців** органами ведення Державного реєстру виборців. Списки формуються з метою забезпечення реалізації права голосу кожним виборцем та недопущення участі в голосуванні осіб, які не мають такого права.

Кожен виборець включається лише до одного списку за місцем постійного проживання або перебування.

Стадія **висування і реєстрації кандидатів** передбачає формування кола осіб, з яких буде здійснено обрання. Суб'єктами висування є громадяни України шляхом самовисування або через політичні партії. Закон може передбачати збирання підписів або внесення грошової застави. Реєстрація здійснюється відповідними виборчими комісіями.

Передвиборна агітація - діяльність, спрямована на спонукання виборців голосувати за або проти певного кандидата чи партії. Вона може здійснюватися у будь-якій формі, що не суперечить закону, зокрема через медіа, публічні заходи, політичну рекламу та поширення політичної інформації.

Кульмінаційною є стадія **голосування, підрахунку голосів та встановлення результатів виборів**.

Голосування проводиться в день виборів з 8:00 до 20:00 без перерви, на закордонних дільницях - за місцевим часом. Організація голосування та забезпечення таємності волевиявлення покладається на дільничну виборчу комісію.

Виборчий бюлетень є первинним документом, на підставі якого здійснюється підрахунок голосів.

Підрахунок голосів здійснюється дільничною виборчою комісією безперервно після завершення голосування до підписання протоколу.

Голосування може бути визнане недійсним у разі:

- встановлення фактів незаконного голосування у кількості понад 10% від тих, хто проголосував;
- знищення або пошкодження скриньок, якщо кількість бюлетенів перевищує 20%.

Протоколи передаються до територіальних комісій, які встановлюють підсумки голосування в окрузі та надсилають їх до ЦВК.

Центральна виборча комісія не пізніше ніж на 15-й день з дня виборів встановлює результати виборів на підставі отриманих протоколів.

Депутатські мандати розподіляються між виборчими списками партій пропорційно до кількості отриманих голосів, а обраними вважаються кандидати у порядку черговості у списках відповідно до кількості здобутих мандатів

Офіційним оприлюдненням результатів виборів депутатів та реєстрацією депутатів завершується виборчий процес.

Відповідно до положень Виборчого кодексу України ***вибори народних депутатів України*** здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають партії, на підтримку регіональних виборчих списків кандидатів у депутати від яких у межах загальнодержавного округу подано п'ять і більше відсотків загальної кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу.

Вибори Президента України відбуваються за *мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості* в єдиному одномандатному виборчому окрузі.

Вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) проводяться за мажоритарною системою відносної

більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади. У кожному такому окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій (далі - виборчі списки) у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті, села, селища згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської, сільської, селищної територіальної громади.

Вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному сільському, селищному, міському виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією села, селища, міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією сільської, селищної, міської територіальної громади.

Вибори міського (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному міському виборчому окрузі, що збігається з територією міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської територіальної громади.

Виборча система, за якою проводяться вибори депутатів міської, сільської, селищної ради та міського голови, визначається виходячи із кількості виборців, які мають право голосу на відповідних місцевих виборах, станом на перший день місяця, що передує місяцю, в якому розпочинається виборчий процес з відповідних місцевих виборів.

Референдум - це форма безпосереднього волевиявлення, що полягає у голосуванні всього населення держави (загальнодержавний референдум) або його части-

ни (місцевий референдум) з метою вирішення найбільш значущих питань державного та суспільного значення.

Спільною рисою референдуму та виборів є спосіб реалізації - голосування. Водночас вони відрізняються за предметом. Вибори спрямовані на визначення осіб, які, на думку більшості виборців, мають обіймати виборні посади. Натомість референдум призначений для ухвалення рішень щодо питань, не пов'язаних із наданням мандатів конкретним особам. Йдеться, зокрема, про схвалення, зміну або скасування нормативних актів, вирішення питань територіального устрою та інших принципових аспектів публічного життя.

У наукових джерелах і законотворчій практиці поряд із терміном «референдум» іноді використовується поняття «плебісцит».

Залежно від певних критеріїв референдуми класифікуються за видами. Зокрема, *за юридичною силою рішень, прийнятих за їх результатами*, розрізняють: *імперативний референдум* та *консультативний референдум*.

Відмінність між ними полягає у правових наслідках. Рішення, ухвалене на імперативному референдумі, має загальнообов'язковий, остаточний характер і не потребує додаткового затвердження будь-якими органами влади. Прикладом такого референдуму є всеукраїнське голосування 1 грудня 1991 року, на якому було вирішено питання державної незалежності України.

Консультативний референдум проводиться з метою з'ясування позиції громадян щодо певного питання, остаточне вирішення якого належить до компетенції органів державної влади або місцевого самоврядування. Результати такого референдуму не мають обов'язкової юридичної сили. Його призначення полягає у виявленні громадської думки, яка може бути врахована при прийнятті рішень, але не є імперативною. У деяких державах консультативний референдум також називають «всенародним обговоренням».

За предметом вирішення питань референдуми поділяють на *конституційні, законодавчі, міжнародно-правові та адміністративні*. Конституційний референдум проводиться у випадках прийняття, зміни або відхилення основного закону держави. Якщо ж голосування стосується звичайних законів, воно має законодавчий характер. Міжнародно-правовий референдум стосується рішень, пов'язаних із зовні-

шньополітичними або міжнародними зобов'язаннями держави, тоді як адміністративний охоплює питання управлінського характеру.

З огляду на спосіб призначення та обов'язковість проведення референдуми поділяються на *обов'язкові* та *факультативні*. *Обов'язковий референдум* проводиться у випадках, коли закон прямо передбачає вирішення певного питання виключно шляхом народного голосування. Відповідно до статті 73 Конституції України, обов'язковим є всеукраїнський референдум при вирішенні питань щодо зміни території держави. У зарубіжній практиці предметом обов'язкового референдуму можуть бути, наприклад, затвердження статутів автономій (Іспанія), ухвалення конституції або внесення до неї змін, а також подолання розбіжностей між палатами парламенту (Швейцарія). *Факультативний референдум* застосовується у випадках, коли закон допускає можливість вирішення певного питання як шляхом референдуму, так і іншими правовими засобами, наприклад, через прийняття рішень парламентом чи органами виконавчої влади. До таких питань можуть належати затвердження законів або міжнародних договорів.

За часом проведення референдуму поділяються на:

а) допарламентський – проводиться до прийняття закону парламентом з метою з'ясування думки виборців з даного питання; б) післяпарламентський – проводиться після прийняття закону парламентом з метою його затвердження; в) позапарламентський – закон приймається на референдумі в обхід парламенту.

За ініціатором проведення референдуму вони поділяються на:

а) з ініціативи органу державної влади або місцевого самоврядування; б) петиційний – референдум, який проводиться на вимогу громадян.

За характером прийнятого рішення на референдумі вони поділяються на: а) затверджуючий (ратифікаційний) – шляхом референдуму виборці затверджують рішення парламенту чи органу місцевого самоврядування; б) скасовуючий – виборцям пропонується скасувати акт парламенту (органу місцевого самоврядування), який вже набув чинності.

За територією проведення референдуми поділяються на:

а) загальнодержавний – проводиться на всій території держави; б) місцевий – проводиться на відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Всеукраїнський референдум може призначатись Верховною Радою або Президентом України, які можуть це робити лише в межах визначених Конституцією повноважень. Так, Верховна Рада України уповноважена призначати всеукраїнський референдум для вирішення питань про зміну території держави. Президент України має право призначити його щодо законопроектів про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України, а також проголошує референдум за народною ініціативою.

Ініціатива щодо проведення референдуму визнається народною, а значить і обов'язковою до втілення у життя, якщо відповідна вимога виходить не менш як від трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу. Для того, щоб ця ініціатива відображала прагнення народу України, Конституція встановлює, що підписи під вимогою про призначення референдуму повинні бути зібрані не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній з них. Такий порядок надає певним групам виборців та різним громадським об'єднанням можливість спробувати реалізувати свої політичні ідеї у випадках протидії з боку державних структур шляхом надання через референдум цим ідеям всенародної підтримки.

Конкретні питання, пов'язані з організацією та проведенням референдуму регламентуються Законом України від 26 січня 2021 р. "Про всеукраїнський референдум".

Предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання: затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; загальнодержавного значення; про зміну території України; про втрату чинності законом України або окремими його положеннями. На всеукраїнський референдум може виноситися одне питання.

Не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму питання:

- 1) що суперечать положенням Конституції України, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, закріпленим насамперед Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, протоколами до неї;

2) що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації;

3) спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;

4) щодо питань податків, бюджету, амністії;

5) віднесені Конституцією України і законами України до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду.

Предметом всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. було питання про затвердження Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., і з погляду міжнародного права його безумовно можна віднести до обов'язкових референдумів, оскільки на нього було винесене питання самовизначення Українського народу.

Місцевий референдум згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення.

Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, віднесене Конституцією України та законами України до відання місцевого самоврядування. На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади.

Організація референдуму та голосування на ньому подібні до виборів, за винятком того, що виборець голосує не за кандидата або список кандидатів, а за пропозицію, яка містить проект рішення з певного питання.

Зокрема, значну роль в організації підготування та проведення всеукраїнського референдуму відіграє Центральна виборча комісія, яка:

1) забезпечує в межах, визначених законами України, реалізацію та захист конституційного права громадян України брати участь у всеукраїнському референдумі;

2) організовує підготування і проведення всеукраїнського референдуму;

3) реєструє ініціативні групи зі всеукраїнського референдуму, встановлює форму підписних листів для збирання підписів для проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;

4) здійснює в порядку, передбаченому законом, на всій території України контроль за виконанням законодавства про всеукраїнський референдум і забезпечує його однакове застосування;

5) звертається в разі необхідності до Конституційного Суду України щодо тлумачення Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», інших законів України або окремих їхніх положень із питань проведення всеукраїнського референдуму, вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законів із питань проведення всеукраїнського референдуму;

6) спрямовує діяльність комісій із всеукраїнського референдуму;

7) розподіляє кошти по комісіях із всеукраїнського референдуму, контролює забезпечення комісій із всеукраїнського референдуму приміщеннями, транспортом, зв'язком, розглядає інші питання матеріально-технічного забезпечення всеукраїнського референдуму;

8) встановлює форми списків громадян, які мають право брати участь у всеукраїнському референдумі, протоколів засідань комісій із всеукраїнського референдуму, інших документів з проведення всеукраїнського референдуму, зразки скриньок для голосування і печаток комісій із всеукраїнського референдуму, порядок зберігання документів із проведення всеукраїнського референдуму;

9) заслуховує повідомлення комісій із всеукраїнського референдуму, а також керівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з підготуванням і проведенням всеукраїнського референдуму;

10) забезпечує акредитацію на всеукраїнських референдумах офіційних спостерігачів від інших держав і міжнародних організацій згідно з положенням про статус спостерігачів, що затверджується Комісією, видає їм відповідні посвідчення;

11) підбиває підсумки всеукраїнського референдуму в цілому по Україні, публікує в пресі повідомлення про його підсумки;

12) розглядає заяви і скарги на рішення, дії чи бездіяльність комісій зі всеукраїнського референдуму та приймає рішення з цих питань тощо.

Тема 8. Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади в Україні

1. Конституційно-правовий статус парламенту України - Верховної Ради.
2. Конституційний склад і структура Верховної Ради України.
3. Функції та повноваження Верховної Ради України.
4. Основні форми роботи Верховної Ради України.
5. Законодавчий процес в Україні.
6. Конституційно-правовий статус народних депутатів України.
7. Конституційний статус спеціалізованих органів парламентського контролю – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати.

Методичні вказівки

Одним із ключових елементів демократичного розвитку є діяльність парламенту - органу, який представляє народ і забезпечує захист його інтересів. В Україні ці функції виконує Верховна Рада, що має виключне право ухвалювати закони та інші нормативні акти, відображаючи волю громадян. Принципи представницької влади закріплені в Декларації про державний суверенітет України та Конституції 1996 року.

Сучасні реформи посилюють роль парламенту, розширюючи його установчі та контрольні повноваження, водночас зберігаються прояви парламентської кризи у вигляді політичних конфліктів. Реалізація представницької функції Верховної Ради є важливою як для науки конституційного права, так і для практичної політичної діяльності.

Відповідно до ст. 75 Конституції України, парламент - Верховна Рада - є єдиним органом законодавчої влади в країні. Сам термін «парламент» має давнє походження, пов'язане з феодалною добою, про що свідчить наявність парламенту в Ісландії вже у 950 р. У період станово-представницької монархії, крім Англії, це

поняття не було загальноприйнятим; у XIX ст., так званий «золотий вік парламентаризму», термін набув широкого використання у розвинених країнах як політична та наукова категорія. Тоді для позначення законодавчих органів застосовували інші назви: «палати», «законодавчі збори», «народні збори», «національні збори», хоча родовою назвою залишався «парламент».

Сьогодні термін «парламент» загальноприйнятий для позначення законодавчого органу. Як власна назва він офіційно застосовується у Великій Британії та ряді англomовних країн (Австралія, Канада), а також у конституціях деяких європейських країн (Греція, Італія, Франція) та частини колишніх республік СРСР (Грузія, Казахстан, Молдова). У країнах із власними назвами законодавчих органів термін часто використовується разом із офіційною назвою або входить у конституційну дефініцію, як, наприклад, у ст. 75 Конституції України: «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України».

Вперше законодавче визнання терміну «парламент» відбулося у Законі України «Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України» від 7 жовтня 1993 р., де Верховна Рада отримала офіційний статус парламенту. Згодом цей термін став частиною конституційної дефініції Верховної Ради.

Визнання Верховної Ради парламентом відображає прийняття основних положень доктрини парламентаризму, що передбачає чітке розмежування законодавчих та виконавчих функцій і формальне верховенство представницького органу над іншими органами влади. Це не означає повного відтворення класичної системи парламентаризму в сучасних умовах України, але підкреслює пріоритет парламентської влади у формуванні та здійсненні державного управління.

Верховна Рада України - однопалатний, постійно діючий парламент, який виступає загальнонаціональним, представницьким та виборним колегіальним органом законодавчої влади. Народні депутати здійснюють свої повноваження на постійній основі, а робота парламенту організовується у форматі сесій: чергові починаються першого вівторка лютого та вересня, а позачергові скликаються за ініціативою Президента або не менше ніж однієї третини депутатів.

Представницький характер парламенту полягає у відображенні інтересів народу, а його виборність забезпечується формуванням виключно через вибори

народних депутатів. Колегіальність Ради визначається її чисельністю — 450 депутатів, а для ухвалення рішень необхідна присутність не менш ніж двох третин складу.

Верховна Рада взаємодіє з іншими органами влади: здійснює контроль за Кабінетом Міністрів, призначає Прем'єр-міністра та членів уряду, ухвалює державні програми розвитку, а також має повноваження впливати на Президента, зокрема шляхом заслуховування послань чи проведення імпічменту.

Основні характеристики сучасного парламенту: він діє на всій території держави як єдиний орган законодавчої влади, функціонує колегіально, приймаючи рішення колективно, працює в межах власних повноважень, формується на демократичних виборах і охоплює широкий спектр питань законодавчого регулювання, беручи участь у реалізації всіх функцій держави.

Конституційно-правовий статус Верховної Ради України обумовлений визначеною Конституцією України змішаною (парламентсько-президентською) формою правління, що дозволяє віднести Верховну Раду України до парламентів змішаного типу.

Функції Верховної Ради України безпосередньо визначаються її конституційно-правовим статусом як парламенту змішаного типу. Вони відображають основні напрями діяльності українського парламенту.

Верховна Рада України здійснює свої повноваження в межах основних напрямів діяльності, визначених Конституцією та законами України. Парламент бере участь у виконанні численних функцій, серед яких:

1. *Законодавча функція* – пріоритетна, відображає основну роль Верховної Ради у державному механізмі. Вона передбачає прийняття законів, які мають вищу юридичну силу (окрім Конституції), регулюючи суспільні відносини. Ст. 92 Конституції визначає перелік питань, що регулюються виключно законами, зокрема права і свободи людини, правовий режим власності та державного кордону, організація виборів та референдумів, правовий режим воєнного та надзвичайного стану. Верховна Рада також вносить зміни до Конституції, затверджує Регламент своєї роботи, встановлює державні символи та надає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України.

2. *Установча (кадрова) функція* – полягає у формуванні державних органів, призначенні та звільненні посадових осіб. Верховна Рада призначає вибори Президента і місцевих органів влади, погоджує призначення Прем'єр-міністра, Генерального прокурора, членів Центральної виборчої комісії та інших ключових посад, а також спільно з Президентом формує склад Ради Національного банку України.

3. *Програмна функція* – реалізується через затвердження загальнодержавних програм економічного, соціального, науково-технічного, культурного розвитку та охорони довкілля.

4. *Функція безпеки і оборони* – спрямована на захист суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу України. Включає оголошення війни, укладення миру, схвалення використання Збройних Сил, запровадження воєнного чи надзвичайного стану, мобілізації та визначення зон надзвичайної екологічної ситуації.

5. *Контрольна функція* – здійснюється безпосередньо або через спеціальні органи, наприклад, Рахункову палату (контроль за бюджетними коштами) та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (додержання конституційних прав і свобод громадян).

6. *Зовнішньополітична функція* – передбачає визначення основ внутрішньої та зовнішньої політики, реалізацію стратегічного курсу на інтеграцію до ЄС та НАТО, надання згоди на міжнародні договори, їх денонсацію, а також затвердження рішень про надання або отримання міжнародної фінансової допомоги.

7. *Бюджетно-фінансова функція* – проявляється у щорічному затвердженні Державного бюджету України, визначенні розміру та цільового спрямування державних видатків, розгляді річного звіту про виконання бюджету, затвердженні кошторису та структури апарату Верховної Ради

Відповідно до ч. 1 ст. 76 Конституції України, конституційний склад Верховної Ради України налічує 450 народних депутатів. Це є верхньою граничною чисельністю, оскільки фактична кількість депутатів може бути меншою, що допускається, адже Верховна Рада вважається повноважною при обранні не менше двох третин від конституційного складу.

Окрім кількісних вимог, існують і якісні: кандидатом у народні депутати може стати громадянин України, який на день виборів досяг 21 року, має право голосу та постійно проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не допускається обрання осіб із непогашеною або незнятою судимістю за умисні злочини.

Структура Верховної Ради визначається її завданнями, функціями та повноваженнями і включає:

➤ *Голову Верховної Ради України*, який обирається на строк повноважень парламенту з числа народних депутатів. Голова організовує роботу парламенту та його апарату, веде пленарні засідання, підписує прийняті акти і представляє Верховну Раду у відносинах з іншими органами влади та державами.

➤ *Першого заступника Голови*, який виконує обов'язки Голови за його відсутності, координує законопроектну діяльність парламенту, контрольні функції та підготовку бюджету, а також *Заступника Голови*, що замінює Голову та Першого заступника у разі їх відсутності, відповідає за взаємодію Верховної Ради з судами та інформаційне забезпечення її діяльності.

Перший заступник і заступник обираються відкритим поіменним голосуванням із числа народних депутатів на строк повноважень парламенту.

➤ *Депутатські фракції* формуються з обраних за партійними списками або висунутих у одномандатних округах депутатів. Кожна політична партія може мати лише одну фракцію. Народні депутати, які не входять до фракцій, є позафракційними.

➤ *Депутатські групи* об'єднують позафракційних депутатів, їх чисельність не може бути меншою за найменшу фракцію, і вони мають права, аналогічні фракційним.

➤ *Коаліція депутатських фракцій* формується протягом одного місяця після початку роботи парламенту або припинення діяльності попередньої коаліції та включає більшість від конституційного складу. Коаліція пропонує Президенту кандидатури на посаду Прем'єр-міністра та членів Кабінету Міністрів.

➤ *Погоджувальна рада депутатських фракцій і груп* є консультативно-дорадчим органом, що координує організаційні питання роботи парламенту, до її складу входять керівництво Верховної Ради, голови фракцій і комітетів.

➤ *Комітети Верховної Ради України* формуються з депутатів для здійснення законопроектної, організаційної та контрольної діяльності, можуть створювати підкомітети.

➤ *Тимчасові спеціальні комісії* створюються на рік для підготовки та доопрацювання законопроектів, а *тимчасові слідчі комісії* – для розслідування суспільно важливих питань за умови підтримки не менше третини конституційного складу.

➤ *Рахункова палата* та *Уповноважений Верховної Ради з прав людини* виконують контрольні функції, зокрема щодо державного бюджету та додержання прав і свобод громадян.

➤ *Апарат Верховної Ради України* є постійним органом, який забезпечує діяльність парламенту та його депутатів правовим, організаційним, експертно-аналітичним, інформаційним і матеріально-технічним ресурсом.

Народний депутат України є обраним представником українського народу у Верховній Раді та наділений повноваженнями, які дозволяють йому протягом строку депутатських повноважень брати участь у законотворчій діяльності та реалізації інших функцій парламенту.

Правовий статус народного депутата України визначається Конституцією України (ст. 78–81), Законом України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 р., Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р., а також іншими нормативно-правовими актами. Ці правові акти встановлюють ключові принципи статусу, строк повноважень, права та обов'язки депутата, а також гарантії здійснення ним діяльності.

Серед основних принципів статусу народного депутата виділяють:

- вільний депутатський мандат;
- постійне здійснення повноважень;
- несумісність мандата з іншими видами діяльності;
- рівноправність депутатів;
- депутатську недоторканність та індемнітет.

Принцип вільного депутатського мандата, хоча прямо не зафіксований у Конституції, витікає із загальних засад парламентаризму, закріплених у ст. 75

Основного Закону. Він передбачає, що депутат є представником всього народу, не підлягає відкликанню та не зобов'язаний виконувати обов'язкові інструкції. Виконуючи свої повноваження, парламентарій керується нормами Конституції та власною совістю, що визначає його рішення щодо розглядуваних питань.

До ключових характеристик вільного мандата належать:

1. загальний характер мандата - депутат представляє весь народ, навіть обраний у конкретному окрузі;
2. факультативність мандата - здійснення повноважень є добровільним, депутат не зобов'язаний відвідувати засідання та виконувати прямі вказівки виборців;
3. непадлягання відкликанню;
4. самостійність дій депутата - рішення парламентарія не потребують затвердження іншими органами, оскільки вважаються відображенням волі народу.

Принципи постійного здійснення повноважень і несумісності мандата регламентуються ст. 78 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата України». Вони забезпечують належний рівень незалежності народного депутата та сприяють ефективному виконанню ним законотворчих і контрольних функцій парламенту.

Народний депутат України здійснює свої повноваження на постійній основі, що передбачає постійне виконання законотворчих, контрольних та інших функцій Верховної Ради України протягом строку своїх повноважень. *Принцип несумісності депутатського мандата* передбачає, що народний депутат не може одночасно обіймати певні державні, адміністративні або комерційні посади, а саме:

1. бути членом Кабінету Міністрів України або керівником центрального органу виконавчої влади;
2. мати інший представницький мандат чи перебувати на державній службі;
3. обіймати посаду міського, сільського чи селищного голови;
4. здійснювати будь-яку оплачувану діяльність, окрім викладацької, наукової, творчої діяльності або медичної практики у вільний від виконання обов'язків час;

5. залучатися як експерт органами досудового слідства, прокуратури чи суду, а також проводити адвокатську діяльність;

6. входити до складу керівництва, правління чи ради комерційних підприємств, установ та організацій, діяльність яких спрямована на отримання прибутку.

Принцип рівноправності депутатів проявляється у їхньому праві обиратися та бути обраними до органів парламенту, обіймати парламентські посади, здійснювати законодавчу ініціативу, брати участь у пленарних дебатах та комітетській діяльності.

Депутатський індемнітет охоплює два аспекти. По-перше, це невідповідальність депутата за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу абоклеп (ч. 2 ст. 80 Конституції України). По-друге, індемнітет виступає як матеріальне та соціальне забезпечення народного депутата за його діяльність у парламенті.

Повноваження народного депутата починаються з моменту складання ним присяги на вірність Україні перед Верховною Радою та підтвердження її особистим підписом. До цього моменту депутат не може брати участі в засіданнях парламенту та здійснювати повноваження. Відмова від складання присяги тягне за собою втрату депутатського мандата.

Повноваження народного депутата України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради нового скликання, тобто від моменту відкриття першого засідання нового парламенту.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;

5) якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;

6) невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції;

7) його смерті.

Відповідно до Конституції та законодавства України, функціонування парламентського контролю забезпечується через два ключові органи - **Рахункову палату** та **Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини**.

Організація, повноваження і порядок діяльності Рахункової палати визначаються Конституцією України, Законом України «Про рахункову палату» від 02.07.2015 р. та іншими законами України.

Рахункова палата є державним колегіальним органом, який представляє Верховну Раду України у здійсненні контролю за надходженням коштів до Державного бюджету та їх використанням. До складу палати входять одинадцять членів: Голова, його заступник (заступники) та інші члени. Членом Рахункової палати може бути громадянин України, не молодший тридцяти років, який володіє державною мовою та однією з офіційних мов Ради Європи, має вищу освіту не нижче ступеня магістра, загальний стаж роботи не менше семи років, стаж роботи у сфері державного контролю (аудиту), економіки, фінансів або права не менше п'яти років та бездоганну ділову репутацію.

Закон встановлює певні обмеження для кандидатів, пов'язані з віком, дієздатністю, станом здоров'я, судимістю, корупційними правопорушеннями, громадянством, проходженням спеціальної перевірки та поданням декларації. Строк повноважень членів палати триває шість років, при цьому одну й ту саму особу не можна призначати на більше ніж два строки. Основною організаційною формою роботи Рахункової палати є її засідання, які зазвичай проводяться у форматі відкритих слухань.

Функції Рахункової палати здійснюються шляхом державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), включно з фінансовим аудитом, аудитом ефективності, експертизою та аналізом. Об'єктами контролю є всі бюджетні установи, включно із закордонними дипломатичними представництвами України, суб'єкти господарювання, громадські організації, фонди соціального і пенсійного страхування та інші фінансові установи.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен) є спеціальним, постійно діючим органом парламентського контролю, який забезпечує дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина на всій території України. Діяльність омбудсмена є незалежною від інших органів влади і спрямована на доповнення існуючих механізмів захисту прав людини без зміни компетенції державних органів.

Основними нормативними актами, за якими діє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є ст. 55 та 101 Конституції України та Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р.

Уповноважений призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні. Не може бути призначено Уповноваженим особу, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. Строк повноважень омбудсмена становить п'ять років, починаючи з моменту складання присяги на пленарному засіданні Верховної Ради.

Уповноважений контролює дотримання права на доступ до публічної інформації та реагує на порушення конституційних прав і свобод шляхом *конституційного подання* (подання до Конституційного Суду України щодо відповідності закону або іншого нормативного акта Конституції); *подання* (звернення до органів

влади, громадських об'єднань чи підприємств із вимогою усунення виявлених порушень протягом місяця).

Підставою для перевірки є отримання інформації про порушення прав і свобод громадян. Будь-яка особа має право без перешкод звернутися до Уповноваженого відповідно до законодавства. Щорічно протягом першого кварталу Уповноважений подає Верховній Раді доповідь про стан дотримання прав і свобод людини, що містить аналіз порушень, результати перевірок та рекомендації для поліпшення захисту прав і свобод громадян.

Тема 9. Конституційний статус Президента України

1. Загальна характеристика конституційно-правового статусу Президента
2. Порядок вступу на пост Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України.
3. Функції та повноваження Президента України. Акти Президента України.
4. Конституційний статус Ради національної безпеки і оборони України - координаційного органу при Президентові України.
5. Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України.

Методичні вказівки

У республіканських державах главою держави є **президент**. В Україні посаду Президента було впроваджено 25 червня 1991 року постановою «Про вибори Президента Української РСР», що передбачала створення цього поста до прийняття нової Конституції. Перші всенародні вибори 1 грудня 1991 року започаткували сучасну історію інституту президентства в Україні.

З часом статус Президента трансформувався: спочатку він був «найвищою посадовою особою держави і главою виконавчої влади», потім – «главою держави і державної виконавчої влади», а нині за Конституцією України Президент є «главою держави». Форма правління визначає його роль у системі державних органів, а закріплення посади на конституційному рівні враховує міжнародний досвід республіканських країн.

Відповідно до ст. 102 Конституції України *Президент України є главою держави і виступає від її імені.*

Саме в такому аспекті закріплені, зокрема, повноваження Президента України, який згідно з Конституцією України (ст. 102) є також гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина в Україні. Крім того, Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Аналіз Конституції та законодавства України свідчить про особливе становище Президента у системі органів державної влади. Президент України формально не належить до жодної з трьох гілок влади, визначених ст. 6 Конституції, а займає автономну позицію, що забезпечує йому широкі повноваження. Він обирається безпосередньо народом шляхом загального, рівного та прямого голосування за таємною процедурою терміном на п'ять років, що підкреслює його демократичну легітимність та пряме підпорядкування волі громадян.

Високий статус Президента України не звільняє його від політичної та юридичної відповідальності. Конституція обмежує термін перебування на посаді: одна особа не може обіймати посаду Президента більше ніж два строки поспіль. Вибори проводяться на альтернативній основі, що гарантує політичну конкуренцію. У разі вчинення державної зради або іншого тяжкого злочину Президент може бути усунений із посади Верховною Радою через процедуру імпічменту, а його акти підлягають контролю Конституційного Суду України на предмет відповідності Конституції. При реалізації своїх повноважень Президент діє виключно у межах, визначених Конституцією та законами України, що забезпечує баланс між широкими повноваженнями та підзвітністю перед народом.

Президент України виконує роль гаранта додержання Конституції, що передбачає його ключову участь у забезпеченні стабільності конституційного ладу, законності, прав і свобод громадян та утвердженні принципів конституціоналізму. Стаття 102 Конституції визначає, що Президент несе персональну відповідальність за належне функціонування механізмів захисту Конституції, координацію діяльності

державних органів та забезпечення ефективної взаємодії всіх гілок влади у межах конституційного режиму.

Законодавство також встановлює *вимоги до кандидатів на пост Президента*: ними можуть бути громадяни України, які на день виборів досягли 35 років, мають право голосу, володіють державною мовою та проживають на території України не менше десяти останніх років перед днем виборів. Зазначені критерії спрямовані на гарантування компетентності та належного зв'язку Президента з державою та її громадянами.

Право висування кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії, а також самовисуванням.

Виборчий процес Президента України включає такі етапи:

- 1) висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України;
- 2) утворення окружних та дільничних виборчих комісій;
- 3) проведення передвиборної агітації;
- 4) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 5) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 6) голосування у день виборів Президента України;
- 7) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення;
- 8) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків повторного голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення.

Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України або офіційною публікацією подання Центральної виборчої комісії до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України.

Вибори Президента України призначаються *Верховною Радою України*. Про призначення виборів Президента України Верховна Рада України приймає постанову. Верховна Рада України приймає постанову про призначення повторних виборів Президента України на підставі подання Центральної виборчої комісії.

Виборчий процес чергових виборів Президента України розпочинається за дев'яносто днів до дня виборів.

Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України та закордонний виборчий округ. Для проведення виборів територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів.

Вибори Президента України організовують і проводять:

- 1) Центральна виборча комісія;
- 2) окружні виборчі комісії;
- 3) дільничні виборчі комісії.

Центральна виборча комісія утворюється відповідно до Конституції України та Закону України «Про Центральну виборчу комісію».

Обладнання приміщення Витрати на підготовку та проведення виборів Президента України здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України має накопичувальний рахунок, на який надходять кошти для фінансування виборчої кампанії кандидата на пост Президента України, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на виборчу кампанію. На виборчі поточні рахунки кошти надходять виключно з накопичувального рахунку виборчого фонду кандидата на пост Президента України.

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії, яка висунули кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб.

Добровільні внески особи до виборчого фонду кандидата на пост Президента України, висунутого партією або шляхом самовисування, обмежуються розміром

максимального внеску на підтримку партії протягом року, встановленим Законом України «Про політичні партії в Україні».

Забороняється здійснювати добровільні внески до виборчого фонду кандидата на пост Президента України особам, які відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» не мають права здійснювати внески на підтримку партій. Висування кандидатів на пост Президента України партіями та самовисування розпочинається з першого дня виборчого процесу. Кандидат на пост Президента України може бути висунутим та зареєстрованим тільки від однієї партії. Грошова застава вноситься партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії (після початку виборчого процесу та до подання документів Центральній виборчій комісії для реєстрації) у розмірі два мільйони п'ятсот тисяч гривень.

Грошова застава повертається суб'єкту її внесення (партії чи кандидату на пост Президента України) у разі, якщо відповідного кандидата визнано обраним Президентом України або включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування. В інших випадках грошова застава не повертається і перераховується до Державного бюджету України. Передвиборна агітація розпочинається кандидатом на пост Президента України наступного дня після дня його реєстрації Центральною виборчою комісією і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів.

Агітація перед повторним голосуванням розпочинається з дня, наступного після призначення повторного голосування, і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем повторного голосування. Передвиборна агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України. До передвиборної агітації не відносяться офіційні повідомлення в період виборчого процесу (без коментарів, які можуть мати агітаційний характер, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій) про дії кандидатів на пост Президента України, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією України або законами України.

Участь у передвиборній агітації забороняється:

- 1) особам, які не є громадянами України;
- 2) органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам;
- 3) членам виборчих комісій під час виконання обов'язків членів виборчих комісій.

Офіційним оголошенням результатів виборів Президента України є опублікування результатів виборів Президента України у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування.

Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше як через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів. Новообраний Президент України набуває повноважень з моменту складення присяги Українському народові на урочистому засіданні Верховної Ради України. Після складення присяги Центральна виборча комісія вручає новообраному Президентові України посвідчення Президента України.

Присягу Українському народові складає особа, яка в порядку, встановленому Конституцією України та Виборчим Кодексом України, обрана Президентом України.

Складення новообраним Президентом України присяги Українському народові відповідно до статті 104 Конституції України є обов'язковою умовою його вступу на пост Президента України.

Урочисте засідання Верховної Ради з приводу складення присяги новообраним Президентом України проводиться в залі засідань Верховної Ради, якщо Верховною Радою не прийнято іншого рішення, на підставі офіційно оголошених Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України.

Урочисте засідання Верховної Ради, на якому новообраний Президент України складає присягу Українському народові, проводиться не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів чергових виборів Президента України і не пізніше ніж через п'ять днів після офіційного оголошення результатів позачергових виборів Президента України.

Дата і час проведення урочистого засідання Верховної Ради за погодженням з новообраним Президентом України визначаються рішенням Верховної Ради. У разі неприйняття такого рішення дата і час проведення урочистого засідання визначаються Головою Верховної Ради України.

Урочисте засідання Верховної Ради з приводу складення новообраним Президентом України присяги Українському народові відкриває Голова Верховної Ради України, а в разі його відсутності – Перший заступник чи заступник Голови Верховної Ради України.

Для участі в урочистому засіданні Верховної Ради з приводу складення присяги новообраним Президентом України запрошуються Голова Центральної виборчої комісії, Голова Конституційного Суду України та інші особи, списки яких Голова Верховної Ради України узгоджує з новообраним Президентом України та Головою Конституційного Суду України.

Головуючий на урочистому засіданні Верховної Ради надає слово Голові Центральної виборчої комісії (у разі його відсутності – заступнику Голови Центральної виборчої комісії) для оголошення результатів виборів Президента України.

Головуючий на урочистому засіданні Верховної Ради для приведення новообраного Президента України до присяги запрошує до трибуни Голову Конституційного Суду України і надає йому слово.

Голова Конституційного Суду України повідомляє про виконання новообраним Президентом України всіх конституційних вимог щодо несумісності з посадою Президента України та відсутності інших обставин, що унеможливають складення ним присяги, запрошує до трибуни новообраного Президента України, вручає йому текст присяги Українському народові, визначений Конституцією України.

Новообраний Президент України, поклавши руку на Конституцію України, проголошує присягу Українському народові, підписує її текст і передає Голові Конституційного Суду України.

Після складення новообраним Президентом України присяги Голова Конституційного Суду України оголошує про те, що новообраний Президент України

склав присягу Українському народові відповідно до статті 104 Конституції України і вступив на пост Президента України. Голова Конституційного Суду України передає головуючому на урочистому засіданні Верховної Ради текст присяги Українському народові, підписаний новообраним Президентом України.

Голова Центральної виборчої комісії вручає новообраному Президентові України посвідчення Президента України, а Голова Конституційного Суду України вручає новообраному Президентові України офіційні символи влади Президента України. Офіційними символами глави держави є:

- прапор (штандарт) Президента України;
- знак Президента України;
- гербова печатка Президента України;
- булава Президента України.

Президент України з трибуни Верховної Ради проголошує звернення до Українського народу (інавгураційну промову).

Відповідно до статті 108 Конституції України Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Проте, **повноваження Президента України припиняються достроково у разі:**

- 1) відставки;
- 2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпічменту;
- 4) смерті.

При цьому, *відставка Президента України* набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Повноваження Президента України можуть бути припинені у разі *неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я*.

У разі якщо Верховній Раді стануть відомі факти про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я, за пропозицією Голови Верховної Ради України або не менш як 45 народних депутатів Верховна Рада може створити тимчасову слідчу комісію для перевірки відповідних фактів.

Після створення тимчасової слідчої комісії Голова Верховної Ради України невідкладно повідомляє про це Президента України.

Верховна Рада на підставі висновку тимчасової слідчої комісії, підготовленого з урахуванням медичного висновку про стан здоров'я Президента України, може прийняти постанову про звернення до Верховного Суду України щодо надання ним письмового подання про дострокове припинення повноважень Президента України за станом здоров'я.

Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я встановлюється Верховною Радою на її закритому пленарному засіданні на підставі письмового подання Верховного Суду України і медичного висновку та підтверджується рішенням, прийнятим більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

Про прийняте рішення Голова Верховної Ради України терміново письмово повідомляє Президента України, Прем'єр-міністра України, Голову Конституційного Суду України, Голову Верховного Суду України та офіційно оприлюднює відповідний акт Верховної Ради через засоби масової інформації.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106 Конституції України.

З достроковим припиненням повноважень Президента, а також з його заміщенням на посту глави держави пов'язане питання про його відповідальність.

Ст. 111 Конституції України визначаються умови і стадії процедури усунення Президента України з поста *в порядку імпічменту*. Здобувачам освіти варто проаналізувати процедуру усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, визначену Законом України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» від 10 вересня 2019 р.

Умовою усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Єдиним органом, який може ініціювати питання про усунення Президента України з поста є Верховна Рада України.

Першою стадією процедури імпічменту є ініціювання питання про усунення з поста Президента України більшістю депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

Друга стадія. Для проведення розслідування Верховна Рада створює спеціальну тимчасову слідчу комісію.

До складу спеціальної тимчасової слідчої комісії входять народні депутати з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій, спеціальний прокурор і троє спеціальних слідчих. У разі обрання спеціальним прокурором та спеціальним слідчим народного депутата враховується принцип пропорційного представництва депутатської фракції у спеціальній тимчасовій слідчій комісії.

На посади спеціального прокурора, спеціальних слідчих може бути обрана лише особа, яка відповідає таким вимогам:

- 1) є громадянином України, який проживає на її території не менше десяти років;
- 2) вільно володіє державною мовою;
- 3) має вищу юридичну освіту;
- 4) має не менш як десятирічний стаж роботи на посаді атестованого прокурора чи слідчого правоохоронних органів України;
- 5) не має судимості.

Третя стадія полягає у розгляді на засіданні Верховної Ради України висновків і пропозицій тимчасової слідчої комісії.

Четверта стадія. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

П'ята стадія полягає у перевірці справи Конституційним Судом України і отриманні його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент.

Отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину, становлять зміст шостої стадії процедури.

Заключна, сьома стадія процедури імпічменту – прийняття рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту Верховною Радою України за умови, що це рішення буде підтримано не менш як трьома четвертими від конституційного складу парламенту.

Згідно з ч. 2 ст. 106 Конституції України *Президент України* видає *акти у формі указів і розпоряджень*, які є обов'язковими до виконання на території України. Укази і розпорядження Президента України мають підзаконний характер: вони видаються на основі Конституції і законів України.

Указ – це правовий акт глави держави, який видається з найбільш важливих питань, віднесених до його компетенції. Укази можуть мати як нормативний, так і ненормативний (правозастосовчий характер). Нормативні укази стосуються невідзначеного кола фізичних та юридичних осіб і мають довгострокову дію. Ненормативні укази мають індивідуальне значення.

Розпорядження – ненормативний акт глави держави, який має індивідуальний організаційний характер.

Тема 10. Органи виконавчої влади України

1. Поняття органів виконавчої влади та їх система.

1. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади України.

2. Конституційно-правовий статус міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

3. Конституційно-правовий статус місцевих органів виконавчої влади.

Виконавча влада - це самостійна та незалежна гілка державної влади, яка представлена державними виконавчими органами, відрізняється за функціями від законодавчої та судової влади і забезпечує виконання законів та поточне управління суспільними справами.

До основних характеристик виконавчої влади належать:

- представлення державними виконавчими органами;
- самостійність та незалежність у системі розподілу влад;
- функціональна відмінність від законодавчої та судової влади;
- спрямованість на реалізацію законів та оперативне управління суспільними процесами.

Сучасна виконавча влада відзначається високим рівнем організованості та структурованості. Її реалізація відбувається через систему органів виконавчої влади, структура яких різниться залежно від державної моделі. У президентських республіках (наприклад, США, Бразилія) керівником виконавчої влади є президент, у змішаних та парламентських республіках — уряд.

В Україні органи виконавчої влади включають центральні та місцеві, одноособові та колегіальні органи загальної та спеціальної компетенції на чолі з Кабінетом Міністрів. Вони забезпечують виконання Конституції, законів, указів Президента та постанов Верховної Ради у ключових сферах державного та суспільного життя.

Виконавча влада в Україні відрізняється від інших гілок влади призначенням, змістом, суб'єктами та способами здійснення діяльності і має правозастосовний характер. Основні функції органів виконавчої влади поділяються на:

- ✓ **виконавчу**, що полягає у безпосередньому виконанні законів та нормативних актів;
- ✓ **розпорядчу**, що передбачає видачу управлінських актів та розпоряджень від імені органів влади для реалізації законодавчих норм.

Конституція України підкреслює важливість виконавчої влади, встановлюючи її рівноправність із законодавчою та судовою (ст. 6). Виконавча влада отримує пріоритет у сфері управління економікою та реалізації єдиної соціально-економічної політики, що відрізняє її від інших гілок влади предметом та сферою діяльності.

Основний Закон створює умови для ефективної реалізації економічних програм та відповідальності за прийняті рішення.

З метою запобігання корупції Конституція забороняє членам Кабінету Міністрів та керівникам центральних і місцевих органів виконавчої влади суміщати посади з іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час) або входити до керівних органів підприємств, що отримують прибуток. Детальна організація, повноваження та порядок діяльності органів виконавчої влади регулюються законами України.

На відміну від законодавчої та судової влади, які функціонують автономно, виконавча влада потребує ефективної системної організації та функціонує на основі чіткої субординації і підпорядкування в єдиній вертикалі управління.

За суб'єктами діяльності органи виконавчої влади України представлені системою органів державної влади у складі:

1) Кабінету Міністрів України;

2) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (служб, агентств, інспекцій, бюро, комісій, Українського інституту національної пам'яті), Центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна, Державний комітет з телебачення та радіомовлення), а також їх територіальних органів;

3) місцевих державних адміністрацій (обласних і районних державних адміністрацій, Київська міська державна адміністрація).

Органи виконавчої влади класифікують за різними критеріями. За походженням виділяють первинні, до яких належить Кабінет Міністрів України, та похідні, що включають центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації. За змістом діяльності органи поділяють на міністерства, служби, агентства та інспекції. За порядком організації та формою управління вони бувають колегіальними, як, наприклад, Кабінет Міністрів України, та єдиноначальними, до яких відносяться міністерства, служби та інші одноособові органи. За характером компетенції розрізняють органи загальної компетенції, серед яких Кабінет Міністрів України, галузеві, як-от Міністерство охорони здоров'я, міжгалузеві, наприклад, Міністерство фінансів, а також спеціальні, до яких належать Антимонопольний комітет України,

Фонд державного майна та інші. Діяльність органів виконавчої влади здійснюється на основі визначених принципів, що визначають керівні засади їхньої організації та функціонування.

Кабінет Міністрів України є найвищим колегіальним органом у системі виконавчої влади, який підзвітний Верховній Раді та відповідальний перед Президентом України. У своїй діяльності він керується Конституцією, законами України та указами Президента, реалізуючи покладені на нього завдання, функції та повноваження, передбачені законодавством.

Серед основних функцій Кабінету Міністрів — забезпечення виконання Конституції та законів України, а також актів Президента, контроль за їх дотриманням усіма органами виконавчої влади на всіх рівнях та вживання заходів щодо усунення порушень. Саме ця функція визначає характер і обсяг повноважень Кабінету Міністрів, а також підзаконний характер його рішень, що приймаються для реалізації законів і указів Президента.

Організаційною формою роботи Кабінету Міністрів є його засідання, які скликає Прем'єр-міністр. Засідання вважається повноважним, якщо на ньому присутня понад половина членів Кабінету Міністрів. У разі відсутності міністра участь у засіданні з дорадчим голосом може брати його заступник. Кабінет Міністрів також визначає інших осіб, які можуть брати участь у засіданнях з правом дорадчого голосу.

Засідання очолює Прем'єр-міністр, а за його відсутності — Перший віцепрем'єр або віцепрем'єр, відповідно до розподілу повноважень, встановленого Кабінетом Міністрів. Порядок денний затверджується за пропозицією Прем'єр-міністра. Рішення засідань оформлюються протоколом, а стенограма є внутрішнім конфіденційним документом, що використовується для складання протоколу.

Перелік повноважень Кабінету Міністрів України, встановлений ст. 116 Конституції, не є вичерпним. Законами України, актами Президента можуть передбачатися й інші повноваження та функції Кабінету Міністрів. Нагадаємо, що Кабінет Міністрів України користується правом законодавчої ініціативи й бере активну участь у розробці законопроектів, що створюють правову основу для розвитку ринкових відносин, вирішення гострих економічних і соціальних проблем.

Кабінет Міністрів України на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, видає обов'язкові для виконання акти - **постанови і розпорядження**.

Постанова – це акт Кабінету Міністрів України нормативного характеру.

Розпорядження – це акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань.

Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Право ініціативи у прийнятті актів Кабінету Міністрів України мають члени Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, державні колегіальні органи, обласні, Київська міська державна адміністрація.

Проекти актів Кабінету Міністрів України готуються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державними колегіальними органами, обласними, Київською міською державною адміністрацією.

Проекти актів Кабінету Міністрів України вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України міністерствами, центральними органами виконавчої влади (крім тих, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України), державними колегіальними органами, місцевими державними адміністраціями. Проекти актів Кабінету Міністрів України можуть також вноситися в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України Прем'єр-міністром України, Першим віце-прем'єр-міністром України, віце-прем'єр-міністрами України.

Проекти актів Кабінету Міністрів України, внесені на його розгляд, реєструються Секретаріатом Кабінету Міністрів України. Зареєстровані проекти актів Кабінету Міністрів України вносяться до бази даних електронної комп'ютерної мережі. Їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України можуть залучатися народні депутати України, науковці та інші фахівці за їх згодою.

Проекти актів Кабінету Міністрів України, що мають важливе суспільне значення та визначають права і обов'язки громадян України, підлягають

попередньому оприлюдненню в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України. Якщо проект рішення отримав підтримку рівно половини посадового складу Кабінету Міністрів України і за цей проект проголосував Прем'єр-міністр України, рішення вважається прийнятим.

Постанови Кабінету Міністрів України, крім постанов, що містять інформацію з обмеженим доступом, набирають чинності з дня їх офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими постановами, але не раніше дня їх опублікування.

У випадках, передбачених законом, постанови Кабінету Міністрів України або їх окремі положення, що містять інформацію з обмеженим доступом, не підлягають опублікуванню і набирають чинності з моменту їх доведення в установленому порядку до виконавців, якщо цими постановами не встановлено пізніший термін набрання ними чинності.

Розпорядження Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо цими розпорядженнями не встановлено пізніший термін набрання ними чинності.

Акти Кабінету Міністрів України включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України.

Постанови Кабінету Міністрів України публікуються в Офіційному віснику України, газеті "Урядовий кур'єр", акти Кабінету Міністрів України також оприлюднюються шляхом їх розміщення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України.

Конституція України встановлює, що Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України.

Заява про складення повноважень Кабінету Міністрів України подається Прем'єр-міністром України чи особою, яка виконує його повноваження, та оголошується на першому пленарному засіданні новообраної Верховної Ради України.

Відставка Кабінету Міністрів України настає внаслідок:

- 1) прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України;
- 2) відставки Прем'єр-міністра України;
- 3) смерті Прем'єр-міністра України.

Відставка Кабінету Міністрів України внаслідок прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри. Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як третини від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не пізніше ніж через десять днів після внесення пропозиції розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України, на яке запрошуються всі члени Кабінету Міністрів України. У разі розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України за пропозицією Президента України у пленарному засіданні Верховної Ради України бере участь Президент України.

Резолюція недовіри Кабінету Міністрів України вважається прийнятою, якщо за це проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України. Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше ніж один раз протягом чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Верховної Ради України.

Відставка Кабінету Міністрів України внаслідок відставки Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України має право заявити Верховній Раді України про свою відставку. Верховна Рада України розглядає питання про відставку Прем'єр-міністра України не пізніше ніж на десятий день після надходження заяви про відставку, якщо вона надійшла під час чергової сесії Верховної Ради України, і не пізніше першого пленарного тижня наступної чергової сесії, якщо така заява надійшла у міжсесійний період.

Прем'єр-міністр України звільняється з посади з дня прийняття рішення про його відставку на пленарному засіданні Верховної Ради України. Прийняття Верховною Радою України рішення про відставку Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Відставка Кабінету Міністрів України у разі смерті Прем'єр-міністра України. Повноваження Прем'єр-міністра України у разі його смерті припиняються з дня смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть. Припинення повноважень Прем'єр-міністра України у разі його смерті має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Продовження виконання повноважень Кабінетом Міністрів України та окремими членами Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або перебуває у відставці продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

У разі смерті Прем'єр-міністра України повноваження Прем'єр-міністра України на період до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України виконує Перший віце-прем'єр-міністр України або віце-прем'єр-міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень.

У разі обрання члена Кабінету Міністрів України народним депутатом України новообраної Верховної Ради України він набуває повноважень народного депутата України у порядку, визначеному законом, без подання документа про його звільнення з посади і продовжує здійснювати повноваження члена Кабінету Міністрів України до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

Усі члени Кабінету Міністрів України, які склали повноваження перед новообраною Верховною Радою України або перебувають у відставці, звільняються зі своїх посад з початку роботи новосформованим Кабінетом Міністрів України.

Член Кабінету Міністрів України (крім Прем'єр-міністра України) може бути звільнений з посади Верховною Радою України:

1) шляхом прийняття відставки члена Кабінету Міністрів України за поданою ним заявою про відставку;

2) за поданням Прем'єр-міністра України (стосовно Міністра закордонних справ України та Міністра оборони України таке подання вноситься за згодою Президента України);

3) за поданням Президента України - Міністр закордонних справ України та Міністр оборони України;

4) за власною ініціативою.

Рішення Верховної Ради України про звільнення з посади члена Кабінету Міністрів України приймається у формі постанови Верховної Ради України.

Член Кабінету Міністрів України звільняється з посади з дня прийняття відповідного рішення Верховною Радою України.

У разі смерті члена Кабінету Міністрів України його повноваження вважаються припиненими з дня його смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть.

Особа призначається на вакантну посаду члена Кабінету Міністрів України вступає на посаду після складення присяги.

Усі члени Кабінету Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або перебуває у відставці, звільняються зі своїх посад з моменту початку роботи новосформованим Кабінетом Міністрів України.

Друге після Кабінету Міністрів України місце у системі органів виконавчої влади посідають центральні органи виконавчої влади. Їх система передбачена Конституцією України та Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 року.

Діяльність центральних органів виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством.

Систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Члени Кабінету Міністрів України можуть вносити Прем'єр-

міністрові України пропозиції щодо утворення, реорганізації або ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Утворення, реорганізація та ліквідація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади здійснюються з урахуванням завдань Кабінету Міністрів України, а також з урахуванням необхідності забезпечення здійснення повноважень органів виконавчої влади і недопущення дублювання повноважень.

Міністерство, інший центральний орган виконавчої влади утворюється шляхом утворення нового органу влади або в результаті реорганізації (злиття, поділу, перетворення) одного чи кількох центральних органів виконавчої влади.

Міністерство, інший центральний орган виконавчої влади припиняється шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації.

Державна реєстрація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади як юридичної особи здійснюється у триденний строк з дня набрання чинності постанови Верховної Ради України про призначення міністра, акту Кабінету Міністрів України про призначення керівника іншого центрального органу виконавчої влади.

Здійснення заходів щодо державної реєстрації міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади як юридичної особи покладається на міністра, керівника іншого центрального органу виконавчої влади.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, щодо яких набрав чинності акт Кабінету Міністрів України про їх припинення, продовжують здійснювати повноваження та функції у визначених сферах компетенції до завершення здійснення заходів з утворення міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, до якого переходять повноваження та функції міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, що припиняється, та можливості забезпечення здійснення ним цих функцій і повноважень, про що видається відповідний акт Кабінету Міністрів України.

Актом Кабінету Міністрів України про ліквідацію міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади визначається орган виконавчої влади, якому передаються повноваження та функції міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, що ліквідується.

Порядок здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією чи ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади визначається Кабінетом Міністрів України.

Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України.

Міністерство очолює міністр України, який є членом Кабінету Міністрів України. Порядок призначення на посаду та звільнення з посади, припинення повноважень на посаді міністра, а також статус міністра як члена Кабінету Міністрів України, визначаються Конституцією України та Законом України "Про Кабінет Міністрів України".

Основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є:

- 1) забезпечення нормативно-правового регулювання;
- 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентіві України та Кабінету Міністрів України;
- 5) забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні;
- 6) здійснення інших завдань, визначених законами України.

Керівництво міністерством здійснює міністр. Він особисто відповідає за розробку і впровадження Програми Кабінету Міністрів України з відповідних питань, реалізацію державної політики у визначеній сфері державного управління. Міністр спрямовує і координує діяльність інших органів виконавчої влади з питань, віднесених до його відання.

Міністр як керівник міністерства здійснює наступні повноваження:

1. очолює міністерство, здійснює керівництво його діяльністю;

2. визначає пріоритети роботи міністерства та шляхи виконання покладених на нього завдань, затверджує плани роботи міністерства, звіти про їх виконання;

3. в межах компетенції організовує та контролює виконання апаратом міністерства і територіальними органами міністерства Конституції України, законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України;

4. забезпечує виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України;

5. вносить Прем'єр-міністрові України пропозиції щодо призначення на посади першого заступника міністра, заступника міністра, заступника міністра - керівника апарату;

6. затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату міністерства, призначає на посади та звільняє з посад їх керівників і заступників керівників, працівників патронатної служби міністра та ін.;

Міністр має першого заступника, та заступників, один з яких є заступником з питань боротьби з корупцією. Перший заступник міністра призначаються на посади та звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій відповідного міністра.

Заступник міністра - керівник апарату призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозиції відповідного міністра.

Апарат міністерства - організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, що забезпечують діяльність міністра, а також виконання покладених на міністерство завдань. Керівником апарату міністерства є заступник міністра - керівник апарату. Структуру апарату міністерства затверджує міністр. Вимоги до формування структури апарату міністерства визначаються Кабінетом Міністрів України.

Міністр має право на формування патронатної служби міністра у межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і витрат, передбачених на утримання міністерства.

Патронатна служба міністра здійснює консультування міністра, підготовку необхідних для виконання завдань міністерства матеріалів, забезпечує зв'язок із

посадовими особами інших органів державної влади, організацію зустрічей та зв'язків із громадськістю, засобами масової інформації, а також виконує інші доручення міністра.

Територіальні органи міністерства утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і коштів, передбачених на утримання міністерства, ліквідовуються, реорганізуються за поданням міністра Кабінетом Міністрів України.

Для підготовки рекомендацій щодо виконання завдань міністерства може утворюватися *колегія міністерства як консультативно-дорадчий орган*.

До складу колегії входять міністр (голова колегії), перший заступник міністра, заступники міністра, заступник міністра - керівник апарату, можуть входити керівники самостійних структурних підрозділів апарату міністерства, територіальних органів міністерства, а також за згодою - представники інших державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових і навчальних закладів, громадських об'єднань, інші особи.

Для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності у міністерстві можуть утворюватися інші постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Центральні органи виконавчої влади, крім міністерств, утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції, бюро, комісії та Український інститут національної пам'яті.

Основними завданнями центральних органів виконавчої влади є:

- 1) надання адміністративних послуг;
- 2) здійснення державного нагляду (контролю);
- 3) управління об'єктами державної власності;
- 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;
- 5) здійснення інших завдань, визначених законами України.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового

розслідування кримінальних правопорушень, центральний орган виконавчої влади може утворюватися як **бюро** (Бюро економічної безпеки України).

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як **служба** (Державна фіскальна служба України, Державна регуляторна служба України та ін.).

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як **агентство** (Державне агентство резерву України, Державне агентство автомобільних доріг та ін.).

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як **інспекція** (Державна фінансова інспекція України, Державна інспекція навчальних закладів України та ін.).

У разі якщо завданням центрального органу виконавчої влади є забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері національної пам'яті Українського народу, центральний орган виконавчої влади утворюється як **Український інститут національної пам'яті**.

Комісія - це центральний орган виконавчої влади, утворений для забезпечення реалізації державної політики у визначеній сфері суспільних відносин, діяльність якого здійснюється на колегіальних засадах та спрямована на виконання спеціальних публічно-владних функцій (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг).

Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення кері-

вників та вирішення інших питань. Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом очолює його голова.

До центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом відносять: Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національне агентство України з питань державної служби Інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом можуть бути утворені Президентом України.

У відповідності до Конституції України та Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року виконавчу владу в областях, районах, у місті Києві здійснюють місцеві державні адміністрації. Особливості здійснення виконавчої влади у місті Києві визначається окремим законом України.

Місцеві державні адміністрації - це система обласних і районних державних адміністрацій, Київська міська державна адміністрація, які згідно з чинним законодавством України здійснюють виконавчу владу у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

Місцеві державні адміністрації діють на принципах, властивих для всієї системи органів виконавчої влади, з урахуванням особливостей умов і завдань їх функціонування. Згідно Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року місцеві державні адміністрації є юридичними особами. Вони мають печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, рахунки в установах банків України.

Склад і структуру місцевих державних адміністрацій визначають їх голови. Примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Вимоги до кандидатів на посаду Голів місцевих державних адміністрацій, їх заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій:

- не можуть бути народними депутатами України або суміщати свою службову діяльність з іншою, в тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої діяльності у позаробочий час,

- входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи іншої організації, що має на меті одержання прибутку.

- мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента. Кандидатури на посади голів обласних державних адміністрацій на розгляд Кабінету Міністрів України вносяться Прем'єр-міністром України. Кандидатури на посади голів районних державних адміністрацій на розгляд Кабінету Міністрів України вносяться головами відповідних обласних державних адміністрацій. На кожну посаду вноситься одна кандидатура.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються Президентом України у разі:

- 1) порушення ними Конституції України і законів України;
- 2) втрати громадянства, виявлення факту подвійного громадянства;
- 3) визнання судом недієздатним;
- 4) виїзду на проживання в іншу країну;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком суду;
- 6) порушення вимог несумісності;
- 7) за власною ініціативою Президента України з підстав, передбачених цим Законом та законодавством про державну службу;
- 8) висловлення недовіри більшістю (дві третини) голосів від складу відповідної ради;
- 9) подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій можуть бути припинені Президентом України у разі:

- 1) прийняття відставки голови відповідної обласної державної адміністрації;

2) подання Кабінету Міністрів України з підстав, передбачених законодавством про державну службу;

3) висловлення недовіри простою більшістю голосів від складу відповідної ради.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються також у разі їх смерті.

У разі обрання нового Президента України голови місцевих державних адміністрацій продовжують здійснювати свої повноваження до призначення в установленому порядку нових голів місцевих державних адміністрацій.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Тобто він може підтримати або не підтримати недовіру голові. Але якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України зобов'язаний прийняти рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні також радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними та обласними радами.

Перший заступник голови обласної державної адміністрації призначається на посаду головою обласної державної адміністрації за згодою Прем'єр-міністра України. Заступники голови обласної державної адміністрації призначаються на посаду головою обласної державної адміністрації за погодженням з відповідним віце-прем'єр-міністром України.

Перші заступники та заступники голів районних державних адміністрацій призначаються на посади головами районних державних адміністрацій за погодженням з відповідними заступниками голів обласних державних адміністрацій.

Керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду та звільняються з посади голо-

вами відповідних державних адміністрацій за погодженням з органами виконавчої влади вищого рівня в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає **розпорядження**, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів - **накази**.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України можуть бути відповідно до законодавства скасовані Президентом України, або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

До основних галузевих повноважень місцевих державних адміністрацій відносять:

1. Повноваження в галузі соціально-економічного розвитку: забезпечує ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів та ін..
2. Повноваження в галузі бюджету та фінансів: складає і подає на затвердження ради проект відповідного бюджету та забезпечує його виконання; звітує перед відповідною радою про його виконання та ін..
3. Повноваження в галузі управління майном, приватизації та підприємництва: здійснює управління майном інших суб'єктів права власності в разі передачі його в установленому порядку та ін.

4. Повноваження в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку: організовує розробку та проведення експертизи містобудівної документації населених пунктів відповідно до державних норм і стандартів та ін.

5. Повноваження в галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля: розпоряджається землями державної власності відповідно до закону та ін.

6. Повноваження в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді: реалізовує державну політику в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді та ін.

7. Повноваження в галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення: створює мережу, забезпечує зміцнення і розвиток матеріально-технічної бази закладів соціального захисту населення, підвищення рівня і якості обслуговування в них та ін.

8. Повноваження в галузі зайнятості населення, праці та заробітної плати: забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці, в тому числі і на право своєчасного одержання винагороди за працю та ін.

9. Повноваження в галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян: здійснює заходи щодо організації правового інформування і виховання населення та ін.

10. Повноваження в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин: забезпечує виконання зобов'язань за міжнародними договорами України на відповідній території та ін.

11. Повноваження в галузі оборонної роботи: забезпечує виконання законодавства про військовий обов'язок посадовими особами і громадянами, підприємствами, установами і організаціями та ін.

Тема 11. Конституційні засади правосуддя

1. Конституційні засади функціонування судової влади в Україні

2. Конституційні засади судочинства в Україні.

3. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні. Інші органи судової влади в Україні.

4. Конституційно-правовий статус судді в Україні

Методичні вказівки

Відповідно до статті 6 Конституції України, судова влада є однією з основних гілок державної влади. Її функціональне призначення полягає у гарантуванні та охороні прав і свобод людини й громадянина, захисті конституційного ладу України, забезпеченні конституційності актів Верховної Ради України, Президента України, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також у додержанні принципу законності під час застосування законів і інших нормативно-правових актів. Наявність незалежної судової влади поряд із законодавчою та виконавчою є невід'ємною ознакою демократичної правової держави.

Розкриваючи зміст поняття *судової влади*, доцільно виокремити низку її *особливостей*, що відображають специфіку цієї гілки державної влади. По-перше, судова влада за своєю правовою природою є різновидом державної влади, наділеним усіма властивими їй владними атрибутами та чітко окресленою компетенцією, визначеною Конституцією і законами.

По-друге, вона постає інституційним результатом реалізації принципу поділу державної влади, що зумовлює її організаційну самостійність і функціональну незалежність від інших гілок влади.

По-третє, здійснення судової влади відбувається виключно у визначених законом організаційних і процесуальних формах, що забезпечує її легітимність, передбачуваність та юридичну визначеність. По-четверте, судова влада має універсальний та імперативний характер, оскільки її рішення є обов'язковими до виконання всіма суб'єктами права на всій території держави.

По-п'яте, специфікою судової влади є її переважно реагувальний характер: вона реалізується не з власної ініціативи, а шляхом розгляду звернень, заяв, скарг, клопотань чи матеріалів кримінального провадження, що надійшли у встановленому

законом порядку. По-шосте, судова влада здійснюється на професійній основі спеціально підготовленими суб'єктами - суддями, які наділені відповідним правовим статусом і гарантіями незалежності.

Нормативною основою діяльності судів є Конституція України, Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 02 червня 2016 року, Закон України “Про забезпечення права на справедливий суд” від 12 лютого 2015 року тощо. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлює загальний порядок забезпечення діяльності судів. В ньому регулюються і інші питання судоустрою.

Організація правосуддя в Україні базується на таких засадах: здійснення правосуддя виключно судами; право на судовий захист; рівність перед законом і судом; правова допомога при вирішенні справ у судах; гласність судового процесу; мова судочинства; обов'язковість судових рішень; право на оскарження судового рішення; колегіальний та одноособовий розгляд справ; самостійність судів і незалежність суддів; недоторканність суддів; незмінюваність суддів; суддівське самоврядування.

Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності, спеціалізації, інстанційності.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Отже, суди характеризуються *основними принципами правосуддя і складають єдину систему судів в Україні*. Єдність цієї системи забезпечується: а) єдиними засадами організації та діяльності судів; б) єдиним статусом суддів; в) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; г) забезпеченням Верховним Судом однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права; д) обов'язковістю виконання на території України

судових рішень; е) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; є) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; і) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Суд утворюється, реорганізовується або ліквідовується на підставі закону, проєкт якого вноситься на розгляд Верховної Ради України Президентом України після проведення консультацій з Вищою радою правосуддя. Підставами для утворення або ліквідації суду є зміна визначеної законом системи судоустрою, необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізація видатків Державного бюджету України або зміна адміністративно-територіального устрою. Утворення суду здійснюється шляхом створення нового суду або шляхом реорганізації судів, зокрема шляхом їх злиття чи поділу.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Правосуддя здійснюють професійні судді. Народові України забезпечується можливість брати участь у здійсненні правосуддя через запровадження інституту присяжних.

Усі суди складаються з професійних суддів, які обіймають посади безстроково. На посаду судді може бути призначений а) громадянин України; б) не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років; в) який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років; г) є компетентним, доброчесним; д) володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом.

Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» *система судоустрою України включає такі ланки.*

До **місцевих судів** належать окружні суди, які утворюються в межах одного або кількох районів, районів у містах, у межах міста або поєднання району (районів) і міста (міст). Місцевими господарськими судами визнаються окружні господарські суди, а місцевими адміністративними судами - окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законодавством. Місцеві суди здійснюють правосуддя як суди першої інстанції у порядку, встановленому відповідним процесуальним законом.

Апеляційні суди функціонують як суди апеляційної інстанції, а у випадках, передбачених процесуальним законом, - також як суди першої інстанції. Вони розглядають цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення утворюються в межах апеляційних округів. У структурі апеляційних судів можуть створюватися судові палати для розгляду окремих категорій справ.

Верховний Суд є найвищим судовим органом у системі судоустрою України та забезпечує єдність і сталість судової практики у порядку і спосіб, визначені процесуальним законодавством. У його складі функціонують Велика Палата, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд. Для вирішення питань, віднесених до його повноважень Конституцією України та законом, у Верховному Суді діє Пленум Верховного Суду.

У системі судоустрою України функціонують **вищі спеціалізовані суди, утворені для розгляду окремих категорій справ**. Вищий спеціалізований суд здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у справах, віднесених до його юрисдикції процесуальним законом, аналізує показники судової статистики, вивчає та узагальнює судову практику, а також доводить результати такого узагальнення до відома Верховного Суду. Крім того, він реалізує інші повноваження, передбачені законом.

У структурі вищого спеціалізованого суду можуть створюватися судові палати. До вищих спеціалізованих судів належать Вищий суд з питань інтелектуальної

власності, Вищий антикорупційний суд, Спеціалізований окружний адміністративний суд, Спеціалізований апеляційний адміністративний суд.

Здобувачі освіти мають чітко усвідомити різницю між органами судової влади та органами, що входять до системи судоустрою. До органів судової влади належать не лише суди, а й Конституційний Суд України, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України. Зазначені органи не здійснюють правосуддя та не включаються до системи судоустрою, однак реалізують окремі функції судової влади, зокрема беруть участь у формуванні суддівського корпусу, вирішенні питань дисциплінарної відповідальності суддів та організаційному забезпеченні діяльності судів.

Згідно зі статтею 131 Конституції України та частиною першою статті 5 Закону України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII «Про Вищу раду правосуддя» (зі змінами), **Вища рада правосуддя** формується у складі двадцяти одного члена. По двоє членів до її складу обираються (призначаються) Верховною Радою України, Президентом України, з'їздом суддів України, з'їздом адвокатів України, з'їздом представників юридичних закладів вищої освіти та наукових установ, а також всеукраїнською конференцією прокурорів. При цьому з'їзд суддів України делегує до складу Вищої ради правосуддя найбільшу кількість представників — десять осіб. Крім того, до складу Вищої ради правосуддя входить за посадою Голова Верховного Суду. Члени Вищої ради правосуддя обираються (призначаються) строком на чотири роки. Одна й та сама особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль.

Вища рада правосуддя: вносить подання про призначення судді на посаду; ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; утворює органи для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів; розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом та здійснює інші повноваження відповідно до закону.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України складається з шістнадцяти членів, вісім з яких призначаються з числа суддів або суддів у відставці. Вища кваліфікаційна комісія суддів України вважається повноважною за умови призначення до її складу не менше одинадцяти членів, щонайменше шість із яких призначені з числа суддів або суддів у відставці.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України: веде облік даних про кількість посад суддів у судах, у тому числі вакантних; проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит; вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про переведення судді відповідно до цього Закону, крім переведення у порядку дисциплінарного стягнення; затверджує форму і зміст заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді, порядок складання кваліфікаційного іспиту та методику оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, порядок формування і ведення суддівського дос'є (дос'є кандидата на посаду судді), програму та порядок проходження початкової підготовки судді; здійснює інші повноваження, визначені законом.

Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом, підзвітна Вищій раді правосуддя у межах, визначених законом.

Суддівське самоврядування розуміється як самостійна колективна діяльність суддів, спрямована на вирішення питань, пов'язаних із захистом їхніх професійних прав та інтересів, а також з організацією внутрішнього функціонування судів в Україні. Воно виступає важливою гарантією незалежності суддів і водночас забезпечує формування належних організаційних та інших умов для ефективного здійснення правосуддя, утвердження незалежності судової влади, запобігання будь-якому

втручання в діяльність суддів, а також сприяє підвищенню якості кадрової роботи в судовій системі.

Найвищим органом суддівського самоврядування в Україні є **з'їзд суддів України**. До його повноважень належить заслуховування звітів Ради суддів України щодо реалізації завдань органів суддівського самоврядування, спрямованих на забезпечення незалежності судів і суддів, а також щодо стану організаційного й фінансового забезпечення діяльності судів. З'їзд суддів України розглядає інформацію Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про результати її діяльності, а також інформацію Голови Державної судової адміністрації України, зокрема з питань організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування органів судової влади.

Крім того, з'їзд суддів України призначає суддів Конституційного Суду України, обирає членів Вищої ради правосуддя та ухвалює рішення щодо їх звільнення з посади члена Вищої ради правосуддя, звертається з пропозиціями з питань діяльності судів до органів державної влади та їх посадових осіб, обирає Раду суддів України, а також призначає представника до складу Дорадчої групи експертів відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України». Черговий з'їзд суддів України скликається Радою суддів України не рідше одного разу на два роки.

Рада суддів України є вищим органом суддівського самоврядування у період між з'їздами та функціонує як виконавчий орган з'їзду суддів України. Вона забезпечує організацію виконання рішень з'їзду суддів України, здійснює контроль за їх реалізацією, а також вирішує питання щодо скликання з'їзду суддів України.

Тема 12. Конституційний Суд України

1. Становлення та розвиток конституційної юстиції та Конституційного Суду України.
2. Поняття та правова природа Конституційного Суду України.
3. Функції і повноваження Конституційного Суду України.
4. Порядок формування та склад Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
5. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.

Методичні вказівки

Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

Порядок формування й діяльності, завдання, повноваження Конституційного Суду України визначаються Конституцією України (розділ XII) та Законом України “Про Конституційний Суд України” від 13 липня 2017 року.

Конституційний Суд України складається з 18 суддів Конституційного Суду України: Президент України, Верховна Рада України та з’їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Суд є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів, які набули повноважень у визначеному законом порядку.

Суддею Суду може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п’ятнадцять років, високі моральні якості, є правником із визнаним рівнем компетентності.

Суддя Конституційного Суду України призначається строком на дев’ять років без права бути призначеним повторно.

Керівництво та організація діяльності Конституційного Суду України покладається на *Голову Суду*, який обирається зі складу суддів цього Суду на спеціальному пленарному засіданні строком на три роки шляхом таємного голосування. Для проведення виборів Голови Суду створюється спеціальна комісія з числа суддів Суду. Головою вважається кандидат, який набрав більшість голосів суддів від конституційного складу Суду.

У разі, якщо пропонуються не більше двох кандидатур і Голова Суду не обраний, проводяться нові вибори. Якщо кількість кандидатів перевищує двох і

жоден із них не набрав необхідної кількості голосів, проводиться повторне голосування щодо двох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів. У разі відсутності результату під час повторного голосування проводяться нові вибори. Під час голосування суддя має право віддати голос лише за одного кандидата.

Голова Конституційного Суду України має заступника, який здійснює окремі повноваження за дорученням Голови. Заступник Голови обирається на спеціальному пленарному засіданні Суду за пропозицією Голови строком на три роки таємним голосуванням. У разі відсутності Голови Суду його обов'язки виконує заступник, а за відсутності обох - старший за віком суддя.

Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Функціями Конституційного Суду України є вирішення питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України (конституційний контроль) і офіційне тлумачення Конституції України та законів України. До повноважень Конституційного Суду України чинне законодавство відносить прийняття рішення та надання висновків у справах щодо:

- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- офіційне тлумачення Конституції України;
- надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
- надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання

конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту в межах, визначених ст. 111 і 151 Конституції України;

- надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;
- надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;
- вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з ч. 2 ст. 137 Конституції України;
- вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

До організаційної структури Конституційного Суду України як його органів належать Велика палата, два сенати та шість колегій.

Велика палата складається зі всіх суддів Суду і реалізує конституційно визначені повноваження, зокрема розглядає питання відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у разі відмови Сенату розглядати справу на розсуд Великої палати, а також вирішує процедурні питання, що виникають під час конституційного провадження.

Сенат діє, як правило, у складі дев'яти суддів і розглядає конституційні скарги та інші питання, визначені законом. Персональний склад сенатів формується шляхом жеребкування на спеціальному пленарному засіданні Суду та затверджується постановою Суду. Жеребкування не застосовується щодо Голови Суду та його заступника.

Колегія складається з трьох суддів і здійснює розгляд питань щодо відкриття конституційного провадження у справах за конституційним поданням, зверненням або скаргою.

У Суді функціонують постійні комісії, які створюються з числа суддів для вирішення питань організації внутрішньої діяльності.

Організаційне, аналітичне, юридичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Суду здійснює **Секретаріат Суду**, очолюваний керівником Секретаріату, призначеним і звільнюваним Судом за поданням Голови Суду. Керівник має першого заступника та заступників, призначених за аналогічною процедурою. Кандидати на ці посади повинні відповідати кваліфікаційним вимогам для державної служби категорії «А» (Закон України «Про державну службу»).

У складі Секретаріату діють служба судових розпорядників та патронатна служба суддів. Положення про Секретаріат, його структуру та штатний розпис затверджує Суд за поданням керівника Секретаріату.

При Суді функціонує **Науково-консультативна рада** з числа висококваліфікованих правників для підготовки наукових висновків щодо діяльності Суду.

Також Конституційний Суд України має архів, бібліотеку, офіційне видання «Вісник Конституційного Суду України», прес-службу та приймальню громадян.

Конституційний Суд України у статусі юрисдикційного органу здійснює свої повноваження виключно за зверненням суб'єктів, визначених Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України», які класифікуються залежно від предмета та форми звернення.

Конституційне подання - письмове клопотання про визнання акта (його окремих положень) неконституційним або про офіційне тлумачення Конституції України, яке має відповідати вимогам, встановленим ст. 51 Закону України «Про Конституційний Суд України». Суб'єктами права на конституційне подання є: Президент України, не менше сорока п'яти народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Конституційне звернення - письмове клопотання про надання висновку щодо інших компетенційних повноважень Суду, яке має відповідати вимогам ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України». Суб'єктами права на конституційне звернення є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України або не менше сорока п'яти народних депутатів України.

Конституційна скарга - письмове клопотання про перевірку на відповідність Конституції України закону (його окремих положень), застосованого у остаточному судовому рішенні у справі. Вона має відповідати вимогам ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України». Суб'єктами права на конституційну скаргу є фізичні або юридичні особи приватного права, які вважають, що застосований у їх справі закон суперечить Конституції України.

Конституційна скарга є формою звернення особи до органу конституційної юрисдикції з метою захисту конституційних прав і свобод, результатом якого є визначення конституційності конкретного правового акта.

Відповідно до ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України», прийнятність конституційної скарги визначається відповідністю вимогам ст. 55, ст. 56 та іншим умовам, які перевіряються колегіями або сенатами Конституційного Суду України під час вирішення питання про відкриття провадження у справі.

Конституційна скарга вважається прийнятною за наявності таких умов:

1. *Вичерпання всіх національних засобів правового захисту* - скарга подається після набрання законної сили остаточним судовим рішенням, яке можна оскаржити у порядку апеляції або, за законом, касаційного перегляду.
2. *Строк подання* - скарга має бути подана протягом трьох місяців з дня набрання законної сили судовим рішенням. Винятково, у разі суспільної необхідності, Суд може прийняти скаргу і після закінчення цього строку. Якщо пропущено строк через відсутність повного тексту рішення, суб'єкт права може звернутися з клопотанням про його поновлення.

Конституційний Суд України має право відмовити у відкритті конституційного провадження, визнавши скаргу непринятною, якщо її зміст є очевидно необґрунтованим або виявлено зловживання правом на подання скарги.

Орган конституційної юрисдикції здійснює свої компетенційні та самоорганізаційні повноваження шляхом прийняття процесуальних і непроцесуальних актів.

Непроцесуальні акти не пов'язані із конституційним провадженням і охоплюють постанови з питань організації, фінансів, кадрового забезпечення та інших аспектів внутрішньої діяльності Суду. Вони реалізують самоорганізаційні повноваження Суду.

Процесуальні акти, до яких належать рішення, висновки, ухвали та забезпечувальні накази, пов'язані з конституційним провадженням і є формою реалізації компетенційних повноважень Суду.

Ухвали видаються для вирішення питань щодо відкриття, відмови у відкритті, закриття провадження, а також інших процесуальних дій і процедурних клопотань.

Забезпечувальний наказ може бути виданий Великою палатою з власної ініціативи у разі розгляду конституційної скарги для запобігання незворотним наслідкам виконання остаточного судового рішення. Він втрачає чинність з моменту ухвалення рішення або постановлення ухвали про закриття провадження.

Рішення Суду ухвалюються Великою палатою або Сенатом за результатами розгляду справ по суті. Сенат вирішує питання конституційності за конституційними скаргами, Велика палата – щодо конституційності законів та інших правових актів органів влади, офіційного тлумачення Конституції та у випадках відмови Сенату розглядати конституційну скаргу.

Висновки Суду надаються виключно Великою палатою за результатами розгляду всіх інших справ конституційної юрисдикції. Рішення та висновки ухвалюються на закритих пленарних засіданнях шляхом поіменного голосування суддів. Рішення у справі за конституційною скаргою в Сенаті ухвалюється, якщо за нього проголосували щонайменше дві третини суддів, а у Великій палаті – якщо за нього віддали голоси щонайменше десять суддів.

Тема 13. Територіальний устрій України

1. Поняття, значення, основні принципи та ознаки територіального устрою держави.
2. Система адміністративно-територіального устрою України.
3. Поняття територіальної автономії.
4. Конституційний статус столиці України - міста-героя Києва.

Частина 1 статті 2 Конституції України закріплює поширення суверенітету держави на всю її територію. Суверенітет народу та держави не є абсолютним, необмеженим або довічним; він передбачає поділ влади між державою та суспільством, державою та органами місцевого самоврядування, а також реалізацію політичних прав через вибори та референдуми. Використання державою своєї території має здійснюватися виключно в інтересах населення.

Під територією, на яку поширюється суверенітет України, розуміється частина земної кулі, що включає:

- сухопутну територію;
- водну територію (внутрішні морські води та територіальне море);
- повітряну територію (простір над сушею та водою до космічного простору);
- підземну територію (до технічно доступної глибини);
- континентальний шельф;
- виключну (морську) економічну зону.

До території України також належать морські, річкові, підводні, повітряні та космічні судна, які законно несуть державний прапор України, території дипломатичних та консульських установ, експедицій, а також підводні комунікації, що з'єднують частини держави.

Згідно з частиною 1 статті 13 Конституції України, земля, її надра, водні та інші природні ресурси в межах території держави, а також ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу.

Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 року встановлює, що морські райони, прилеглі до територіального моря, включаючи навколо островів, становлять виключну економічну зону шириною до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що й територіальне море. Делімітація цієї зони здійснюється шляхом укладення міжнародних угод на основі загальновизнаних принципів та критеріїв міжнародного права.

Частина 2 статті 2 Конституції України визначає Україну як унітарну державу. *Унітарна держава* - це держава, територія якої поділяється на адміністративно-

територіальні одиниці без ознак суверенітету; окремі з них можуть мати статус територіальної автономії, але не є державними утвореннями.

Унітарній Україні властиві такі ознаки:

- територія поділяється виключно на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, міста, селища, села), які не мають ознак державності та не користуються суверенітетом;
- існує єдина Конституція, дія якої поширюється на всю територію держави та має найвищу юридичну силу;
- діє єдина загальнодержавна система законодавства, що приймається виключно центральними органами державної влади та поширюється на всю територію України;
- функціонує єдина система державних органів, повноваження яких охоплюють всю територію держави та всіх фізичних і юридичних осіб;
- встановлено єдине громадянство, що виключає наявність громадянства у адміністративно-територіальних одиницях;
- право на зовнішні зносини з іншими державами, міжнародними організаціями та установами реалізується лише на рівні держави, а не її окремих адміністративних одиниць.

При цьому окремі частини унітарної держави можуть мати статус територіальної автономії, що передбачає наявність власних нормативно-правових актів, представницьких, виконавчих та контрольних органів, символіки тощо. *Територіальна автономія* - це самоврядна адміністративна одиниця у складі унітарної держави, яка має певну самостійність у межах, визначених державою. В Україні таким статусом користується Автономна Республіка Крим, конституційно-правовий статус якої визначено у розділі 10 Конституції України.

Унітарні держави поділяються на дві категорії:

1. **Централізовані** – держави, що складаються виключно з адміністративно-територіальних одиниць однакового правового статусу (наприклад, Алжир, Пакистан, Ісландія, Колумбія, Ліван, Польща, Нідерланди, Узбекистан).

2. **Децентралізовані** – держави, що включають одну або кілька адміністративно-територіальних одиниць із правовим статусом адміністративно-територіальної автономії.

Адміністративно-територіальні автономії зазвичай формуються з урахуванням географічних, історичних або демографічних особливостей та наділяються певною самостійністю у законодавчій, адміністративній, економічній, соціальній та культурній сферах. Такі автономії можуть мати власні представницькі, виконавчі, контрольні органи і органи місцевого самоврядування (приклади: Велика Британія, Нова Зеландія, Японія, Іспанія, Італія).

Виходячи з цього, Україна є унітарною децентралізованою державою, оскільки до її складу входить Автономна Республіка Крим, яка має статус адміністративно-територіальної автономії. При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 2 Конституції України, територія України у межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року, державний кордон України встановлюється за такими правилами, якщо інше не передбачено міжнародними договорами:

1. На суші – по характерних точках, лініях рельєфу або чітко видимих орієнтирах.
2. На морі – по зовнішній межі територіального моря України.
3. На судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу; на несудноплавних річках (ручаях) – по середині або головного рукава; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону до берегів водойми. Кордон не змінюється при зміні обрисів берегів, рівня води або русла річки (ручая).
4. На водосховищах, гідровузлах та інших штучних водоймах – відповідно до лінії кордону, що проходила до їх заповнення.
5. На мостах, греблях та інших спорудах через прикордонні ділянки річок (ручаїв) – по середині або технологічній осі споруди, незалежно від проходження кордону по воді.

Статті 5 та 6 Закону визначають поняття **територіального моря** та **внутрішніх вод України**. *Територіальне море* включає прибережні морські води шириною 12 морських миль від лінії найбільшого відпливу на материку та островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки. Географічні координати затверджуються Кабінетом Міністрів України. Можлива інша ширина територіального моря за міжнародними договорами або відповідно до норм міжнародного права.

До внутрішніх вод України належать:

1. морські води, що розташовані між берегом та прямими вихідними лініями, які прийняті для відліку ширини територіального моря;
2. води українських портів, обмежені лінією, що проходить через стаціонарні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;
3. води заток, бухт, губ, лиманів, гаваней та рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від одного берега до іншого в місцях, де з боку моря формуються один або кілька проходів, ширина кожного з яких не перевищує 24 морські милі;
4. води заток, бухт, губ, лиманів, морів та проток, які історично належать Україні;
5. частина підземних водних об'єктів, а також вод річок, озер та інших водойм, обмежена лінією державного кордону, береги яких належать Україні.

Виходячи з наведеного, під **територіальним устроєм держави** розуміють її територіальну організацію, тобто систему взаємодії між центральною владою держави та її територіальними складовими, включно з населенням та органами публічної влади.

Згідно зі ст. 132 Конституції України, територіальний устрій держави базується на принципах єдності та цілісності території, поєднання централізації та децентралізації у реалізації державної влади, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їхніх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, а також етнічних та культурних традицій.

Стаття 132 Конституції України входить до числа двох статей, що складають Розділ IX «Територіальний устрій України» Конституції. Під територіальним

устроєм, як уже зазначалося, слід розуміти передбачену законодавством організацію території держави, спрямовану на забезпечення ефективного виконання завдань та функцій суспільства й держави. Реалізація територіального устрою зазвичай здійснюється через поділ території держави на окремі частини — територіальні одиниці, що становлять просторову основу для створення та функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Категорія «територіальний устрій» не тотожна поняттю «державний устрій», яке зазвичай розглядають як елемент форми держави, що характеризує територіальну організацію влади та державне самовизначення населення (нації), що проживає на відповідній території.

Державний устрій визначає:

- принцип поділу території держави на складові елементи;
- організацію населення на певній території;
- рівень врахування інтересів національних меншин через надання територіям, де вони проживають, певних повноважень щодо самоврядування;
- наявність або відсутність ознак політичної самостійності та державності у складових держави;
- взаємовідносини між різними рівнями державної влади (центральною, регіональними та місцевими) тощо.

Виходячи з державного устрою, держави поділяються на унітарні, федеративні, конфедеративні та імперіальні. Іноді до цієї класифікації додають унію, співтовариство або співдружність.

На відміну від різних форм державного устрою, розрізняють два основні види територіального устрою. По-перше, *політико-територіальний (державно-територіальний) устрій*, який передбачає територіальне розмежування державних утворень, що володіють ознаками суверенітету, у межах єдиної спільної держави. Такий тип територіального устрою характерний здебільшого для федеративних держав. По-друге, *адміністративно-територіальний устрій*, який передбачає внутрішній поділ території держави на її складові частини і властивий здебільшого для унітарних держав, зокрема для України.

Виходячи з цього, стаття 132 Конституції України закріплює основні засади територіального устрою, серед яких:

1. єдність і цілісність державної території;
2. поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади;
3. збалансованість і забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів;
4. врахування історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, а також етнічних і культурних традицій регіонів.

Згідно з частиною 1 статті 133 Конституції України, *систему адміністративно-територіального устрою складають*: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища та села. Під адміністративно-територіальним устроєм України слід розуміти організацію території держави через поділ її на складові частини — адміністративно-територіальні одиниці. Кожна така одиниця є частиною єдиної території держави і виступає просторовою основою для формування та діяльності місцевих органів державної влади і органів самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» від 28 липня 2023 року *населеним пунктом* є компактно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву та відокремлену територію із встановленими у передбаченому законом порядку межами. Міста, селища, села за містобудівними та соціально-економічними характеристиками є категоріями населених пунктів. *Місто* є населеним пунктом з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тисяч. *Селище* є населеним пунктом з переважно садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 5 тисяч. *Село* є населеним пунктом із садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить менше 5 тисяч. Міста є міськими, а селища та села - сільськими населеними пунктами. *Поселення* є компактним місцем проживання людей за межами населеного пункту, яке не має сталого складу населення та не віднесено до категорії населеного пункту. Населені пункти можуть утворюватися на основі поселень у порядку, визначеному вищезазначеним Законом.

Відповідно до частини 2 ст. 118 та частини 2 ст. 140 Конституції України особливості здійснення державної виконавчої влади та місцевого самоврядування у містах Києві та Севастополі мають визначатися окремими законами.

Тема. 14. Місцеве самоврядування в Україні

1. Поняття та конституційні засади місцевого самоврядування в Україні.
1. Система місцевого самоврядування в Україні.
2. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування.
3. Способи формування органів місцевого самоврядування та їх взаємодія з органами державної влади.
4. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.

Методичні вказівки

В Україні публічна влада функціонує у двох взаємопов'язаних формах - державній та публічно-самоврядній. Публічно-самоврядна влада становить самостійний різновид публічної влади, який поєднує окремі спільні риси з державною владою (зокрема, використання механізмів прямої і представницької демократії під час її реалізації), водночас зберігаючи притаманні лише їй особливості (передусім відсутність класичного поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки).

Публічно-самоврядна влада є формою реалізації владних повноважень територіальної громади, яка на місцевому рівні самостійно та під власну відповідальність вирішує питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Така діяльність гарантується державою, проте не підпорядковується їй організаційно, що свідчить про автономний характер місцевого самоврядування.

Водночас публічно-самоврядна влада має низку характерних рис: вона здійснюється безпосередньо населенням або через сформовані ним органи; спирається на власну матеріально-фінансову основу; має чітко визначену територіальну сферу дії; ґрунтується на принципах підзвітності перед громадою та правової самостійності. Її призначення полягає у забезпеченні максимально наближеного до по-

треб населення управління місцевими справами, що сприяє реалізації демократичних засад організації публічної влади в державі.

Відповідно до ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Ч. 1 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. розширює та уточнює зазначене визначення, і встановлює, що **місцеве самоврядування** - це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування також визначають і як вид публічної влади, одну з основ конституційного ладу і форму народовладдя, як провідний інститут громадянського суспільства, що займає окреме місце у системі сучасного конституціоналізму в Україні та виконує власну роль у модернізації вітчизняної державності.

Для з'ясування змісту поняття місцевого самоврядування доцільно виокремити його ключові характеристики.

По-перше, місцеве самоврядування посідає своєрідне місце в системі управління суспільством і державою, оскільки є особливою формою публічної влади, яка за своєю правовою природою не входить до структури органів державної влади.

По-друге, сферою впливу цієї форми публічної влади є чітко окреслене коло питань — справи місцевого значення, або предмети відання, перелік яких визначається на рівні законодавства.

По-третє, специфічним суб'єктом місцевого самоврядування виступає територіальна громада. Її особливість полягає в тому, що на місцевому рівні вона трансформується з учасника управлінських процесів у їх первинного носія. Якщо управління традиційно розглядається як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт, то в умовах самоврядування переважає вплив системи на саму себе. Тобто фактично

йдеться не про взаємодію двох систем — керуючої і керованої, а про єдину самокеровану систему.

По-четверте, місцевому самоврядуванню притаманна організаційна та матеріально-фінансова автономія, яка гарантується положеннями Конституції України та чинного законодавства.

Місцеве самоврядування як фундаментальний інститут конституційного ладу має власну сукупність принципів, через які повніше розкривається його зміст, соціально-політичне значення, а також роль у функціонуванні держави і суспільства. Провідне місце серед них посідають засади правової, організаційної й матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування та його органів.

Як правові орієнтири, принципи місцевого самоврядування закріплені в Конституції України та конкретизовані у статті 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». До них належать, зокрема: народовладдя, законність і гласність, колегіальність, узгодження місцевих і загальнодержавних інтересів, виборність, самостійність у межах наданих повноважень, підзвітність і відповідальність органів та посадових осіб перед територіальними громадами, державна підтримка та гарантування місцевого самоврядування, а також судовий захист його прав.

У конституційних засадах місцевого самоврядування відображаються об'єктивні закономірності та напрями еволюції місцевої влади. Вони характеризуються низкою особливостей:

- ці принципи визначають підходи до організації та здійснення влади на місцевому рівні;
- вони слугують мірилом для оцінювання чинної моделі місцевого самоврядування з погляду її відповідності ідеям і цінностям, закладеним у таких принципах;
- відображаючи сутнісні риси місцевого самоврядування, конституційні принципи забезпечують наступність і сталий розвиток його інституцій;
- зазначені принципи загалом узгоджуються з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, яка є нормативною основою формування муніципального законодавства в державах - членах Ради Європи.

З огляду на наведені характеристики, під *конституційними принципами* місцевого самоврядування доцільно розуміти зумовлену природою цього інституту систему базових ідей і вихідних положень, що прямо закріплені або логічно випливають із норм Конституції та законів України й визначають засади організації та діяльності територіальної громади, а також сформованих нею органів, які самостійно вирішують питання місцевого значення в інтересах населення.

Система місцевого самоврядування розуміється як визначена законодавством сукупність суб'єктів, через які реалізуються завдання та функції місцевого самоврядування в Україні. Її відмінною рисою є відсутність класичного принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, що притаманний державній владі.

Складові системи місцевого самоврядування визначені у статті 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно з цією нормою, до неї належать: територіальна громада; сільська, селищна та міська ради; сільський, селищний і міський голова; виконавчі органи відповідних рад; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад; а також органи самоорганізації населення.

Закон також допускає створення районних у місті рад у містах із районним поділом — за рішенням територіальної громади міста або міської ради. Такі ради утворюють власні виконавчі органи та обирають голову, який водночас очолює виконавчий комітет.

Пріоритетне місце серед елементів цієї системи відведено **територіальній громаді** як її базовому суб'єкту. Нормативне визначення передбачає, що територіальна громада — це жителі, які постійно проживають у межах села, селища чи міста як самостійних адміністративно-територіальних одиниць, або добровільне об'єднання мешканців кількох сіл з єдиним адміністративним центром.

Територіальна громада визнається *первинним суб'єктом місцевого самоврядування та основним носієм його функцій і повноважень*. У встановленому законом порядку громади можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну чи міську територіальну громаду, формувати спільні органи місцевого самоврядування та обирати відповідного голову.

Водночас законодавство передбачає можливість виходу громад зі складу об'єднаної територіальної громади відповідно до процедур, визначених Законом України від 05.02.2015 «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Відповідно до статті 4 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року, об'єднання територіальних громад сіл, селищ і міст відбувається за умови дотримання низки визначених вимог.

Зокрема, у межах об'єднаної територіальної громади не може залишатися інша територіальна громада, яка має власний представницький орган місцевого самоврядування. Територія такої громади повинна бути цілісною, а її межі встановлюються за зовнішніми контурами юрисдикції рад громад, що увійшли до об'єднання.

Об'єднана територіальна громада має розташовуватися в межах однієї області або Автономної Республіки Крим. Під час ухвалення рішень щодо об'єднання обов'язково враховуються історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, які можуть впливати на подальший соціально-економічний розвиток громади.

Важливою умовою є також те, що рівень якості та доступності публічних послуг після об'єднання не може бути нижчим, ніж до нього.

Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт із розвиненою інфраструктурою, який зазвичай розташований найближче до географічного центру її території. Водночас об'єднання не змінює статус населених пунктів як сільських чи міських.

Право ініціювати процес добровільного об'єднання мають: сільський, селищний або міський голова; не менше третини депутатів від загального складу відповідної ради; члени територіальної громади шляхом реалізації місцевої ініціативи; а також органи самоорганізації населення, якщо вони представляють інтереси щонайменше третини жителів відповідної громади.

Сільська, селищна, міська рада - орган місцевого самоврядування, що представляє відповідну територіальну громаду та здійснює від їх імені та в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. Сільські, селищні, міські та, у разі їх утворення, районні в місті ради формують власні виконавчі структури - виконавчі комітети, управління, відділи й інші органи, необхідні для реалізації їхніх повноважень.

Виконавчі органи цих рад є підзвітними та підконтрольними відповідним радам. Водночас у частині виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади вони підпорядковуються також контролю з боку відповідних державних органів виконавчої влади.

У сільських громадах із чисельністю населення до 500 осіб виконавчий орган ради може не створюватися — за рішенням громади або сільської ради. У такому випадку, за винятком повноважень щодо розпорядження земельними та природними ресурсами, функції виконавчого органу здійснює одноособово сільський голова.

Сільський, селищний і міський голова є головною посадовою особою відповідної територіальної громади. Він обирається жителями на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і виконує свої повноваження на постійній основі. Тривалість його мандата, обраного на чергових місцевих виборах, визначається Конституцією України.

Голова очолює виконавчий комітет відповідної ради та головує на її пленарних засіданнях. При цьому він не має права поєднувати свою діяльність із депутатським мандатом будь-якої ради, обіймати інші посади (навіть на громадських засадах), займатися підприємництвом чи іншою оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової, творчої діяльності, медичної практики, а також інструкторської та суддівської практики у сфері спорту.

Визначальною рисою системи місцевого самоврядування, що реалізується на рівні територіальних громад сіл, селищ і міст, є її багаторівневий характер. Вона поширюється не лише на базовий рівень громади, а й має інституційне продовження як на регіональному рівні — через **районні та обласні ради**, які представляють спільні інтереси кількох територіальних громад, — так і на найнижчому, локальному рівні.

На мікрорівні така система виявляється через діяльність **органів самоорганізації населення**, що створюються в межах будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів або окремих сіл, які входять до складу спільної адміністративно-територіальної одиниці. До них належать будинкові, вуличні, квартальні, сільські комітети, комітети мікрорайонів тощо.

Зазначені утворення визнаються самостійними складовими системи місцевого самоврядування та формують її своєрідну «мікроструктуру» (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Система місцевого самоврядування тісно пов'язана з його *функціями*: система визначає організаційну побудову, а функції — основні напрями діяльності. Під функціями місцевого самоврядування розуміють встановлені Конституцією та законами України напрями діяльності територіальних громад і створених ними органів щодо вирішення питань місцевого значення.

За об'єктом впливу ці функції поділяють на політичні, економічні, соціальні та культурні.

Політичні функції пов'язані з реалізацією форм безпосередньої демократії та участю у здійсненні регіональної політики: проведення місцевих виборів і референдумів, забезпечення інших форм участі населення в управлінні, співпраця через асоціації.

Економічні функції охоплюють управління комунальною власністю, створення та контроль діяльності комунальних підприємств, формування і виконання місцевих бюджетів, встановлення місцевих податків і зборів, регулювання земельних відносин і використання природних ресурсів.

Соціальні функції передбачають затвердження та реалізацію програм соціально-економічного розвитку, управління закладами охорони здоров'я, надання соціальної допомоги вразливим категоріям населення, вирішення питань опіки та піклування, контроль за умовами праці.

Культурні функції полягають в управлінні закладами освіти і культури, реалізації програм культурного розвитку, збереженні історико-культурної спадщини, підтримці місцевих медіа та розвитку традиційної народної творчості.

Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради визначає його правове становище, закріплене Конституцією України та Законом «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. Він включає конституційні засади обрання, права, обов'язки, гарантії діяльності депутата та порядок його відкликання.

Права депутата місцевої ради можна класифікувати на дві основні групи:

1. *Права в раді та її органах.* Депутат місцевої ради має право обиратися та бути обраним до органів ради, представляти інтереси виборців у її діяльності, вносити пропозиції та проекти рішень, ставити запитання доповідачам і брати участь у дебатах. Він може ініціювати заслуховування звітів органів або посадових осіб, підзвітних раді, аргументовано представляти свої пропозиції та мотиви голосування, оголошувати на засіданнях тексти звернень і пропозицій громадян, а також об'єднуватися з іншими депутатами у групи та фракції відповідно до регламенту ради.

2. *Права у виборчому окрузі.* Депутат представляє інтереси виборців та територіальної громади перед органами місцевого самоврядування, підприємствами та установами. Він може брати участь із дорадчим голосом у засіданнях інших рад, громадських зборах і органах самоорганізації населення, а також порушувати перед органами влади та посадовими особами питання, що стосуються інтересів виборців, і вимагати їх вирішення.

Обов'язки депутата місцевої ради доцільно розподілити на дві основні категорії:

1. *Обов'язки в раді та її органах.* Депутат зобов'язаний дотримуватися Конституції України, законів, актів Президента та Кабінету Міністрів, а також нормативно-правових актів, що регулюють діяльність ради та її органів. Він бере участь у роботі ради, постійних комісій та інших органів, сприяє виконанню їх рішень, виконує доручення ради, її органів або голови ради, а також інформує про результати їх виконання.

2. *Обов'язки у виборчому окрузі.* Депутат підтримує постійний зв'язок з виборцями, територіальною громадою, трудовими колективами та громадськими організаціями, інформує про діяльність ради, виконання планів та програм розвитку, місцевого бюджету, рішень ради та виконання доручень. Він вивчає громадську думку та потреби громади, інформує про них раду та бере участь у їх вирішенні. Депутат визначає та оприлюднює час і місце прийому виборців, проводить регулярні прийоми не рідше одного разу на місяць, розглядає пропозиції, звернення, заяви і скарги та вживає заходів для їх оперативного вирішення.

Гарантії діяльності депутата місцевої ради включають: захист повноважень, передбачений Конституцією та законами України; відсутність відповідальності за висловлювання на засіданнях ради (окрім випадків образи або клевети); звільнення від роботи для виконання депутатських обов'язків; відстрочку від призову на військову або альтернативну службу; підтримку місцевих органів влади та підприємств у здійсненні повноважень; доступ до офіційних видань і правової допомоги; захист від публічної образи, поширення неправдивої інформації та неправомірного впливу на депутата або членів його родини.

Депутат, який втратив довіру виборців, може бути відкликаний у порядку, визначеному законодавством.

Підставами для *відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою* можуть бути:

1) порушення депутатом місцевої ради положень Конституції України і законів України, що встановлено судовим рішенням, яке набрало законної сили;

2) пропуск депутатом місцевої ради протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин обов'язків депутата місцевої ради у виборчому окрузі, передбачених статтею 10 цього Закону;

3) невідповідність практичної діяльності депутата місцевої ради основним принципам і положенням передвиборної програми місцевої організації політичної партії, від якої його обрано депутатом, чи програмі політичної партії, від місцевої організації якої його обрано;

4) невиконання депутатом місцевої ради передбачених статтею 16 цього Закону зобов'язань звітувати перед виборцями та проводити зустрічі з ними;

5) невходження депутата, обраного в багатомандатному виборчому окрузі, до фракції місцевої організації партії, за виборчим списком якої він обраний, або припинення членства депутата місцевої ради у фракції (ст. 37 Закону України «Про статус депутата місцевих рад»).

Повноваження депутата місцевої ради припиняються достроково за наявності перелічених підстав, засвідчених офіційними документами, без прийняття рішення відповідної ради у разі:

- його відкликання за народною ініціативою у встановленому цим Законом порядку;
- припинення його громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України;
- обрання або призначення його на посаду, зайняття якої згідно з Конституцією України і законом не сумісне з виконанням депутатських повноважень;
- обрання його депутатом іншої місцевої ради;
- визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду, за яким його засуджено до позбавлення волі, або набрання законної сили рішенням суду, яким його притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, та застосовано покарання або накладено стягнення у виді позбавлення права займати посади або займатися діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів чи активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених [статтею 290](#) Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;
- його смерті.

Повноваження депутата місцевої ради можуть припинятися достроково також за рішенням відповідної ради у зв'язку:

- ✓ з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, за яким його засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- ✓ з особистою заявою депутата місцевої ради про складення ним депутатських повноважень;
- ✓ з несплатою аліментів на утримання дитини, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

До самостійної роботи студентів щодо вивчення дисципліни «Конституційне право України» включається:

1. Обов'язкове знайомство з науковою літературою відповідно зазначених у програмі тем.
2. Внесення до конспекту розгорнутого плану відповіді на встановлені питання до кожного семінарського заняття, згідно програми курсу.
3. Обов'язкове конспектування матеріалів до тем, винесених на самостійний розгляд студентів, згідно тематичного плану дисципліни.
4. Підготовка та виконання реферату/доповіді/есе.
5. Пошукова робота з Інтернет-ресурсами.
6. Підготовка до семестрового контролю.
7. Підготовка до екзамену.

Виконуючи самостійну роботу, студент знайомиться з рекомендованою в робочій програмі курсу літературою, яку він бере в бібліотеці чи в Інтернет ресурсах. Прочитані матеріали студент акумулює у власному конспекті у вигляді коментарів та нотаток до кожного пункту плану семінарського заняття та до окремих тем, винесених в робочій програмі на самостійне ознайомлення.

Конспект із виконаним завданням подається викладачу на перевірку під час проведення відповідного семінарського заняття, або в інший, визначений викладачем час.

Загальний підсумок самостійної роботи з вивчення курсу студент показує під час екзаменаційної консультації.

Питання з кожної теми, які треба розглянути та законспектувати, вказані у таблиці.

№ з/п	Назва теми
1	Тема 1. Конституційне право – провідна галузь права України 1. Співвідношення конституційного та державного права: зарубіжний та вітчизняний досвід. 2. Поєднання імперативного та диспозитивного методу правового регулювання у конституційному праві. 3. Пряма та безпосередня дія конституційних норм. 4. Характерні галузеві риси конституційно-правових відносин. 5. Основні напрями динаміки конституційно-правових відносин. 6. Відмінність субординації від реординації. 7. Причини різноманітності суб'єктів конституційно-правових відносин. <u>Реферат</u> • Історія розвитку конституційного права в Україні. • Конституційний процес та проекти конституційної реформи в Україні. • Проблеми кодифікації конституційного законодавства. • Системотворча роль конституційного права України. • Проблема відповідальності без вини у конституційному праві.
2	Тема 2. Джерела конституційного права 1. Юридична природа Конституції Автономної Республіки Крим. 2. Укази Президента України та підзаконні акти Верховної Ради України в системі конституційного законодавства: проблеми співвідношення та пріоритету застосування. <u>Реферат</u> • Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку. • Акти Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини: співвідношення та місце в системі джерел конституційного права.

	• Конституційний закон як джерело конституційного права: теорія і практика України та зарубіжних країн.
3	Тема 3. Конституція як Основний закон суспільства та держави 1. Принцип прямої дії норм Конституції: Поняття та проблеми його практичного застосування. 2. Форми реалізації норм Конституції. 3. Основні підходи до визначення сутності Конституції. <u>Реферат</u> • Історія розвитку Конституції України. • Перспективи розвитку Конституції України. • Краудсорсінг як метод прийняття конституції (на прикладі Ісландії) • Роль Конституційного Суду України в функціонуванні механізму правової охорони Конституції.
4	Тема 4. Основи конституційного ладу України 1. Основні характеристики (особливості) та мета сучасного українського конституціоналізму. 2. Конституціоналізм та конституційні цінності. 3. Людина у системі цінностей сучасного конституціоналізму. 4. Принцип верховенства права та проблеми його втілення у конституційно-правові реалії. 5. Конституція та конституціоналізм: співвідношення. 6. Легальність та легітимність публічної влади. 7. Верховенство права та верховенство Конституції України. 8. Співвідношення громадянського суспільства та правової демократичної держави. <u>Реферат</u> • Втілення принципу верховенства права в Україні. • Державні символи України. • Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму.

- Пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави.
- Проблемні питання співвідношення понять "конституційний лад" та "конституційний устрій"».
- Конституційний лад в недемократичних державах.
- Право і мораль як соціальні регулятори громадянського суспільства в Україні.
- Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні.
- Громадський контроль як дієвий механізм впливу на інститути публічної влади.
- Роль та функції політичних партій у формуванні правової демократичної держави.

5 Тема 5. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні

1. Права та свободи людини: поняття та співвідношення категорій.
2. Сутність та юридичний зміст поняття «законний інтерес».
3. Співвідношення міжнародно-правових стандартів прав людини та конституційного законодавства України про права людини.
4. Система гарантій прав та свобод людини та громадянина.
5. Система засобів захисту прав та свобод людини та громадянина.

Реферат

- Розвиток концепції прав людини під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів.
- Механізм реалізації і гарантії прав та свобод людини і громадянина.
- Забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини в Україні.
- Право людини на життя і повагу до її гідності.
- Конституційний статус національних меншин в Україні.
- Конституція України та міжнародні стандарти в сфері прав і свобод людини.
- Гарантії правового захисту прав і свобод людини і громадянина.
- Економічні, екологічні, культурні та інші права і свободи та конституційні гарантії їх реалізації.

6	Тема 6. Громадянські (правові) стани особистості в Україні 1. Причини виникнення апатризму. 2. Переваги та недоліки полігромадянства. 3. Відповідальність за полігромадянство: досвід України та зарубіжних країн. 4. Особливості статусу закордонних українців. <u>Реферат</u> • Співвідношення прав і обов'язків іноземців та громадян України. • Конституційно-правовий статус іммігрантів. • Особливості правового статусу українців, які проживають за кордоном. • Захист прав громадян Українською державою в умовах воєнного стану.
7	Тема 7. Конституційні форми народовладдя 1. Демократія участі, партиципативна демократія, безпосередня демократія, представницька демократія: співвідношення понять. 2. Реалізація конституційного права на місцевий референдум. 3. Доцільність і форми участі політичних партій у місцевих виборах в Україні. 4. Генеза систем виборів депутатів обласних, районних і міських рад: конституційність і ефективність. 5. Проблеми конституційно-правової відповідальності за порушення законодавства про вибори. 6. Голосування та встановлення результатів виборів: проблеми правового регулювання. <u>Реферат</u> • Референдум як протипага рішенням державних органів. • Виборчі права громадян в Україні та механізми їх реалізації. • Права громадян на народне волевиявлення: історичні та теоретико-правові аспекти виборів. • Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів. • Конституційний краудсорсинг: закордонний досвід і перспективи запровадження в Україні.

	Електронне голосування та електронний підрахунок голосів: закордонний досвід і перспективи запровадження в Україні.
8	Тема 8. Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади в Україні - Законодавча влада в системі поділу влади. - Порядок обрання парламенту України. - Функції та основні форми роботи Верховної Ради України. - Гарантії діяльності народних депутатів України. - Особливості конституційно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Реферат - Теоретичні та практичні питання депутатської етики в Україні. - Конституційні основи порядку формування та припинення діяльності Верховної Ради України. - Конституційно-правовий статус депутатських фракцій та їх коаліцій. - Переваги і недоліки двопалатного парламенту. - Парламентські дебати в Україні: проблеми правового регулювання. - Участь парламенту у формуванні уряду: проблеми і перспективи конституційної реформи України. - Рахункова палата як орган парламентського контролю. - Парламентський контроль в умовах державно-правової модернізації в Україні. - Вдосконалення форм і методів діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
9	Тема 9. Конституційний статус Президента України - Етапи становлення інституту президентства в Україні. - Взаємодія Президента із законодавчою, виконавчою та судовою владою. - Повноваження Президента України у сфері національної безпеки і оборони України. - Підстави усунення Президента з посади в порядку імпічменту Реферат

	• Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції. • Особливості дії указів Президента України в часі, просторі та за колом осіб. • Конституційно-правовий та історичний аспект припинення повноважень глави держави. • Процедура імпічменту Президента України: теорія та практика.
10	Тема 10. Органи виконавчої влади України 1. Проблеми конституційної взаємодії урядових структур з інститутами громадянського суспільства. 2. Основні форми взаємодії Президента України та Кабінету Міністрів України. 3. Основні форми взаємодії Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. 4. Міністерство та комітет Верховної Ради: удосконалення взаємодії. Реферат • Конституційно-правовий статус міністерств України: основні теоретичні питання. • Особливості урядового контролю за нормотворчою діяльністю Президента України. • Роль місцевих державних адміністрацій та місцевих рад в системі органів виконавчої влади в Україні. • Конституційно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів у діяльності органів виконавчої влади України. • Інститут контрасигнації: досвід зарубіжних країн та проблеми реалізації в Україні. • Коаліційний уряд: досвід зарубіжних країн та вітчизняна практика. • Парламентська відповідальність уряду: світовий досвід та проблеми вітчизняної моделі.
11	Тема 11. Конституційні засади правосуддя 1. Статус і повноваження Державної судової адміністрації України

	2. Конституційно-правовий статус Генерального прокурора України 3. Медіація як альтернатива судовій владі 4. Адвокатська монополія на представництво інтересів громадян, юридичних осіб та держави у суді: переваги та недоліки <u>Реферат</u> • Здійснення правосуддя судом присяжних: історія та сучасність • Виконавча та судова влада: співвідношення та взаємодія. • Судові органи в системі реалізації конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні. • Порівняльно-правовий аналіз окремих елементів конституційно-правового статусу судді.
12	Тема 12. Конституційний Суд України 1. Доктрина політичного питання в юрисдикційній діяльності Конституційного Суду України. 2. Функціональна взаємодія Конституційного Суду України з судами системи судоустрою України. 3. Участь Конституційного Суду України в процесі змін до Конституції України. <u>Реферат</u> • Правова природа актів Конституційного Суду України. • Теорія та практика реалізації рішень Конституційного Суду України. • Інститут конституційної юстиції в зарубіжних країнах. • Вплив Конституційного Суду України на процес законотворчості в Україні.
13	Тема 13. Територіальний устрій України 1. Конституційні принципи територіального устрою України. 2. Ознаки унітарності України, закріплені у Конституції України. 3. Особливості конституційно-правового статусу тимчасово окупованих територій. 4. Поняття та склад державної території.

	<u>Реферат</u> • Сучасний адміністративно-територіальний устрій України та перспективи його зміни.
14	Тема 14. Місцеве самоврядування в Україні 1. Правові засоби захисту компетенції органів місцевого самоврядування від неправомірного втручання державних органів. 2. Види відповідальності органів місцевого самоврядування. 3. Місцеве самоврядування в недемократичних державах. <u>Реферат</u> • Державна влада і муніципальна влада: питання взаємодії. • Питання кодифікації законодавства про місцеве самоврядування. • Пріоритетні напрями розвитку місцевого самоврядування в Україні. • Процес формування місцевого самоврядування як сучасного конституційно-правового явища. • Сучасний конституційно-правовий статус місцевого самоврядування в зарубіжних країнах. • Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. • Статут територіальної громади як засіб реалізації конституційного права громадян на участь у місцевому самоврядуванні. • Місцевий уповноважений з прав територіальної громади в механізмі захисту прав людини. • Організаційно-господарські повноваження органів місцевого самоврядування: проблеми теорії та практики.

ЗРАЗКИ ТЕСТІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ

1. Конституційне право – це(оберіть вірну відповідь):

- а) допоміжна галузь права;
- б) фундаментальна галузь права;
- в) основна галузь права;
- г) головна галузь права.

2. Метод конституційного права як галузі права це (оберіть вірну відповідь):

- а) діяльність уповноважених осіб;
- б) суспільний вплив;
- в) громадський вплив;
- г) система способів, прийомів юридичного впливу.

3. До функцій конституційного права належать (оберіть вірну відповідь):

- а) політична;
- б) економічна;
- в) соціальна;
- г) всі відповіді є вірними.

4. Різновидом функцій конституційного права є (оберіть вірну відповідь):

- а) програмна функція;
- б) стабілізуюча функція;
- в) прогностична функція;
- г) всі відповіді є вірними

5. Наука конституційного права є (оберіть вірну відповідь):

- а) актуальними теоретичними та практичними проблемами галузі;
- б) системою ідей, концепцій, теорій, вчень про предмет;
- в) сукупністю принципів, прийомів і способів пізнання;

г) основними напрямками здійснення наукових досліджень.

6. Під інститутом конституційного права розуміють (оберіть вірну відповідь):

- а) уявлення про роль та місце конституційного права в національній правовій системі;
- б) сукупність норм конституційного права, які регулюють певне коло однорідних, однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу;
- в) формально визначене, встановлено чи санкціоноване загальнообов'язкове правило поведінки;
- г) актуальні теоретичні та практичні проблеми галузі конституційного права.

7. Конституційно-правові інститути поділяються на (оберіть вірну відповідь):

- а) генеральні;
- б) сотенні;
- в) старшинські;
- г) полкові

8. Джерело конституційного права України це (оберіть вірну відповідь):

- а) зовнішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Українським народом або державою, чи суб'єктами місцевого самоврядування конституційно-правових норм;
- б) внутрішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Українським народом або державою, чи суб'єктами місцевого самоврядування конституційно-правових норм;
- в) зовнішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Верховною Радою України конституційно-правових норм, які мають юридичну силу
- г) внутрішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Кабінетом Міністрів України конституційно-правових норм, які мають юридичну силу.

9. *Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить, (оберіть вірну відповідь):*

- а) Президентіві України;
- б) Національному банку України;
- в) народним депутатам України;
- г) всі відповіді є вірними.

10. *Конституція України була прийнята (оберіть вірну відповідь):*

- а) 24 серпня 1991 року;
- б) 8 липня 1995 року;
- в) 28 червня 1996 року;
- г) 21 травня 1997 року.

11. *Структура Конституції України це (оберіть вірну відповідь):*

- а) зовнішня взаємоузгоджена побудова Основного закону як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили;
- б) внутрішня взаємоузгоджена побудова Основного закону як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили;
- в) побудова в системі джерел права;
- г) механізм дії Основного закону.

12. *Конституція України містить (оберіть вірну відповідь):*

- а) 159 статей;
- б) 161 статтю;
- в) 136 статей;
- г) 172 статті.

13. *У перекладі з латинської слово «constitutio» означає (оберіть вірну відповідь):*

- а) «перший»;
- б) «основний»;

- в) «затверджую, установлюю»;
- г) «устрій».

14. Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин, якому не менше, як (оберіть вірну відповідь):

- а) 35 років;
- б) 40 років;
- в) 45 років;
- г) 50 років.

15. Конституційний Суд України складається з (оберіть вірну відповідь):

- а) 12 суддей;
- б) 14 суддей;
- в) 18 суддей;
- г) 20 суддей.

16. Суддів Конституційного Суду України призначає (оберіть вірну відповідь):

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) з'їзд суддів;
- г) всі відповіді є вірними.

17. Принципами конституційного ладу України є (оберіть вірну відповідь):

- а) верховенство права;
- б) народовладдя;
- в) державний суверенітет;
- г) всі відповіді є вірними.

18. Суверенітет народу як принцип конституційного ладу України означає, що (оберіть вірну відповідь):

- а) кожен громадянин володіє частиною народного суверенітету;

б) народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

в) народ вправі здійснювати владу тільки в цілому;

г) народ вправі здійснювати владу тільки самостійно.

19. Принцип демократичної держави передусім передбачає (оберіть вірну відповідь):

а) здійснення влади колегіальним органом;

б) здійснення влади від імені та інтересах народу;

в) здійснення влади на підставі конституції;

г) здійснення влади представницьким органом.

20. Правова держава виникає (оберіть вірну відповідь):

а) виникає одночасно з громадянським суспільством;

б) виникає після становлення громадянського суспільства;

в) є передумовою становлення громадянського суспільства;

г) всі відповіді є вірними.

49. Народ здійснює владу безпосередньо (оберіть вірну відповідь):

а) через органи державної влади;

б) через об'єднання громадян;

в) через органи державної влади; через органи місцевого самоврядування;

г) через органи державної влади; через засоби масової інформації.

21. Права і свободи людини і громадянина (по змісту) кваліфікують на (оберіть вірну відповідь):

а) особисті права;

б) економічні права;

в) соціальні права;

г) всі відповіді є вірними.

22. *Правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина присвячений (оберіть вірну відповідь):*

- а) I розділ Конституції України;
- б) II розділ Конституції України;
- в) III розділ Конституції України;
- г) IV Конституції України.

23. *Конституція України закріплює наступні політичні права громадян (оберіть вірну відповідь):*

- а) кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- б) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір;
- в) право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;
- г) всі відповіді є вірними.

24. *Конституція України закріплює наступні культурні права та свободи людини і громадянина (оберіть вірну відповідь):*

- а) право на своєчасне одержання винагороди за працю;
- б) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- в) право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- г) всі відповіді є вірними.

25. *Державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється (оберіть вірну відповідь):*

- а) на суші;
- б) на морі;
- в) на залізничних і автодорожніх мостах;
- г) всі відповіді є вірними.

26. Визначте умови зміни території України (оберіть вірну відповідь):

- а) рішення Верховної ради України;
- б) міжнародний договір України с іноземними державами;
- в) всеукраїнський референдум;
- г) постанова Кабінету Міністрів України.

Основна

1. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51772/1/%D0%9A%D0%9F%D0%A3_2023_%D0%B4%D1%

2. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. К.: ВАІТЕ, 2021. 528 с. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_1.pdf

3. Конституційне право : навч. посібник / Д. Терлецький, М. Афанасьєва, Ю. Батан [та ін.] ; за заг. ред. Д. Терлецького ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 584 с.

4. Конституційне право України : навчально-методичний посібник / В.Л. Качурінер, А.О. Згама. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 258 с.

5. Конституційне право : навчальний посібник / За редакцією В.О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 452 с. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8388/1/%D0%9A%D0%9F_%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82.pdf

Допоміжна

1. Арабаджи Н.Б., Згама А.О. Концептуальні засади генези сучасного парламентаризму: інтеграція європейських цінностей у національний конституціоналізм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 9. Ч. 1. С. 9-14. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.1>

2. Афанасьєва М. В. Перспективи електронного голосування в Україні: політична та громадська дискусії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 18-24. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.57.4>

3. Байрачна Л. К., Могильна А. А. Конституційно-правова відповідальність фізичних осіб в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 5. С. 9–14.
4. Батан Ю. Порівняльне виборче право : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2022. 131 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23627>
5. Берч В.В. Демократія як динамічний політико-правовий феномен: основоположні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Випуск 79. Ч. 1. 2023. С. 119-123
6. Бесчастний В., Терлецький Д., Запорожець В. Конституційна скарга: у пошуках балансу між публічним та приватним інтересом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 22–34.
7. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Нечипорук К.О. Закордонні українці та біженці: співвідношення конституційно-правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 380-387.
8. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: доктринальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч.1. 2023. С. 79-86.
9. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Калинюк С.С. Конституційне право людини і громадянина на правову допомогу та його реалізація біженцями за допомогою інституту адвокатури. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 76(2). Ч.2. 2023. С. 33-39.
10. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Натуркач Р.П. Правотворчість судової влади при здійсненні правосуддя, як джерело виборчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 11-16.
11. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Конституційне право. Т. 4. 2024. 1072 с.
12. Венгер В. М. Пряма дія конституції та конституційних норм: теоретичний аспект. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ: ВАІТЕ, 2022. С. 20–38.
1. Гончар О.О. Належна кваліфікація як визначальна вимога до кандидата на посаду судді Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 9. Ч. 1. С.238-247.

13. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика / упор.: А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. Київ: ВАІТЕ, 2022. 604 с.
14. Згама А.О. Щодо цифрової трансформації правосуддя та перспектив для сфери господарювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 320-325. <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/54.pdf>
15. Качурінер В.Л., Згама А.О. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань в законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 42-44. URL : http://www.lsej.org.ua/9_2024/10.pdf
16. Качурінер В.Л. Згама А.О. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: національний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 340-343.
17. Конституція України. Науково-практичний коментар / [Ю.Г. Барабаш, А.П.Гетьман, С.Г. Серьогіна та ін.; Нац. акад. прав. наук України] ; за заг. ред. Р.О. Стефанчука та О.В. Петришина. Київ: ВАІТЕ, 2024. 760 с.
18. Конституційне право України : підручник / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін.] ; за заг. ред. Т. М. Слінько ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид., перероб. й допов. Харків : Право, 2024. 672 с.
19. Конституційний Суд України : рішення, висновки : в ... кн. - ... 2023. Кн. 20. Житомир : 505, 2024. 356 с.
20. Кулі-Іванченко К. К. Міжнародні соціальні стандарти прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 1. С. 55-58.
21. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2023. № 3(21), С. 12-22.
22. Матат А. Конституційні принципи: правнича теорія і практика : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2022. 180 с.
23. Муртіщева А. О. Конституційно-правова відповідальність уряду в державах Європейського Союзу: теорія та практика : монографія / А. О. Муртіщева ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого ; відп. за вип. Н. М. Ярошенко. Харків : Юрайт, 2022. 327 с.

24. Пирога І.С. Інститут уповноваженого Верховної ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія: Право.* 2023. № 1(64). С. 19-26.

25. Пирога І.С. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. № 77(1). С. 117–124.

26. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / Д. С. Терлецький, О. В. Марусяк, Ю. Д. Батан, М. В. Афанасьєва та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Афанасьєвої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.16137>

27. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: підручник. 3-тє вид., допов. Київ:Юрінком Інтер, 2025. 596 с.

28. Терлецький Д.С. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. *Український часопис конституційного права.* 2021. Т. 3. С. 5-22.

29. Терлецький Д. С., Батан Ю. Д. Права людини в порівняльному вимірі : метод. рекомендації. Одеса : Фенікс, 2022. 44 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23034>.

30. Manko, D., Zghama, A., Atamanova, N., Arabadzhy, N., & Ustinov, D. (2023). Legal regulation of the digital environment: digitization of the state-legal and law enforcement sphere. *Amazonia Investiga*, 12(70), 125-133. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.11>

Нормативні акти:

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7. № 8. № 9. ст.48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. №31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> 32

3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. Бюле-

тень законодавства і юридичної практики України. 2002. №10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. Офіційний вісник України. 2006. № 50. Ст. 3381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>

5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 1950 року в Римі, ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Конституційний договір між Президентом України і Верховною Радою України від 8 червня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1к/95-вр#Text>

8. Конституція Автономної Республіки Крим, затверджена Законом України від 23.12.1998 р. Відомості Верховної Ради України. 1999. №5-6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-14#Text>

9. Конституція України від 28 червня 1996 р. з наст змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

10. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. Відомості Верховної ради України. 2012. №16. ст.146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

11. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою: Закон України від 17.04.2014 № 1223-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. ст.896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>

12. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 7-8. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>

13. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 . Відомості Верховної Ради України. 2018. № 24. ст.212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>

14. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII . Відомості Верховної Ради України. 2014, № 23, ст.870.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>

15. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 року // Офіційний вісник України. 2021. № 31. Ст. 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>

16. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

17. Про Державний Гімн України: Закон України від 6 березня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 24. Ст. 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text>

18. Про Державний прапор України: Постанова Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067. Відомості Верховної Ради України. 1992. М 19. Ст. 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2067-12>

19. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

20. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України від 15 квітня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. ст.892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

21. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 18, № 19-20. ст.132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>

22. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. №2866-ІУ. Урядовий кур'єр. 2005. 19 жовтня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

23. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. ст.81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

24. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

25. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05 лютого 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. ст.90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

26. Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 41. Ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-1430>.

27. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794- VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. ст.222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

28. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 19. Ст. 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/en/116/95-%E2%F0>

29. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. ст.376. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

30. Про корінні народи України: Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

31. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024р. № 3606-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20>

32. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

33. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20-21. Ст. 190. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

34. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 р. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 46. Ст. 114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

35. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 48. Ст. 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>

36. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. №31. Ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

37. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.001.2018 року. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 10. ст.54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

38. Про особливу процедуру усунення Президента України з посади (імпічмент) : Закон України від 10 вересня 2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. №40. Ст.212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text>

39. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. №23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

40. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України : Закон України від 28 липня 2023 р. № 3285-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 88. ст.330. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20#Text>

41. Про правовий статус закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004р. Відомості Верховної Ради України. 2004. №25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>

42. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України» від 22.09.2011. Відомості Верховної Ради України. 2012. №19-20. ст.179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

43. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12.07.2018 року. Відомості Верховної Ради України. 2018. №38. Ст.280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>

44. Про приєднання України до Конвенції про скорочення безгромадянства: Закон України від 11.01.2013 № 22-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 10. Ст. 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-18#Text>

45. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. № 1427. Відомості Верховної Ради України. 1991. №

38. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1427-12>

46. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998р. №183/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. №35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>

47. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 36. Ст. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>

48. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. №14- 15, №16-17. ст.133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

49. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. №34. Ст.1167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

50. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 40.Ст. 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>

51. Про статус народного депутата України: Закон України від 3 листопада 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. №3. Ст. 17. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>

52. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. ст.545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

53. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>

54. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. №38. Ст.385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

Інформаційні ресурси

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (Верховна Рада України)

2. <http://www.president.gov.ua/> (Президент України)
3. <http://www.kmu.gov.ua> (Урядовий портал [Кабінет Міністрів України])
4. <http://www.ccu.gov.ua/uk/index> (Конституційний Суд України)
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> (Уповноважений з прав людини)
6. <http://www.amc.gov.ua> (Антимонопольний комітет)
7. <http://www.minjust.gov.ua> (Міністерство юстиції України)
8. <http://sips.gov.ua> (Державна служба інтелектуальної власності України)
9. <http://www.spfu.gov.ua> (Фонд державного майна України)
10. <https://supreme.court.gov.ua/> (Верховний суд)
11. <http://www.ccu.gov.ua> (Конституційний суд України)
12. <http://reyestr.court.gov.ua> (Єдиний державний реєстр судових рішень)

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Конституційне право - провідна галузь права України.
2. Поняття, предмет і методи конституційного права України.
3. Основні принципи та система конституційного права України.
4. Поняття і система інститутів конституційного права України.
5. Конституційно-правові норми, їх особливості. Види конституційно-правових норм.
6. Порядок реалізації конституційно-правових норм
7. Поняття і види конституційно-правових відносин.
8. Суб'єкти і об'єкти конституційно-правових відносин.
9. Підстави виникнення і припинення конституційно-правових відносин.
10. Конституційно-правова відповідальність: поняття, особливості, види.
11. Поняття і види джерел конституційного права.
12. Види джерел конституційного права України.
13. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права.
14. Конституція України - основне джерело конституційного права України. Загальна характеристика і основні риси Конституції України.
15. Поняття, види і роль закону в системі джерел конституційного права України.
16. Порядок прийняття законів. Стадії законодавчого процесу
17. Значення і юридична сила конституційних і звичайних законів.
18. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела конституційного права України.
19. Поняття конституційного процесу.
20. Порядок внесення змін та доповнень до конституцій.
21. Суть конституціоналізму.
22. Суть фактичної і юридичної конституції.
23. Основні положення Конституції України. Перспективи розвитку Конституції України.

24. Поняття і принципи конституційного ладу України.
25. Поняття і властивості суверенітету України.
26. Конституційні основи державного ладу України. Механізм та функції держави
27. Верховенство права в Українській державі.
28. Конституційні основи розвитку громадянського суспільства в Україні
29. Поняття та види громадських об'єднань. Принципи організації та діяльності громадських об'єднань.
30. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні.
31. Державні символи України.
32. Поняття і сутність народовладдя. Пряма (безпосередня) та представницька демократія.
33. Поняття, види і конституційно-правова регламентація референдумів.
34. Виборче право і виборча система: поняття, принципи та класифікація
35. Правове регулювання і порядок формування представницьких органів і заміщення посадових осіб публічної влади в Україні.
36. Відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні.
37. Поняття, юридична природа, принципи конституційно-правового статусу особи.
38. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.
39. Конституційні гарантії здійснення прав і свобод людини і громадянина.
40. Конституційні обмеження у реалізації конституційних прав та свобод людини в Україні.
41. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови та порядок введення та припинення дії.
42. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб.
43. Конституційні обов'язки людини і громадянина.
44. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове становище людини і громадянина.
45. Поняття і види громадянських станів особистості.

46. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства України.
47. Набуття і припинення громадянства України.
48. Загальна характеристика конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні.
49. Загальна характеристика конституційно-правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні.
50. Правове положення закордонних українців, іммігрантів.
51. Поняття, ознаки і система органів Української держави.
52. Верховна Рада – єдиний орган законодавчої влади в Україні.
53. Порядок формування Верховної Ради України, її структура та склад.
54. Принципи діяльності Верховної Ради України.
55. Основні функції та повноваження Верховної Ради України: конституційне закріплення.
56. Порядок роботи Верховної Ради України, його нормативне регулювання.
57. Формування депутатських груп, фракцій, парламентської більшості, опозиції у Верховній Раді України.
58. Законодавчий процес та його стадії.
59. Закони та інші акти Верховної Ради України: постанови, декларації, заяви, звернення.
60. Дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.
61. Спеціальні органи парламентського контролю. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: порядок призначення, повноваження, акти реагування.
62. Конституційно-правовий статус Рахункової палати України.
63. Правова природа депутатського мандата. Права, обов'язки та правові гарантії діяльності народних депутатів України.
64. Підстави і порядок дострокового припинення депутатських повноважень.
65. Основи конституційно-правового статусу Президента України як глави держави. Інавгурація Президента України.
66. Функції та повноваження Президента України.

67. Акти Президента України та порядок їх вступу в силу. Контрасигнатура актів глави держави.

68. Роль глави держави у законодавчому процесі. Право вето Президента України.

69. Конституційні засади взаємовідносин Президента України з органами виконавчої влади.

70. Конституційні підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України.

71. Процедура проведення імпічменту щодо глави держави.

72. Рада національної безпеки та оборони України – координаційний орган при Президентові України.

73. Поняття, ознаки та функції виконавчої влади. Система органів виконавчої влади в Україні.

74. Конституційний склад Кабінету Міністрів України та порядок його формування.

75. Основні завдання, функції та повноваження Кабінету Міністрів України.

76. Організація діяльності та акти Кабінету Міністрів. Програма діяльності уряду, її політико-правове значення.

77. Роль Прем'єр-міністра України в організації роботи уряду.

78. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Кабінету Міністрів України.

79. Центральні органи виконавчої влади: система, порядок формування та правові засади діяльності.

80. Порядок утворення та завдання центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.

81. Місцеві державні адміністрації та їхнє місце в системі органів виконавчої влади.

82. Порядок формування, структура та акти місцевих державних адміністрацій.

83. Підстави та порядок припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій.

84. Конституційні засади організації судової влади в Україні.
85. Принципи судоустрою, його система.
86. Порядок утворення і ліквідації суду.
87. Конституційні засади судочинства в Україні.
88. Конституційно-правовий статус суддів України.
89. Вища рада правосуддя України: порядок формування, склад, основні функції та повноваження.
90. Загальні засади та форми суддівського самоврядування.
91. Адвокатура України: поняття та конституційно-правовий статус.
92. Конституційно-правові засади організації та діяльності прокуратури України.
93. Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.
94. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
95. Порядок формування Конституційного Суду України і його склад.
96. Конституційно-правовий статус судді Конституційного Суду України.
97. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
98. Суб'єкти звернення до Конституційного Суду України, стадії та строки конституційного провадження.
99. Форми звернення до Конституційного Суду України: конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.
100. Акти Конституційного Суду України, їхня правова природа і значення для політико-правової теорії та практики.
101. Поняття і значення основні принципи територіального устрою держави.
102. Види адміністративно-територіальних одиниць в Україні.
103. Правовий статус Автономної Республіки Крим.
104. Система органів влади в Автономній республіці Крим та їх повноваження.
105. Порядок зміни адміністративно-територіального поділу України.
106. Поняття і принципи місцевого самоврядування.

107. Система місцевого самоврядування. Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування.

108. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування. Компетенція органів місцевого самоврядування.

109. Способи формування органів місцевого самоврядування. Конституювання органів місцевого самоврядування, формування кадрового складу.

110. Відносини та взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади.

111. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.